

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FEKETE RICHÁRD verse 1305
MARNO JÁNOS verse 1310
VISKY ANDRÁS versei 1311
DEMÉNY PÉTER versei 1313
JÁSZBERÉNYI SÁNDOR: Keresztelő (*novella*) 1316
ORAVECZ IMRE: Feljegyzések naplemente közben (*kisprózák*) 1326
SÁNDOR IVÁN: Az Idő tárnái (IV) (*regényrészlet*) 1329
SZÖLLŐSI MÁTYÁS: Vendégjáték (*regényrészlet*) 1346
MELIORISZ BÉLA versei 1356
SZLUKOVÉNYI KATALIN versei 1359
PETRIK IVÁN versei 1361
DEBRECENI BOGLÁRKA versei 1363

*

- GYÖRGY PÉTER: A katarzis kritikája: a Kertész-szöveg (*tanulmány*) 1365
MIKLÓSVÖLGYI ZSOLT: „...A szabadság ábrándja be volt kerítve...”
(*Nádas Péter Berlinjéről*) 1372
LŐCSEI PÉTER: A kozmikus perspektíva, a ragasztó és a piszok (*Weöres Sándor a mesterségről*) 1381

*

- MELHARDT GERGŐ: Alkalomadtán (*Keresztesi József: Inverz Ophelia*) 1393
RADNÓTI SÁNDOR: Egy klasszikus vállalkozásról (*Bazsányi Sándor: Nádas Péter*) 1399
KENDERESY ANNA: A műfajiség lezárhatatlan kérdése (*Bazsányi Sándor: Nádas Péter*) 1399
BAZSÁNYI SÁNDOR: Mann-nak lenni mit jelent? (*Tilman Lahme: A Mannok. Családtregény*) 1407
K. HORVÁTH ZSOLT: A kollektív emlékezet óhajta (*Maurice Halbwachs: Az emlékezet társadalmi keretei*) 1411

2019

DECEMBER

JELENKOR

LXII. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, MOHÁCSI BALÁZS, PÁLFY ESZTER

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszböjtékben vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Dél Takarékszövetkezet 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ADY ENDRE 100. Írói szimpóziumot szervezett a Csorba Győző Könyvtár, a *Jelenkor* folyóirat és a Szépírók Társasága az Ady 100 emlékévként november 5-én a pécsi Tudásközpontban. A rendezvény előadói *Ágoston Zoltán*, *Fekete Richárd*, *Horváth Viktor*, *Kőrösi Imre*, *Kukorelly Endre* és *Mekis D. János* voltak. A programról *Kardos Anna* és *Tegze Anna* írt tudósítást honlapunkra. (www.jelenkor.net)

*

A VENDÉGMUNKÁS című Fassbinder-dráma felolvasószínházi előadására került sor november 21-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában a budapesti Goethe Intézet támogatásával. A darabot *Funk Iván* rendezte, a közreműködő színészek *Bacsó Köti Tünde*, *Frank Ildikó*, *Józsa Richárd*, *Köles Ferenc*, *Németh János*, *Stubendek Katalin*,

Várnagy Kinga és *Vidákovics Sziláven* voltak. A fordítóval, *Weiss Jánossal* *Ágoston Zoltán* beszélgetett.

*

FRAKTÁL. Magyarország volt a november 7. és 10. között megrendezett Pozsonyi Könyvvásár díszvendége. A szlovák nyelven megjelenő magyar könyvek mellett a *Fraktál* folyóirat *Jelenkor*-blokkja is napvilágot látott. A lapszám bemutatója november 10-én zajlott *Szvoren Edina*, *Ágoston Zoltán*, valamint *Stanislava Chrobáková Repar* főszerkesztő és *Jitka Rožňová* műfordító részvételével.

*

SZÉPÍRÓ-DÍJAKAT adtak át október 28-án Budapesten. A díjat szépirodalmi kategóriában *Ungváry Rudolf*, irodalomkritikai kategóriában *Szilágyi Zsófia* vehette át, a Junior Szépíró-díjat pedig *Ferencz Mónika* kapta.

HELYREIGAZÍTÁS

A novemberi számunk 1244. oldalán tévesen közöltük Han Kang regényeinek magyar kiadóját. Az író művei a *Jelenkor* Kiadónál jelentek meg. Olvasóink és a kiadó szíves elnézését kérjük.

Szerzőink

- Fekete Richárd** (1986) – költő, kritikus, Kaposváron él.
Marno János (1949) – költő, műfordító, Budapesten él.
Visky András (1957) – költő, drámaíró, dramaturg, Kolozsvárott él.
Demény Péter (1972) – író, költő, Marosvásárhelyen él.
Jászberényi Sándor (1980) – író, költő, Budapesten él.
Oravecz Imre (1943) – költő, műfordító, író, Szajlán él.
Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.
Szöllősi Mátyás (1984) – költő, Budapesten él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.
Szlukovényi Katalin (1977) – költő, Budapesten él.
Petrik Iván (1971) – költő, író, Pápán él.
Debreceni Boglárka (1981) – író, költő, kritikus, az *Irodalmi Centrifuga* főszerkesztője, Budapesten él.
György Péter (1954) – esztéta, Budapesten él.
Miklósvölgyi Zsolt (1987) – szerkesztő, kritikus, Budapesten él.
Lőcsei Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.
Melhardt Gergő (1993) – kritikus, Budapesten él.
Radnóti Sándor (1946) – esztéta, kritikus, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.
Kenderesy Anna (1993) – az ELTE BTK Esztétika Doktori Programjának hallgatója, Budapesten él.
Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsabán él.
K. Horváth Zsolt (1972) – társadalomtörténész, az ELTE BTK oktatója, Budapesten él.

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap
és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI alábbi budapesti és vidéki
könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

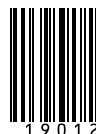
www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

917704471642002

19012

FEKETE RICHÁRD

Ünnep

*Kocsonyás ég, lucskos talaj,
nyugodt erdő. Nincs semmi baj!
Egy éve, hogy más ablakon
világít ki az otthonom.*

*A félig zárt redőny alatt
már ereszkedni kezd a nap,
az álmos ködfelhő pedig
havat is hozhat reggelig.*

*Az első ünnep egyedül.
Az ágyon fáradt angyal ül,
és együtt távozik vele
félig nyitott tekintete.*

*Egy gyerekrajz a kanapén.
A vékony fenyők tetején
hólepte, álmos madarak,
és zöld lovak a fák alatt.*

*A félig zárt szempár alatt
egy mélyen alvó pillanat,
mert felejteni sem lehet
a kocsonyává vált eget.*

*Kocsonyás ég, lucskos talaj,
nyugodt erdő. Nincs semmi baj!
Sokat vártál, sokat, nagyon.
Száras szavak a torkodon.*

*Valami jön, és vége lesz.
Valami vágat, félni kezd,
és elkezdenek hullani
a hóvirágok szirmai.*

*És remeg közöttünk a szél,
süvít, nyerít, de nem beszél,
jelen van és nincsen jelen
a szirmokban a félelem.*

*Lent a csend, fent a hó szítál,
és lassan mindent körbejár
az esti szél, a vacogás,
arcod, a sötét hallgatás.*

*Az esti széllel összenő
arcod, a sötét levegő.
Az esti széllel összeér
arcod, az ezeréves ér.*

*Az esti szél, a könnyű hó.
Arcod, a keskeny, zöld folyó.
Az üres föld, a fű helye.
A tél kiszáradt tengere.*

*Messzi paták a szűk úton.
Te is tudod, én is tudom,
hogy itt van, és hogy nincsen itt
az elnémított harmadik.*

*Az elnémított harmadik
jelenléte megváltozik.
Más lesz, és ugyanaz marad
a félig zárt szempár alatt.*

*Álmos madarak, zöld lovak.
Sokat vártál, nagyon sokat.
Valami szilárd bevonat
takarja el az arcodat.*

*A bőrödre nőtt kéreg és
a háncs alatti ébredés,
a szem alatti szurdok és
az arcodba vájt mélyedés.*

*A mélyedés, a repedés.
A fenyőkben a reszketés.
A fojtott pillanat, ahogy
meghallom vékony sóhajod.*

*A sóhajod, mely felszökik
a ciánkáli felhőkig,
s a hópehely, mely válaszul
a kézfejedre visszahull.*

*Fodrozódik a levegő.
Lassan kinyílik az idő.
Szirmokat ejt eléd a szél,
mély lélegzetet vesz a tél.*

*A fákon fehér fény ragyog,
és körülöttünk szótlanak
az ébren töltött hónapok-
ba belefáradt angyalok.*

*A tollaikra hó tapad,
és elviszik az ágakat:
az elfelejtett madarak
szárnyába fagyott gallyakat.*

*A fák tövében hóvirág.
Az erdő fehér némaság.
Vékony a csend, még alszanak
a torkodra száradt szavak.*

*Sokat vártál, sokat, nagyon.
Száraz a csend, és nem tudom,
hogyan maradhatnék ébren
arcod sötét erdejében,*

*de ki kell várnom azt, amíg
előbújnak a szavaid.
Nyílik a csend, és vége lesz.
Valami vágat, félni kezd.*

*Az elválás. A szétoválás.
Az esti szél. A kántálás.
A száraz száj. A krákgás.
A levegőbe suttogás.*

Száraz torok, száraz szavak.
Megdermedt, néma pillanat,
három szótag, hogy vége van.
Most már örökké vége van.

És mindörökké vége van.
Sötét van, tél van, este van,
és még sokáig este lesz.
Valami vágat, félni kezd.

Sokat vártál, nagyon sokat.
Száraz torok, lágy lenyomat.
Megszolgáltad magányodat,
a zöld lovat, az álmokat.

Megszolgáltad az álmokat,
a benned élő roncsokat,
a penészes angyalokat.
Sokat vártál, nagyon sokat.

Vártad a fényt, az olvadást,
a száradást, a ragyogást,
a vak felhőket vártad ott,
a három sötét szótagot.

Ajkaid közt a néma rést.
A hallgatást, a dermedést.
Az álomverte zöld lovat.
Sokáig vártál túl sokat.

A végét vártad, azt hiszem.
Már este van, már elhiszem.
A lassú fényt most elhiszem.
Most még nem vár rám semmi sem.

Alszik a nap, az ég csorog,
a fáradt angyal távozott.
A gyerekrajzot elrakom.
Sokat vártam, sokat, nagyon.

A fényfogót leengedem.
A szemhéjat leengedem.
A gyenge fényt leengedem.
Az álmokig leengedem.

*Elengedem az álmokig
az angyal téli lovait.
Elengedem a sóhajod,
az égbe fagyott illatot.*

*Az álmaid elengedem.
A hóesést elengedem.
Az ünnepet elengedem.
Fogadom és elengedem.*

*Most este van, és nincsen itt
az elnémtott harmadik.
Megtartani hogyan lehet
a szemébe zárt fényeket?*

*Egy éve, hogy más ablakon
világít ki az otthonom.
Egy éve, hogy más résen át
furakodik be a világ.*

*Egy éve bennem vágat a
hallgatás fagyos, zöld lova.
Légzése köd, patája jég.
Kocsonyás talaj, lucskos ég.*

Most és mindig is

*És olyan gyáva vagyok, hogy nem merek
éjjel kimenni a Hősök terére.
Szégyentől remegő kézzel merek
langyos vizet fogmosáshoz egy öreg
fazékból, a fazékban örömet
lelem, tele befoltozott lyukkal,
és a feneke vastagon vízkővel.
A fogkövemet eheti a fene.
Elektromos fogkefémben kimerült,
szégyenszemre kimerült az elem.
A kezem akkor is remeg, ha nincs mit
szégyellnem. Vagy a szégyenből nem fogyhat,
nem fogyhat soha ki az ember? Reggel
sötét volt tegnap a fejemben, arra
ébredtem, fel sem öltöztem hát, csak
egy rövidnadrágot rántottam rá
az alsóra, és indultam ki a lép-
csőházba, majd még kijebb a tűző
napra s le a síneket és sínváltókat
szegélyező partra – s ott nekivetve
hátamat egy bozótos ócskavasnak;
arcomat és combomat marta a nap,
hátamat a rozsdá, s kész lettem volna még
több mindenre, ha nem hátrálok meg
egy elbaktató vasutas szavára
szokott unalmamba. Barnultam is azért
elég sokat, fogott a nap, s agyamban
is forgott ez-az, a Vérmező egy kar-
nyújtásnyira, kettőre a Gesztenyés kert,
s a Hősök tere egy vályogházban, fog-
mosás előtt. Azután olyan sötét
támadt, akár itt belül a testemben,
ahol elveszni készülök éppen, míg
odakint a tücsökkórus dörzsölt
dicsérete árad fel a Mennynek.*

Soha nem is

*Most szünetet kell tartanom
Veled, mondtad, amikor még
Benned voltam és éppen arra
Gondoltam, nem fogok eltávozni
Belőled sosem. Nem vonom
Vissza magam, már késő. Nem
Vagyok többé az, aki bármire is
Képes volna a rajtad kívüli világban.
Találjanak meg csak így, vérbe
Fagyva a magam szakadékának
A mélyén, amit veled béleltem ki,
amikor először magadhoz vontál.
Bukkanjanak csak rám, mint mikor
Az utolsó jégtömböket fölperzseli
A lélektelen szélfúvás, és előkerül
Valamennyi várakozó test a maga
Befejezetlen történetével. Akkor
Majd nyilván késő lesz bizonygatnod,
Hogy soha nem is léteztél velem.*

Most és halálunk

*Csak a füstjét láttam az elhamvasztott
macskának, jégszálkás szél tépkedte
a Szamos felett, az meg a beteg víz
felszínéig ereszkedett, hogy egyben
maradjon, amíg meg nem jelenik
Isten ítélőszéke előtt, ahol végre
vallomást tehet a velünk eltöltött
nehéz évekről. Mennyi örömtelen
éjszaka és gyáva szerelem rágja szét
romló testünket; de már készen
állunk mi is mind a megváltó tűzre,
még csak Alzheimer doktornak*

*van elvégzendő dolga velünk.
Életünk tanúja, halhatatlan
állat, könnyörögj érettünk
most és halálunk óráján. Ámen.*

Följegyzések Eszternek az elszakadásról

*Egyszer Annának
szólítottalak –
rám feküdt az éjszaka*

*

*Erkély sír
titkolnivalóm van –
tegnap is téged És ma is*

*

*Ujjak gyertyái
Csillagfény Sötét
Suttogások Sikolyok*

*

*Hajnali levél:
fehér éjszaka szólít –
időtlen írás*

*

*Szeretnék egy kis
időt eltölteni benned:
az életemet*

*

*Nem emlékeztem
a melleidre Ők sem
emlékeztek rám*

*

*Kitépott körmök hullnak –
ragyognak Isten
véres ujjai*

Apasors

*most mentél
el és
én nem tudom
hogy kellett
volna fogadjalak
kikísérjelek
csak mind
idegenebb
azt tudom
utolértek
bűneim
amelyeket
végig
sem nézhetek
számosabbak a
fejem
hajszálainál
és a szívem
is elhagyott
engem
de még itt
van és
éppen
szakad meg
és eszembe
jut egy
megoldás
csak
kissé
későn
hogy jobb
lett volna
meg sem
születnem
de nem
ahogy szophoklész
mondja
az emberi*

sorsról
hanem
nekem
személy
szerint
annak
az
apának
aki
nem
találja
a lányát
pedig itt
áll előtte

Gepetto

hosszú levélben
kellene megírnom
hogy minden
bűnöm
visszahullt
rád
hogy amikor
azt hittem jól
akkor is rosszul
szerettelek
és az egész
életemet
kétségbe kellene
vonnom abban
a hosszú levélben
amit nem
kézzel
tintával
azokkal az
éjszakákkal
kellene írnom
amikor megint
kiszakadt
belőlem
egy darab

gepetto
jó lenne ha
mindenki
számolna azzal
hogy a fabábuja
életre kel
és addig letisztázná
a hazugságait
amelyek kezdetben
puszta gyötrelmek
voltak
örömbe rejtett
vívódások
és még az is
hogy nem látjuk
az ő tücsök
tihamérját csak
a magunkét
az viszont akkora
mint egy griffmadár
azt hisszük
lelkifurdalásunk van
de
egyszerűen
szeretnénk
ha szeretnének
milyen régen
megírták már
ezt is

Keresztelő

Tibi tizenegyre jött érte.

A teliholdat fekete felhők vágta ketté. A fénye mégis elég volt, hogy bevilágítsa a falu utcáját, a hegy oldalában álló foghíjas fákat. Tejként folyt végig az irtásokon, megcsillant a bánya rozsdás vaskapuján.

Öregnek látszott, ahogyan a kapuban állt.

Maros nem tudta eldönteni, hogy tényleg ennyire megöregedett, vagy az utcalámpa sárga fénye és a hold ezüstje mutatja ilyennek. Hajlott hátú, ősz öregembernek tűnt az esti fényben. A késő októberi szél borzolta a férfi hófehér haját.

A kezében tartott ecsettel húzott még egy vonalat a falra, majd felállt, az ecsetet a félbevágott másfél literes műanyagflakonba ejtette. A flakon alján álló víz vörös lett, mint a vér.

„Jövök” – kiabálta ki. „Csak felöltözöm.”

Kikerülte a szobában álló festékesvödröket. Ügyelve, hogy ne rúgja fel a par-kettára ragasztott műanyagfóliát, az előszobába ment. Kilépett a melegítőnad-rágjából, felvette a farmerjét.

Gombolkozás közben hosszasan bámulta az arcát az előszobai tükörben. Azt akarta tudni, hogy ő is megöregedett-e. Két év volt közöttük Tibivel. Arra jutott, hogy nem. Tibit csak jobban verte az élet. Felvette a kabátját, kiment a házból.

Tibi elmosolyodott, amikor mellé ért, és a vállára tette a kezét.

„Na menjünk” – mondta. „Mindenki rád vár.”

„Nem hiszem.”

„Dehogynem. Ez komoly dolog.”

Elindultak a falu központja felé, ahol a kocsmá állt. A templommal épült egy-be, mint mindegyik bányászfaluban. A bányászok a templomban kezdték a napot, a kocsmában pedig befejezték. Az, hogy egy helyen legyen mindkét intézmény, roppantul praktikus megfontolás volt. Csak az elmúlt harminc évben, mióta bezárt a bánya, tűnt szokatlannak. Főleg azoknak, akik nem tudták, hogy a szén építette a falut.

Lassított a tempóján, amikor látta, hogy Tibi húzza a lábát.

„Rágyújtasz?” – kérdezte, és a zsebéből cigarettát vett elő.

„Rá.”

„Hogy állsz a házzal?” – kérdezte Tibi. Mélyen leszívta a füstöt, hogy életet adjon a paráznak.

„Alakul.”

„Biztos nem kell segítség? Megcsináljuk neked.”

„Biztos. Akkor lesz az enyém, ha mindent én csinállok.”

„Hát, te tudod. Azért ez jó nagy munka egy embernek.”

„Az. De élvezem.”

*

Gondolatban három hónappal korábban járt. Sopronban ült az ingatlanközvetítő irodájában. Látásból ismerte is a férfit, de nem tudta megmondani, honnan. Apró bányászház volt, amit kinézett. A nyugat-magyarországi árakhoz képest még úgy is olcsó volt, hogy felújításra szorult.

Az ingatlanközvetítő négy-öt ingatlant is megmutatott már a város körüli falvakban, de egyiket sem engedhette meg magának. Várta, hogy végre lemenjenek a kocsival Brennbergbányára, de ehelyett a férfi ideges tekintettel visszafuvarozta az irodájába, ott kávéfőzött, és leültette magával szemben a fotelba.

„Maga dolgos, derék ember” – mondta.

„Igen.”

„Nem mondhatnék ilyet, de határozottan nem javaslom Önnek megvételre azt a házat Brennbergben.”

„Ilyen rossz állapotban van?”

„Nem. Csak a szomszédsággal van baj. Ezért nem lehet eladni négy éve.”

„Mert kik a szomszédok?”

„Cigányok.”

„Értem.”

„Tudja, én nem vagyok rasszista, de ezek olyan cigányok.”

„Milyenek?”

„Balhész, bűnöző cigányok. Rettegésben tartják az egész környéket.”

„Én azért szeretném megnézni azt a házat.”

Az ingatlanközvetítő úgy vitte le a faluba, mintha a fogát húznák. Hosszasan matatott a rozsdás kapukulccsal, mire ki tudta nyitni a ház ajtaját. Téglából épült bányászház volt, apró kerttel, tujákkal az udvaron. Valóban fel kellett újítani, de nem vizesedett a fal, és a tetőszerkezet is ép volt.

Mulatós zenét hallottak, amikor jöttek ki a házból.

„Na látja, erről beszéltem” – mondta az ingatlanközvetítő.

Babrálni kezdett a kulccsal. Maros átsétált a szomszéd házhoz. A ház előtt egy széken Tibi ült és bagózott. A kapu mögött nők és gyerekek zsbongtak. Hosszasan bámultak egymásra, mire megismerték a másikat.

„Danika” – mondta Tibi, és felállt a székről, odament Maroshoz, és nyújtotta a kezét.

„Ezer éve nem láttalak.”

„Én se téged.”

„Mi van veled, a családdal? Azt hittem, elköltöztetek Sopronból.”

„El. Mindenki jól van.”

„Mi járatban vagy erre?”

„Úgy tűnik, szomszédok leszünk.”

*

Az első emléke Tibiről egy iskolai veréshez kötődött.

A Szent Orsolya Római Katolikus Általános Iskola körfolyosóján verte Marost

két nagyobb gyerek. Nekilökték a falnak, pofozták, és a holmija szanaszét repült a folyosón.

Nem volt a dologban semmi szokatlan. Erről szóltak az iskolásévei.

Kövér, szemüveges kisfiú volt. Olyan vezetéknevvel, mely mindig okot adott a megjegyzésekre és a lesajnálásra. Az apja csak akkor engedte meg neki, hogy felvegye az anyja vezetéknevét, mire gyakorlatilag mindegy lett, mert kijárta az iskoláit.

Marost folyamatosan verték az általánosban. Verték a szünetekben, az órák előtt és az órák után. Verték a napköziben, és akkor is verték, ha meglátták az utcán.

Nagyon hamar megtanulta, hogy semmit sem tehet ellene. Hogy nem reagálni a provokációra is provokáció. Azt tette, amit az egyetlen lehetséges dolognak látott: tomboló dühvel beleállt minden verekedésbe, és próbált annyi sérülést okozni, amennyit tudott. Nem azért, hogy legyőzze őket. Azért, hogy ne legyen ingyen.

Nyári szünet volt, és verték a napköziben.

A napközi rosszabb volt, mint a tanítási idő, mert sokkal kevesebb tanár ügyelt az épületben, így tovább tartott a verés. Az a nap azonban más volt. Az volt a napja annak, amitől kezdve mindenki békén hagyta.

Sokadszorra kelt fel a földről, hogy üvöltve és bőgve megint nekiugorjon az egyik fiúnak, amikor kinyílt az osztályajtó és Tibi lépett ki rajta. A két fiú abba hagyta Maros pofozását.

Az iskolában mindenki félt a T. testvérektől. Erősebbek voltak, mint bármelyik gyerek, és nem ismerték a tréfát. Tibi öccse, Jóska úgy mutatkozott be az osztályban, hogy nagyon megverte a csoport legerősebb gyerekét. Különösebb okot sem keresett hozzá. Egyszerűen felmérte, ki a hangadó, majd nekiment. És ő volt a kisebb testvér. Senki nem mert ujjat húzni velük. Hamar híre ment, hogy kést hordanak maguknál, és hogy öltek már embert. A családjukban pedig mindenki bűnöző, az apjuk is éppen börtönben van. „Gyilkos cigányok” – így nevezték őket mindenki a hátuk mögött.

Maros nem sok jóra számított, amikor meglátta Tibit. Őszintén meglepődött, amikor a fiú nekivágta az egyik gyereket a falnak, a másiknak pedig lekevert egy akkora pofont, hogy hátraesett.

„Kell még?” – kérdezett a két gyerek után, akik futva menekültek a folyosón.

„Jól vagy, Danika?” – mondta, miután eltűntek, és felhúzta a földről Marost.

„Jól.”

„Akkor jó” – felelte, és visszament az osztályterembe.

Maros nem igazán értette a dolgot. Az iskolában azonban soha többé nem kötöttek belé. Elterjedt róla, hogy a „cigányok embere”. Tibi előszeretettel válogatta be maga mellé, amikor kosárlabdacsapatot kellett alakítani, Józsival együtt. Semmi mást nem jelentett. Soha nem beszéltek egymással semmiről.

Egy éven keresztül voltak osztálytársak. Ez az időszak a megnyugvás korszakát jelentette Marosnak. Aztán egyik napról a másikra Tibi nem jött többé az iskolába. Egy matematikafelmérő miatt tanácsolták el. Hibátlanul töltötte ki a feladatokat, ami nem volt rá jellemző. Sosem érdekelte az iskola. A tanár az osztály előtt közölte a gyerekekkel, nem hiszi el, hogy ő írta a dolgozatot, és vallja be, hogy csal. Tibi erre nem volt hajlandó. A tanár megtépte a fülét, kirángatta a táblához,

azt üvöltötte, hogy a pokol tüzén fog égni, mint az apja, de Tibi ekkor sem mondott semmit.

„Valljad csak be” – üvöltötte a tanár magából kikelve. Az erek kidagadtak a nyakán, és nyálfoszlányok repültek a szájából, ahogyan beszélt.

„Nem” – mondta Tibi, és folytak a könnyei.

„Addig innen el nem mész, amíg be nem vallod. Különben elvisz az ördög, mint az apádat” – mondta, és tépte a fiú haját.

„Vegye le rólam a kezét, vagy megszúrom.”

Józsi is felugrott a padból.

A tanár elfehéredett, elengedte Tibit, aki kiviharzott az osztályból. Józsi pedig ment utána.

Nem jöttek többet iskolába.

Maros már gimnazista volt, amikor újra összefutottak az Erzsébet kertben az egyik éjszaka. Tibi több rosszarcú gyerekekkel volt együtt. Azonnal megjegyzéseket tettek Marosra, Tibi pedig lecsillapította őket, és érdeklődött, hogy van.

Maros az érettségije után hallotta, hogy börtönbe került kábítószer- és embercsempészet miatt, majd már a főiskolán, hogy rálöttek a soproni McDonald'sban.

Harminc múlt, amikor újra találkozott vele személyesen a soproni vasútállomás restije előtt. Tibi már erősen őszült, és gumival fogta össze vállig érő haját.

„Danika” – szólította meg Tibi. Maros ekkor ismerte fel. Kezet fogtak. Marosnak még egy fél órája volt a vonatindulásig.

„Mi van veled?” – kérdezte Tibi.

„Igyunk egy sört” – felelte.

„Rendben.”

A restiben sör savanyú szaga keveredett a megégett zsír szagával. Zöldre festett asztaloknál álltak meg. Maros elhozta a pultról a két üveg sört, és az egyiket Tibi elé tette. Válaszolt az iskolát és a családot firtató kérdésekre, majd koccintottak.

„Szeretnék megkérdezni valamit” – mondta, miután letették a pultra a söröket.

„Mit?”

„Iskolás korunkban.”

„Igen?”

„Csaltál azzal a dolgozattal?”

Tibi belekortyolt a sörébe.

„Persze” – mondta. Meghúzta a sörét. Barna szemei beopálosodtak, végigmérte Marost.

„Miért érdekel ez?”

„Nem tudom.”

„Nyilván csaltam. Már nem is emlékszem rá.”

„Miért védtél meg mindig?”

„Hát csak.”

„Miért?”

„Mert sosem cigányoztál.”

A beköltözése után Tibi átjött egy üveg borral. „Kell-e valamit segíteni?” – kérdezte, amikor végignézett a lepusztult házon. Maros elmondta, hogy mindent egyedül akar csinálni. Tibi ezen hümmögött, de nem mondott rá semmit. Az iskoláról beszélgettek a karcos bor közben. A közös élményekről. Kerültek minden súlyosabb témát. Két öregedő férfi ült egymással szemben. Részei voltak a másik múltjának, de valójában nem volt mit mondaniuk. Tibinek négy gyereke volt, mindegyik tinédzser. Az anyja is velük élt. Két házat és a hozzájuk tartozó telkeket kapcsolták össze, így fértek el mindannyian. Ausztriában dolgoztak egy építkezési vállalkozónak. Minden reggel egy furgon jött Tibiért és a két nagyobb fiáért. Este hozta vissza őket.

Volt pénzüik. Tibi büszke volt a két fiára, akik szakmát tanultak, és beszélnek németül. Ragaszkodott hozzá, hogy bemutassa őket Marosnak.

Hetekkel később, az egyik este összefutottak a kocsmában. Tibi már részeg volt. Amikor meglátta Marost, átkarolta, és italt rendelt neki.

„Én olyan büszke vagyok rád, Danikám. Okos ember lett belőled. Diplomás vagy meg minden” – mondta.

„Neked is szép családod van.”

„Az. De az általánost sem jártuk ki az öcsémmel. Korán vitt el minket az ördög.”

„Miért?”

„A pénzért, Dani. Mert pénzt kellett keresni.”

„De kerestél pénzt, nem?”

„Sohasem eleget.”

„Még mehetsz iskolába.”

„Már mindent megtanultam. Kilenc éven keresztül tanultam a börtönben. Öreg ember vagyok, és a lábam sem lesz a régi.”

„Nem vagy öreg.”

„De az vagyok. Érzem a csontjaimban.”

„Tényleg meglőttek?”

„Tényleg. Egy évig tanultam újra járni. Minden igaz, amit rólam hallottál.”

„Nem hallottam rólad semmi rosszat.”

„Kötve hiszem.”

Felhajtotta az előtte álló whiskyt. Könnyes volt a szeme.

„Te mindig jó gyerek voltál, Dani. Meg szeretnék kérni valamire” – mondta.

„Mire.”

„Szeretném, ha te lennél a Józsi fiának a keresztapja. Hogy őt ne vigye el az ördög.”

„Biztos van nálam jobb jelölt. Én nem vagyok vallásos.”

„Ragaszkodom hozzá.”

„És Józsi mit szól?”

„Mondtam neki a beszélőn. Örülne neki. Ki is engedik a keresztelőre.”

Józsi egyéves börtönbüntetésének utolsó harmadát töltötte betörés és lopás miatt.

Savanyúkáposzta-szag terjengett a langyos októberi szélben.

Az asszonyok két nappal korábban kezdték el a főzést a szomszédban. Maros hallotta a csivitelésüket a nyitott ablakon keresztül. Nem csak Tibi édesanyja és felesége főzött. Négy idősebb asszony is érkezett a házba az egyik reggel a furgonnal. Mindegyikük túl volt a hatvanon. Színes kendőkkel takarták el a hajukat. Ráncos arcuk ragyogott az örömtől, ahogyan bementek a házba. Hangosak voltak, és hevesen gesztikuláltak.

Tizenegy órakor tartották a szertartást a templomban. Reggel nyolckor már kocsik parkoltak az utca mindkét oldalán. Régi Mercedesek, kabriók, Fordok vettek körül Tibiék házát. Hatvan ember állt kint az udvaron, ivott és beszélgetett. Nők, férfiak és gyerekek. Vaskos nevetések csattantak fel. Maros nem mindent értett abból, amit mondtak. Keverték a magyart a cigánnyal.

Zakóban és fehér ingben állt az udvar sarkában, kezében egy pohár whiskyvel. Tibi nem ért rá vele foglalkozni. Körbe-körbe járta a társaságot, házigazdaként viselkedett. Azon tűnődött, hogy miért vállalta el a dolgot. Azzal győzte meg magát, hogy „tartozik neki ennyivel az iskoláért”.

Beleivott az italába. Nézte a jókedvű vendégeket. Sokat és gyorsan ittak. Szívélyesek voltak, de nem igazán foglalkoztak vele. Kívülálló volt.

Maros bámulta a vérvörös fodros ruhába öltözött, erősen rúszozott szoptatós kismamát, kezében az újszülött gyerekekkel. Nem gondolta, hogy idősebb huszonöttnél.

Végül autó parkolt le a ház előtt, amiből négy férfi szállt ki öltönyben. Maros felismerte az egyikükben Józsit. Szürke volt az arca, de jókedve volt. Megcsókolta a feleségét és a gyermekét, majd átkarolta a bátyját, aki pálinkát töltött a szájába. Ő is körbement a vendégségen, de Marosig nem jutott el.

„Induljunk, emberek” – mondta Tibi, és kitérte a kertkaput. A tömeg vonulni kezdett. Az asszonyok a hozsannát énekelték. Lassan és ünnepélyesen haladtak.

A templom kapuja nyitva állt. Fehér szegfűcsokrok keretezték. Mellette vörhenyes, erősen kopaszodó sváb pap fogadta a vendégeket. Hatvan és a halál között volt, mint bármelyik vidéki pap. Mélyen és jelentőségteljesen Maros szemébe nézett, ahogyan elhaladt mellette.

Tibi, Józsi, Józsi felesége és még két ember bement a sekrestyébe. A tömeg elfoglalta a helyét a padokban. Orgona szólalt meg a karzatról. Marosnak fogalma sem volt, hogy mit is kellene csinálnia, ezért Tibiék után ment.

A sekrestyében beszélgettek a pappal, amikor benyitott.

„Danika” – fordult Tibi Maros felé.

„Mit kell csinálnom?”

„Most semmit, majd este.”

„De nem én vagyok a keresztapa?”

„Az én vagyok” – mondta egy negyvenöt körüli, kövér és bajszos férfi és nyújtotta a kezét. Maros kezét fogott vele. Lacinak hívták. Méterekről lehetett érezni az Hugo Boss kölnit, amit magára locsolt.

„Szólhattál volna.”

„Miért?”

„Hogy találtál mást.”

„Nem találtam mást. Két keresztelő van. Az egyik délben, a másik este. Te vagy az esti keresztapa, ő a nappali.”

A pap melléjük lépett.

„Kezdenünk kellene” – mondta. Mögötte két tizenkét év körüli fehér gyerek állt, ministránsruhában. Tibi belenyúlt a hátsó zsebébe, kivette a pénztárcáját, két tízezrest nyomott a fiúk kezébe.

„Menj, ülj le” – mondta Tibi.

Maros kiment a sekrestyéből, és leült hátra a padsorban. A ministránsfiúk csengettek, a tömeg felállt. A pap beszédet mondott arról, mennyire fontos, hogy beengedjük Jézust a szívünkbe. Majd Józsi és a felesége, valamint a két keresztülő szülő lépett az oltárhoz.

„Elutasítod a sátánt, minden munkáját, és minden üres ígérte?” – kérdezte a pap Lacitól.

„El én” – felelte.

Maros, miközben a pap sorolta a keresztülő kötelességeit, azon tűnődött, ugyan miért érez csalódottságot, hogy nem ő tartja az újszülöttet a víz alá. A gyerekkora járt a fejében.

A tűnődéséből az újszülött sírása rázta fel. A pap egy rézkancsóból vizet locsolt a gyerek fejére, és keresztet rajzolt. Vallásos énekek csendültek fel, majd vége lett a szertartásnak. A tömeg visszaindult Tibiék házához.

Az udvaron már téglalap alakú asztalok álltak sörpadokkal. Oda ültek le az emberek. Az asztalokra töményesüvegek, ásványvizek és szénsavas üdítők voltak kirakva, műanyagpoharakkal és műanyagtálakkal. Harmincliteres bográcsokat hoztak elő az asszonyok a házból kettesével. Többen ugrottak volna a férfiak közül segíteni, de elhessegették őket az útból. Háromszor fordultak, mire mind-egyik kondért kihordták.

Nagy hangzavar volt. Mindenki ivott. Maros figyelte, hogyan itatják a férfiak Józsit. Már vöröslött a feje a szesztől.

„Készen van az ebéd!” – kiabálta az egyik idősebb asszony. A vendégek felsorakoztak a bográcsoknál, ahol az asszonyok kanállal szedtek mindenki tányérjára. Töltött káposzta, marhapörkölt galuskával és gulyásleves volt a menü.

Maros tépelődött egy darabig, majd a kezébe vett egy műanyag tálat, és beállt a sorba. Hatvan feletti ősz cigány asszony mosolygott rá, amikor a bográcshoz ért. Egy darab fog villant ki az ínyéből.

„Jaj, de szép vagy, te gyerekek. Bár fiatalabb lennék” – mondta, cicázó hanghordozással.

Maros elnevette magát, a néni visszanevetett.

„Na, várjál csak, leszöl te is még öreg.”

Nagy svunggal kezdte pakolni a töltött káposzta gombócait Maros tányérjára.

„Elég lesz, néném.”

„Ögyél csak. Csont és bőr vagy.”

Négy gombócra tudta lealkudni az adagját. Nagy adag tejfölt kapott a tetejére, és kétujjni vastag parasztkenyeret. Egyre elégedettebb volt azzal, hogy elvállalta a keresztelőt. Leült az egyik asztal szélére, és enni kezdett.

Mulatós zene csendült fel, pohárköszöntők hangzottak. Maros azonban a töl-

tött káposztájával volt elfoglalva. Csak akkor állt meg az evésben, amikor fel kellett emelnie a poharát.

„Elnézést, leülhetek ide?” – hallott egy hangot felülről. Felnézett. A pap volt az, már civil ruhában, kezében egy tál pörkölttel.

„Persze.”

„Tudja, azért ültem ide, mert ketten vagyunk itt összesen nem cigányok. Én kereszteltem. Maga kicsoda?”

„A szomszéd vagyok.”

„Értem. Gondolom, most költözött ide. Nem láttam még a misén.”

„Nem vagyok vallásos.”

„Nos, ezzel nincs egyedül. Ezek közül sem jár senki templomba. Csak kereszteléskor, esketéskor meg temetéskor.”

„De legalább akkor.”

„Semmi értelme az egésznek. Úgyis mindegyiket elviszi az ördög. Előbb-utóbb mind a börtönben köt ki. Látja azt az embert?” – a tekintetével Laci felé intett. Maros bólintott.

„Nagyban érdekelt a győri prostitúcióban.”

„Ezt honnan tudja?”

„Pap vagyok. Hallok ezt-azt.”

„Ebből nem következik, hogy a gyerekből is bűnöző lesz. Nem is ő az apa.”

„Már hogyan következne. Ezeknek a vérükben van a bűnözés. Ha összeadnánk az itt lévő férfiakra kirótt börtönbüntetések számát, több lenne, mint a ketőnk életkora együtt. Bűnözőknek asszisztálunk.”

„Akik a gyerekük lelki üdve miatt mennek magához.”

„Lelki üdv? Na, ne vicceljen. Ha tehetném, egyiket sem keresztelném meg. Sajnos azonban kell a pénz az ekléziának.”

„Sajnos” – mondta Maros. Fintorgott, és felállt az asztaltól.

Odament Tibihez, azt mondta neki, hogy valamit el kell intéznie a házban. Jöjjön érte, amikor szüksége van rá. A hátán érezte a pap tekintetét, ahogyan kiment a kapun.

*

A fekete felhők szétnyíltak, előbújt a hold. A fényében a falu házai egyformák voltak. Úgy tűnt, mintha a kéményekből felszálló füst egyenesen a holdból lóg le a völgyre.

„Nálunk, cigányoknál két keresztelő van” – mondta Tibi.

„Erre rájöttem.”

„Egyszer keresztet rajzolunk a gyerek homlokára vízzel, Jézus urunkért.”

„És a másik?”

„Pálinkával rajzolunk keresztet a gyerek homlokára, az ördög ellen.”

„Szóval az ördöghöz kellek én?” – kérdezte Maros.

„Ahhoz” – mondta Tibi, és felnevetett. Részeg volt, de messze kevesebbet ivott, mint a vendégei. Meglapogatta Maros hátát.

„Jobb, ha egy gádzsó tartja a gyereket ilyenkor.”

„Hogy őt vigye el az ördög?”

„Hogy ne a cigányra figyeljen.”

Feltűnt a templom épülete. A tornya feketén magaslott a hold alatt, a kereszt a tetején feketének látszott. A templom túloldaláról azonban fény világított, és hangos zene hallatszott. A kocsmá teli volt a keresztelőre érkezett cigányokkal. Egy lépcsőn mentek le a pinchelyiségbe. Doh- és alkoholszagú volt a kocsmá. A neonlámpa kéken csillogott a beszorult dohányszagban. A férfiakkal volt tele a hely, a tulajdonos világított egyedül a sötétben. Ő volt józan egyedül.

Jó kedve volt, mert a cigányok kivették a helyet „magánrendezvény számára”. Ezért külön fizettek. Fizettek az italokért is. Mire Maros és Tibi odaértek, már csak bora és pálinkája maradt, mert a vendégek minden sört és márkásabb töményt megittak.

Tibi ment elől. Amikor az emberek meglátták, többen is felkiáltottak, hogy „csakhogy, csakhogy”. Valaki lekapcsoltatta a zenét.

Józsi a pult mellett ült. Már nem nagyon tudott magáról. Amikor Maros szemé megszokta a félhomályt, akkor vette észre Józsi feleségét. Ugyanabban a fodros piros ruhában állt, a csecsemővel a kezében. Fáradtnak látszott és türelmetlennek.

„Adj innunk” – mondta Tibi. A kocsmáros két üveg poharat tett eléjük, és tele-töltötte őket pálinkával.

„A gyerekkorunkra.”

Koccintott Marossal. Mindketten lehajtották az italt.

„Ezt töltsd újra” – mondta a kocsmárosnak Tibi, és az előtte álló üres pohárra mutatott. A kocsmáros teletöltötte.

„Na, készen vagy?” Maros bólintott.

„Akkor fogd meg a gyereket.”

Intett Józsi feleségének, aki Maroshoz lépett, és a csecsemőt gyengéden a kezébe adta. A gyerek ébren volt, de nem sírt. Nagy, barna szemével bámulta Marost. A dohányszagban és a torkát maró szilvapálinkán keresztül is érezte a csecsemő anyatejszagát. Dermedt csend volt a kocsmában, mindannyian rá és a kezében tartott gyerekekre figyeltek.

Tibi belemártotta a hüvelykujját a pálinkába, a gyerek felé lépett.

„Kadó piimó dasztu, te kovisz e savorett”¹ – mondta, elég hangosan, hogy mindenki értse, majd keresztet rajzolt a homlokára. A gyerek hangosan sírni kezdett. Tibi a bal kezével feldöntötte a pálinkát. A szesz végigfolyt a pulton, és a földre csöpögött. A férfiak éljenezni kezdtek.

„Meg is vagyunk” – mondta Tibi, és átvette Maros kezéből a bömbölő csecsemőt.

„Én most hazaviszem Vicuskát meg a kis Jancsit, de várj meg, és iszunk még párat.”

Visszaadta a gyereket az anyja kezébe, aki sietős léptekkel kiment a kocsmából. Tibi ment utána.

Valaki visszakapcsolta a zenét. Maros kért egy nagyfröccsöt, rágyújtott, és leült az egyik boltív alatti faasztalhoz. A mellette lévő csapat invitálta, hogy igyon velük is egy pálinkát, de elutasította. Fáradt volt, és haza akart menni.

¹ A szerző ezúton szeretné megköszönni egy általános iskolás osztálytársának, T. T.-nek hogy utánajárt, hogyan mondják a szinti cigányok Győr-Moson-Sopron megyében, hogy „ezt a szeszt adjuk neked, hogy kerüld el a gyereket”.

Azon tűnődött, hogy mit jelent mindez, amikor Józsi huppant le mellé a székre. Alig bírta tartani a fejét.

„Nagyon köszönöm, hogy eljöttél, Dani. Te mindig nagyon rendes gyerek voltál” – mondta. Szinte egyáltalán nem artikulált. Marosnak nagyon kellett figyelnie, hogy megértse, mit mond.

„Nagyon szép a baba.”

„Ugye? Semmiben sem hasonlít rám.”

„A szeme a tiéd.”

„Igen. Az az enyém. Nagyon gyönyörű baba.”

Elsírta magát. A kezével törölgette a könnyeit.

„Berúgtam egy kicsit, de hát annyira boldog vagyok.”

„Mikor kell visszamenned?”

„Holnap háromra. Elkísér majd a Vicus meg a Jancsi. A Tibi visz be kocsival.”

„Miért lett Jancsi a gyerek?”

„Apánk után. Nem érte meg egyetlen unokáját sem, sajnos.”

„És akkor most Jancsi rendben lesz? Nem viszi el az ördög?”

„Nem, őt nem fogja elvinni. Őt nem” – felelte, inkább magának, mint Marosnak. Lecsuklott a feje az asztalra, és elaludt.

Feljegyzések naplemente közben

(Prevenció) A teraszon van egy lábon álló, nagy kerek napernyő, amelybe csukott állapotban minduntalan beköltöznek a darazsak. Ha kiülve olvasni akarok, egy kar forgatásával magam fölé nyitom az árnyékolót. Ahogy simulnak ki a zöld vászon redői, ráncai, úgy válnak láthatóvá a meglepett lakók. Hogy ne támadjanak rám, és ne marjanak meg, lefújom őket rovarölő permettel. Lehullva sokáig agonizálnak, fetrengenek a kövezeten, és én, a gyilkosuk a könyvből ki-kipillantva közömbösen nézem.

(Entrópia) Nem találok ezt, elfelejtem azt, nem azt mondom, amit gondolok, nem azt gondolom, amit mondok, összekeverem a dolgokat. Növekszik bennem a zűrzavar, a halál.

(Naplemente) Az udvaromról, az ablakból háromféle van: a téli Lak felett, a tavaszi Dolyina felett és a nyári Pipishegy felett. Egy negyedik fajta, az őszi nincs, legalábbis amíg van kertem fűzfáin levél, mert azok eltakarják előlem. Derült időben legjobban a nyárit szeretem, bár az emlékeztet leginkább az elmúlásra. Magába foglalja a nyári napfordulót is, amikor az égitest közeledik Dregolyhoz, a végpontjához, vagy már el is érte, és elindult visszafelé, de még fényének sok árnyalata van. Mikor a tetőig süllyed, hirtelen megsárgul, és mintha meg is állna egy pillanatra, és csak aztán kezdene lefelé csúszni az él mögött. A fák között van ott egy hézag, amelyen még átvilágít. Mikor először észleltem ezt, azt hittem, tűz van, ég az erdő. Pár perc múlva az áltűz kialszik. Az eltűnési pont felett utána még sokáig fényes az égbolt, de lent a völgyben, ahonnan megfigyelek, már homály van, és lehet készülődni az éjszakára, a lelkek kóborlására.

(Sokk) Mielőtt könyvem, az 1972. szeptember olaszországi sikerén felbuzdulva elhatároztam, hogy olaszul tanulok, kíváncsiságból és mellékesen megkérdeztem M. L.-t, hogy szerinte van-e még ennek az én koromban értelme. Mindig azt hittem, nincs tisztában azzal, hogy nemzedéktársai apáihoz képest milyen öreg vagyok, vagy ha mégis, nagyvonalúságból, szolidaritásból átsiklik felette. Azt a kíméletlen választ kaptam, hogy nincs.

(A tudás eltűnéséről) Megdőbönt az emberi tudás megsemmisülése. Tudáson nem csak a készen kapott vagy megszerzett ismereteket, hogyanokat és mikénteket értem. Beletartozik az életszemlélet, a gondolkodásmód, az erkölcsi rend is. Ezek folytonosság híján szintén elvesznek. Apai nagyapám még mindent tudhatott a földművelésről, de gyári munkás lett. Apám hivatásos gépkocsivezetőként kaszált, aratott. Én még megtanultam kapálni, de M. és M. L. már a búzakalászt

sem tudja megkülönböztetni az árpakalásztól. A tudás eltűnése családomban jobbra egyéni döntések, sorsok következése, mondhatni, magánveszteség. Am ez a folyamat Szajlán három nemzedék leforgása alatt társadalmi szinten is végbement, miután elvették a földeket, megalakították, majd megszüntették a téeszt. Az eredmény: a földművelés megszűnése, a lélekszám negyedére csökkenése, a közösségi lét vége és általános hanyatlás, züllés. Vagy ezt hívják történelemnek?

(*Nyelvtanulás*) M. L. véleménye ellenére beiratkoztam egy nyelviskolába olaszul tanulni. Mikor magam is idegen nyelvet oktattam, elvem volt az anyanyelv kikapcsolása. A fiatal tanárnőnek is az. Nem értem, amikor olaszul magyarázza a nyelvtant. Akasztják a hóhért.

(*Biciglizés*) Az orvos tanácsára rendszeresítettem. Biciglizve kevésbé terhelem a térdízületeimet, mint sétálva. Az ó-faluig a bekötőúton tekerek. Különben kerülöm az országutat a kipufogógázok és az elgázoltatás veszélye miatt. Marad a határ, a határban a dűlőutak. De hol vannak már a dűlőutak, azok a kerékbronsok vasalta, tükörsima nyompárok! Eltűntek a szántókkal együtt. Benőtte őket a dudva, a bozót, vagy tönkre dűlték a rönkszállító teherautók. Egyet kivéve, azt, amelyik Mélyvölgytől Rácfalun, Vágáson át Dallába, a 24-es főútig visz. Egy tájrombolásnak, a befuccsolt darnói dibázbányának köszönheti, hogy megmenekült. Mielőtt kiderült volna, hogy nincs a hegységben ilyen magmás kőzet, ezt és a faluból becsatlakozó mellékágat nézték ki szállítási útvonalnak, és ennek megfelelően kiszélesítették, kavicssal burkolták. A mellékág már kopott, kátyús, és eső után itt-ott fel kell venni a gépet, de a főág még viszonylag jó állapotban van. Mikor odaérek, jobbra veszem az irányt, és Mocsolyáig taposok. Onnan visszafordulok. Szeretnék felmenni Külső-Rácfalura, már a kilátás végett is, de ezen a szakaszon a szerpentin kiiktatásával megváltoztatták a nyomvonalat, és az út meredeken kúszik fel a tetőre. Jó volna azt hinni, a fellazult kavics akadályoz meg abban, hogy felhajtsak, de a keserű igazság az, hogy hegyi bicigli ide, hegyi bicigli oda, nincs hozzá elég erőm. Visszagurulok, és ellenkező irányban, Tófenék felé megyek. A szajlai patak hídjánál Kishegy felé kanyarodom, de lassítok, és merőn figyelem magam előtt az útfelületet. Erre kétoldalt kökénybokrok vannak, és a vadászok, hogy ne karcolják meg a terepjáróikat, időnként megnyesetik őket. A veszedelmes tüskék egy része az úton marad, és kilyukasztatják a gumijaimat. Újabb kanyar után elérem az erdőt. A szegélyező sűrű bozótsáv ellenére érzem üdítő avarillatát. Gyerekkoromban az út itt még az erdőben húzódott, közel a széléhez. Sokszor jártam rajta, siroki nagyanyámhoz szintén biciglivel ment. Még egy jó kilométer, és az itt maradt *Bányaterület* táblánál megállok. Az út a szűk értelemben vett bányához már nem létezik, mély árokká mosta a zivatarok idején Mélyvölgyből lezúduló esővíz. Régebben, amíg lehetett, igaz, a biciglit csak tolvá néha felmentem egy pontig, ahonnan a kishegyi erdőszélnek arra a részére láttam, ahol számításom szerint annak idején kibukkant a fák közül a régi út. Az *Ondrok gödrében* késő ősszel szerelmétől, Annától jövet ott, annak közelében száll le a lováról István, és hemperedik el boldogságában a zúzmarás földön. Ez gyerekes dolog volt részemről, és talán némi önelégültségtől sem mentes, de mindig kitartóan néztem abba az irányba.

(*Intés nyaralónak*) Vigyázz! A föld kihalt művesein jársz, nemcsak a temetőben, a faluban és a határban is, az utcákon, a volt porták, kertek, szántók, rétek, legelők, erdők helyén. Mindenhol, ahol kikapcsolódást keresel, az ő verejtéküket, könnyüket, hajszálaikat, vizeletüket rejti a föld, mert mindenhol ott voltak, dolgoztak, szenvedtek, reméltek egykoron. Erre gondolj, ennek megfelelően viselkedj, és add meg nekik az illő tiszteletet!

(*Utassy*) Valamikor a hetvenes években elmentem egy rendezvényre a pesti belvárosi Pinceklubba. Egy oszlophoz támaszkodva beszélgetett valakivel az előtérben. A Kilencekről tudtam. Akkor még mindenáron eredeti akartam lenni, és a csoportosulás esztétikáját elavultnak éreztem, de ő érdekelt. Nem a versei okán, hanem a személye kapcsán. Idősebb volt nálam, és Egerben nem is egy gimnáziumba jártunk, de ugyanabban a diákotthonban laktunk. Ő volt a kis Utassy, mert volt ott egy másik, nála jóval nagyobb ugyanilyen nevű fiú is, a nagy Utassy. Attól nem féltünk, de a kis Utassytól mindenki rettegett, mert nagy verekedő hírében állt. Lehet, hogy közben megszélidült, de akkor sem értettem, hogyan írhat lírai verseket az egykori dúvad. Odamentem hozzá, bemutatkoztam, és mondtam, hogy szegről-végről földik vagyunk, lévén, hogy a faluja, Bükkszent-erzsébet közel van Szajlához. Nem emlékszem már, hogy a kezemet is visszautasította-e, de élénken megmaradt bennem, hogy foghegyről odavetett egy kérdőhangsúlyos igent, és gőgösen elnézett a fejem fölött.

(*Pánik*) Ma reggel ébredés után felötlött bennem, hogy ha megérem, három év múlva nyolcvan leszek. Az nagyon sok. Ez esetben van még három évem. Az nagyon kevés. Megdermedtem. Minden gondolatom, cselekedetem, tervem hiúnak, feleslegesnek tetszett. Még annak sem láttam értelmét, hogy leszálljak az ágyról. Aztán valahogy úrrá lettem a pánikon. Felkeltem, megmosakodtam, felöltöztem, megettem a kutyákat, macskákat, áttekintettem aznapi teendőimet, lecseréltem egy mondatot a legújabb *Feljegyzésben*, és nekiláttam olasz szavakat magolni.

Az Idő tárnái (IV)

Párizsba érkezése másnapján Z. reggel kilenckor ért a Théâtre Odéonhoz. Emlékezett rá, hogy a térről negyedórányi volt a sétaút a rue Monsieur-le-Prince 20-ig. Mikor a színházhoz értek, Lill mindig megszámolta az oszlopokat, Marie Antoinette óta mindent láthattak, mondta. Lill, ha sokáig nézett egy épületet, emlékművet, tárgyat, elképzelte a történetüket

a rue Dubois sarkán Z. nem találta a régi könyvesboltot, ahol hosszan nézelődtek. Lill a görög-római szerzők sorozatait kereste a kirakatban. Török étterem volt a bolt helyén

Z. ezúttal is a Hotel Welcome-ban foglalt szobát a Boulevard St. Germain és a rue de Seine sarkán, ahová első útján Laci barátja vezette. Pocsék kis hely, mondta Laci, de olcsó. A harmadik emeleti szobában nem volt tusoló, csak lavór, vizeskancsó. A sarkok pókhálósak, közös vécé a folyosón. A portás pislogó öregaszszony. Ezúttal üvegezett portál, a recepcióban szóttesek, a szobában friss tapéta, tusolófülke

a repülőn Z. talált magyar újságokat. Az egyik vidéki város polgármestere, olvasta, azt nyilatkozta, hogy a diktatúrákat a feldühödött tömeg söpri el. A rue de Seine sarkán a söröző a régi volt. A zene ugyanolyan hangosan szólt, mint régen, éjszaka felébresztette. Visszaemlékezett rá, hogy első útján Laci a Városházához is elvezette. Amikor én Bustyaházán a repülőtéren kifizetőpályájához cipeltem az ötvenkilós cementzsákokat, mondta, ezerkilencszáznegyvennégy augusztus tizenkettedikén a párizsi ellenállók elfoglalták a Városházát, kitűzték a toronyba a francia zászlót, a németek géppuskatűzet nyitottak, de másnap már itt mondta el de Gaulle a híres beszédét, sokszor elolvastam, mondta Laci, itt állunk, férfiak, nők, katonák, ezek a pillanatok örökké túlmutatnak szegényes életünkön

mikor hetekkel előbb Z. visszaindult Athénból, a repülőtéren minden járat késett. A kávézóban találkozott Jorgossal, Nikossal és a segélyszolgálat vezetőjével. Újabb szállítmányokat vártak a menekültek számára. A városvezetés nem engedélyezte a próbákat, mondta Jorgosz, a turisták számára kell szabadon hagyni a színházteret

tanulságos volt a próba, mondta Z.

keresünk új színhelyet... Visszajön hozzánk?

utaztatok. A régi helyek... régi emlékek... talán Párizs

ajánlom Steinfeld professzort. Érdekes ember... Lehetnek közös témáik... nekem is sokat segít... Inspirál... Új megszólalási formákat keres ő is mihez?

ő a zenében. Schönbergről ír könyvet. Hogyan szólaltatható meg a megszólaltathatatlan. Szemináriumokat tart arról, hogy vannak szavakkal megközelíthetetlen dolgok

mikrofonhang nyugalomra kérte a várakozókat. Jorgosz jeges narancsitalokat rendelt. Leszállt a berlini járat. Három fiatalember verekedte át magát a tömegben. Lerakták a csomagjaikat. Egyikük gitárt vett elő

Jorgosz felállt. Intett nekik
ismeri őket? kérdezte Z.

az Athéni Színművészeti Főiskoláról. Kimentek Berlinbe, ott játszanak, néha hazajönnek

a gitáros belecsapott a húrokba
Hold Your Colours, kiáltotta
énekeltek

a várakozó fiúk és lányok körülvették őket, tapsoltak az ütemre. Jorgosz is közéjük állt

őrizd meg a színeidet
őrizd az értékeket
ne hagyj magad
menj el a falig
ragadj kést
ha a falhoz szorítanak
törj át rajta
Jorgosz is énekelt

a hangosbemondó a budapesti járat indulását jelezte. Z. elbúcsúzott Nikosztól és a segélyszolgálat vezetőjétől, intett Jorgosznak. Felszállás után kinyitotta a gépét. Elolvasta Georg Steinfeld adatait. Születési hely és idő nem szerepelt. Az első adat: 1964. Elvégezte a Sorbonne-t. Oxfordban, majd a Harvardon folytatta a tanulmányait. Zenei és nyelvi kurzusokat tartott. Arnold Schönberg munkásságával foglalkozott. Vitákat váltott ki Schönberg *Mózes és Áron* című operájának elemzésével. A *Mózes és Áron*, írta, annyira radikálisan testesíti meg az érvelés filozófiai és drámai együttesét, hogy nemcsak a modern zene történetének része, hanem a modern színház, a teológia, a nyelv hatástalanságának válságára is rámutat. Mózes utolsó felkiáltása, hogy a szavak cserben hagyták, annak a kinyilvánítása, hogy a művészet nem tudja a barbarizmust megállítani

Budapestről e-mailt váltott Georg Steinfelddel. Jorgoszra hivatkozott. Kilenc óra tizenöt percre egyeztettek találkozót a rue Monsieur-le-Prince 20. előtt. A régi hotelépületet Z. ajánlotta

mikor megismerkedésük másnapján Lillel kijöttek a Jeu de Paume-ból, Z. azt ajánlotta, hogy igyanak a közelben egy kávé. Lill hallgatott

igyuk meg nálam a hotelban, mondta később

Z. leadta az útlevelét a recepción. Elindultak a lépcsőn. Nyílt egy ajtó a hallban, kilépett a tulajdonos asszony, szigorúan rájuk szólt, vendégeket nem lehet felvinni, Lill mosolyogva visszaszólt, a hölgy intett, mit jelent az, hogy coneubi, kérdezte Z., valami olyasmit, hogy élettárs, mondta Lill

Lillt az apja barátja hívta meg Párizsba. Auschwitz után nem tért vissza Budapestre. Onnan el kell húzni, üzente. Szívesen segíték, ha a családoból va-

laki Párizsba akar jönni, küldök meghívólevelet. Ő foglalt Lillnek szobát a Hotel Majoryban

miért nincs a Professzor születéséről, ifjúságáról semmi adat a Wikipédián, töprengett Z. a húszas szám felé haladva. A portréja némileg hasonló Arnold Schönberg interneten látható portréjához. Kilenc óra tíz perckor ért a húszas számú épülethez. A bejárat fölött nem volt hotel felirat. A régi üvegezett ajtó helyén repedezett deszkaajtó. A vakolata málladozott. Történhetett bármi, gondolta Z., a húszas szám előtt állok, ezt az érzést nem veheti el tőlem semmi

a Luxembourg Park felől locsolókocsi közeledett. A vízsugártól fényes úttesen diákcsoport rohant a park felől. Mikor az első éjszakájuk után órákig barangoltak a Louvre-kertben, s a padokon, ahol a közelükben lányok és fiúk csókolóztak, egymás szavába vágva mesélték az élményeiket, emlékezett Z., észre sem vették, hogy besötétedett. A Louvre tömbjére nyíló kapu zárva volt. A lányok, fiúk átmásztak a kerítésen, próbáljuk meg, nevetett Lill, a vállamra állt, emlékezett Z., felmászott, a szoknyája beleakadt a vastüskékbe, utánakapaszkodtam, kiszabadítottam, leugrottam a túloldalon, kis sikollyal ért a karomba

a locsolókocsi vízsugara nyomán támadt párában alak közeledett a rue de Vaugirard felől. Vállra vetett könnyű felöltő, kockás régimódi sildes sapka megállt a ház előtt, feltekintett

már ez sincs

Z. később sem tudta megmagyarázni magának, miért nem lepte meg, hogy Georg Steinfeld magyarul szólalt meg

laktam itt

én is, mondta Z.

első emelet, nyolcas szoba

második emelet, tizenkettes szoba

Georg Steinfeld kezét nyújtott

a tanítványom sok mindent megírt magáról

Jorgosz?

megírta, hogy utazgat, helyszíneket, emlékeket keresgél, megírta, hogy mivel foglalkozik, járt a menekültek szigetén, azt is megírta, hogy rólam is említett néhány szót magának

az emlékeim miatt ajánlottam a húszas számot, mondta Z.

fontos hely, Arnold Schönberg is lakott itt

kinyomozta?

az egyik tanítványom nagyanyja a harmincas évek elején a hotel alkalmazottja volt. Megőrizte a régi vendégkönyveket. A tanítványom felfedezte benne Arnold nevét, a szobaszámot is. A földszint nyolcba kértem szállást. Próbáltam elképzelni, mi járhatott a fejében harmincháromban

meddig lakott itt Schönberg?

a vendégkönyv szerint harminchárom május huszonnyolcadiktól harmincadikáig. Hitler akkor jelentette ki, hogy a hatalomért folyó harc sikeresen befejeződött, elkezdődhet a tisztogatás. Arnold félbehagyta a *Mózes és Áron* operáját, Mózes utolsó felkiáltásával, „Oh szavak, miért hagytok el engem...” Menekült. Rövidesen Párizsból is

Jorgosznak igaza volt, gondolta Z., valami rögeszme hajtja

a tanítványa figyelemre méltó. Láttam az egyik próbáját Athénban szerencsére hajthatatlan fickó, mondta Georg Steinfeld megkérdezhetem, hogy mi vezette Schönberghez?

Z. úgy látta, hogy Georg Steinfeld, miközben legyintett, mintha tovább beszélt volna magában, mintha a lélegzetvétele is felgyorsult volna, de az arcvonásai kisimultak, álarcként takarva, hogy magában folytatja, amibe belekezdett. Z.-nek az volt az érzése, hogy Georg Steinfeld folyamatosan hangtalanul beszél, mintha volna egy befejezhetetlen történet, amit senkivel nem kíván megosztani, de amitől nem tud szabadulni

megkérdezhetem, hogy került kapcsolatba a Schönberg-életművel? kérdezte Z., hogy véget vessen annak, amit felfedezett

ne álldogáljunk itt, van a közelben egy kellemes kávézó, mondta Georg Steinfeld

elindultak

mikor jött el hazulról? kérdezte Z.

két-három perc és odaérünk

jól beszél magyarul

nem lehet felejteni

a rue Dantonnál kilépett az egyik házból egy tíz-tizenkét év körüli fiúcska. Mikor elhaladt az utcát söprő színes bőrű legény mellett, homlokához emelte kifeszített jobb kezét. A sárgamellényes elmosolyodott, ő is tisztelgett

Jorgosz pályázata érdekes, mondta Georg Steinfeld, remélem megtalálja a megvalósítás formáit

elérték a rue Bucit

a kisfiú bement a szemközti virágüzletbe

leültek a Café Buci teraszára. Georg Steinfeld presszókávét, Z. kapucínert rendelt

írja a könyvét Schönbergről?

éppen elakadtam

velem is megtörténik

az elakadás közös tapasztalata közelebb hozza őket egymáshoz

gondolom, elolvasta a rólam szóló szócikkeket... én is a magáról szólókat, mondta Georg Steinfeld

a szék karfájára helyezte a felöltőjét, levette a sildes sapkáját, hátradólt szemben a napfénnel, lehunyta a szemét

Jorgosz öt éve járt először a kurzusomra... az apja Peter Brook asszisztense volt a fiúcska kijött a virágüzletből. Kis koszorú volt a kezében

a szomszéd asztalnál ülő turista térképpel a kezében áthajolt. Németül kérdezte, mi a legrövidebb út a Louvre-hoz. Steinfeld a Pont St. Michelt ajánlotta

megitták a kávét, a kapucínert

csak a *Mózes és Áronnal* foglalkozik?

mostanában a *Varsói túlélővel*. A korai művek kevésbé érdekelnek. A *Mózes és Áronban* az elhallgatás, a szavak elvesztése... csődje... a *Varsói*ban a megszólalás... mi van a kettő között...

mi?

Georg Steinfeld intett a felszolgálónak

két unicum
a háború után, az elhallgatása hónapjaiban felkereste őt a varsói gettólázadás egyik túlélője. Ismeri a lázadás történetét?
olvastam róla
az asszony elmondta a túlélése történetét. A sortűz után a halottak között bújt meg. Egy napig feküdt ott. Éjszaka kimászott
a felszolgáló hozta a két unicumot
az asszony elmondta, hogy a halálraítéltek énekelve mentek a sírjukhoz. Elmondta, hogy bujkált. Arnold másnap belekezdett. Nyolc nap alatt megírta a *Varsóit*. A zenét, a szöveget. A szöveg inkább ének. A zenében puskalövések...
sortűz
a kisleány a túloldalon elindult, kezében a koszorúval
van egy Schönberg-feljegyzés, nem könnyen találtam rá
hol?
a bécsi Emlékházban. *Rés* a címe. *Rés* a *Mózes* elhallgatása és a *Varsóiak* megszólalása között. Ezen sokáig töprengtem... az unicum a specialitásuk
lehajtották
a kisleány megállt a szomszéd ház előtt. A koszorút a falba erősített kampóra helyezte, az emléktábla alá. Tisztelgett. Indult
Z. intett neki
a kisleány az asztalhoz lépett
Z. az üres székre mutatott
a kisleány leült
Z. megkérdezte, miért helyezte el a koszorút
ebben az évben mi vagyunk az ügyeletesek
te volnál?
apám, de ő beteg. Engem küldött
mi az, hogy ügyelet?
a háznál ellenállókat végeztek ki a háborúban
talán akkor apád sem élt még
ő a nagyapámtól hallotta. Minden évben van koszorúzás, mindig más család
iszol egy kólát?
köszönöm
hozták a kólát. A kisleány kiitta. Felállt. Kezet nyújtott Z.-nek is, Georg Steinfeldnek is
Z.-t meglepte, milyen erős a kézzorítása
a kisleány a sarokról visszaintett
egyedül utazik? kérdezte Z.
Georg Steinfeld nevetett
mindig?
volt idő, mikor a feleségeimmel. Nem vagyok valami hűséglovag. Mindig tovább menekültem
miből?
a harmadik feleségem engem unt meg. Szerintem féltékeny volt. Mindig csak az Arnoldod, hajtogatta, de hiszen már régen halott, védekeztem... a harmadik tőlem menekült

felállt, karjára dobta a felöltőjét
órám van a Sorbonne-on. Maga is mindig egyedül utazik? Feleség? Asszonyok?
miről tart órát?
most nyelvfilozófia. Meddig marad Párizsban?
nem tudom. Körüljárom...
a régi helyeket?
a régi helyeket
reggel Londonba megyek. Ott is van egy kurzusom. A héten visszautazom.
Ha van kedve, ugyanitt... egy unicumra
az utcasarokról visszaintett

mire gondolhatott Georg Steinfeld, töprengett a szállodai szobában Z., mikor
intett a sarokról és visszajött. Van itt még egy kérdés, kezdte, de megakadt, hosz-
szan méregetett, közelhajolt, de hirtelen elsietett. Mit akarhatott még mondani?

a sörözőből felhallatszó énekszót a forgalomzaj sem tudta elnyomni. A Piaf-
számot ismerte. Pulóverbe bújt, lement. Talált egy üres sarokasztalt. Rendelés
nélkül hozták a korsó sört. A lány énekelt, aki a reggelinél szolgált fel

Egy dal kísért napéjen át
követve engem
rávesz, hogy emlékezzem
újra látom a holtakat
az évek dobokon peregnek
hallgasd te is a zűrzavart
az utca magához hív
a vér olyan ütemre ver
mint az elfáradt szív

a vendégek a söröskancsójukat emelve hallgatták. Volt, aki a távolba meredt.
Volt, aki letette a kancsót és az asztalon verte az ütemet. Z. fizetett. Elindult az
éjszakában. Álldogált a rue de Seine galériáinak kirakatai előtt. Az egyikben felfe-
dezte Francesco di Giorgio Martini *Építészeti tájkép* című festményének másolatát.
A berlini képtárban látták az eredetét, figyeld meg, mondta Lill, üres tér, kétoldalt
épületek, a háttérben erőd, kikötő, hajók, minden motívum emberi teljesítményre
utal, de embernek nyoma sincs, mintha az emberek kihaltak volna már a világból,
emlékezett Z. Álldogált a kirakat előtt. Visszasétált a szállodába. A felszolgálólány
újabb Piaf-dalt énekelt. Rendőrautók szirénáztak, osztag futott a St. Germain des
Prés felé. A szobában felnyitotta a gépét, Arnold Schönbergről talált egy figyelem-
re méltó címszót, gyümölcsöző eszmecserét folytatott Thomas Mann-nal amerikai
emigrációjukban. Thomas Mann azt mondta, jegyezte fel Arnold Schönberg, ol-
vasta Z., a zene a számára példázat, hogy a szellemnek, a kultúrának az elenyé-
zését juttassa kifejezésre tragikus korunkban

álmában kézen fogva haladt Georg Steinfelddel a görög menekülttáborban,
Palmira romjainál csatlakozott hozzájuk Jorgosz, itt fogunk játszani, mondta, a
holtak közül választok szereplőket. Rövidesen átadom a kiadónak a szórakozó-
helyekről készült könyvem, olvasta Z. reggel Véri Márton levelét, nagyon kö-
szönöm a segítséget. Visszatérek az alapkutatásomhoz. Időszerűnek látom, hogy
Jan Assmann tételei, az emlékezet és felejtés gondolköre után a hamis emléke-

zettel foglalkoznak a magyar történelemben. Szívesen konzultálnék erről is. Külföldön vagyok, válaszolta Z. Nemrégiben újraolvastam Pascalt, azt a gondolatát ajánlanám a figyelmébe, miszerint az igazság ismeretlenül bolyong az emberek között, ezt a *Gondolatok* 843. töredékében fejt ki. Az én viszonyom a történettudomány tételeihez meglehetősen ambivalens. Lehetnek jobb, még jobb kategóriák, végtére a történelem, mondhatnám a sors mindannyiunknál erősebb, de a gondolat, a művészet tud valamit, amire a történelem nem képes. Feltárja az emberi helyzetet, és lehatol a dolgok okaihoz. Abban igaza van, hogy érdemes az igaz, a valószerű helyen a hamis emlékezetre rámutatni. Ez az Idővel is szembezállás. Én, ha megjegyezhetem, az emlékezet segítségével teszek kísérletet arra, hogy szétválasszam azt, amit a tudomány az igaz, a valószerű, a hamis kategóriáival jár körül. Jobb pillanataimban ezt olyan időérzékelésnek gondolom, ami talán figyelembe vehető a maga problémáiban is. A többit, ha hazaérek. Nagyon várom, válaszolta azonnal Véri Márton, én a hamis emlékezetet a hatalmi agresszió termékeként vizsgálnám, és mentalitáshatásában. A pusztítás nemcsak fizikai értelemben, lelki és szellemi értelemben is pusztítás

Az utcán újabb rendőrsztagok sorakoztak, sisakban, pajzsokkal, az étteremben a Piaf-dalt éneklő felszolgáló hozta a reggeli tejeskávét, friss kalácsot

Z. kimutatott

oh, már hozzászoktunk, mondta mosolyogva a lány

Z. a Boulevard de la Chapelle-en még nem járt. A közeli metróállomásról áramlott a tömeg a Gare du Nord felé

Georg Steinfeld előző nap érkezett vissza Londonból, a 37-es számú épülethez megyünk, mondta, a Les Bouffes du Nord Theaterben próbál Jorgosz négyemeletes ház. Boltíves kapu. Fölötte a színház neve

hosszú története van, mondta Georg Steinfeld. Ezernyolcszázhatvanban nyitották meg. Idővel tönkrement. Romos lett a színpad, a nézőtér is. Mikor Peter Brook ezerkilencszázhetvennégyben felfedezte, csak részben újjátta fel, azt mondta, romvilágokat jó romos falak között játszani

két fiú várta őket a bejáratnál. Z. rájuk ismert, ők kísérték a segélyszállítmányt a leszboszi táborba, később kezdünk, mondták, a díszletállítók, a világosítók sztrájkolnak, a főrendező úr tárgyalt, egy óra múlva érkezik

Georg Steinfeld bement a szemközti pékségbe. Két szelet mazsolás kaláccsal jött vissza

a legjobb minőség, mondta

leültek az üzlet előtti két műanyag székre

és mi volt Londonban?

eső... mindig eső

harapdálták a kalácsot

Peter Brook elég sokáig dolgozott itt. A korszak tapasztalatai alapján vizionált új játékformákat. Később Afrikában, az őslakosok között kísérletezett

mi volt az esőn kívül? kérdezte Z.

Georg Steinfeld a reggeli géppel érkezett a Heathrow repülőtérre. Metróval utazott a Euston állomásig, aztán a Gower Streeten a University College-ig. Az emeleti teremben várták a diákok

a szavak halálával fogunk ma foglalkozni, mondtam nekik, mondta Georg Steinfeld Z.-nek a pékség előtt, a szavak halála olyan, mint az emberek halála, mondtam nekik, eltűnnek, de mégis velünk maradnak. A verbális keret nem az egyetlen kifejezőeszköz, vannak az intellektuális és érzéki megközelítéseknek képpel, zenével, mozgással megközelíthető formái, mondtam nekik. Járt Berlinben? hajolt Z.-hez

Z. bólintott

volt a Bebel téren?

mikor évtizedekkel előbb berlini sétájukon a térre értek, emlékezett Z., az egyik turistacsoport vezetője harsány hangon magyarázta a látnivalókat. Megálltak az ezerkilencszázharminchármas könyvégetéseknek emléket állító, a burkolókövek közé ágyazott üveglap előtt. Lill föléje hajolt. Nézte a mélyben az üres könyvtári polcokat. Olvasta az üveglapon a feliratot: „Ahol könyveket égetnek, embereket is meg fognak égetni. Heine 1820.” Hitler a hatalomra jutása után meghirdette a megtisztítás programját, magyarázta az idegenvezető a csoportnak. Híres tudósokat fosztottak meg a katedrájuktól. Thomas Mannt kizárták a Költészeti Akadémiáról. Háromezres feketelistát állítottak össze a mérgezőnek minősített könyvekről, ahol most állunk, égették el Jack London, Hemingway, Heinrich Mann, Stefan Zweig, Franz Werfel, Heinrich Heine könyveit. Egy tonna könyvet vontak ki a könyvtárakból. Lill leült a tér egyik padjára, emlékezett vissza Z., miközben Georg Steinfeld a londoni útjáról beszélt, mikor lenéztem a Vezúvnál a kráter mélyére, mondta Lill, olyan volt, mint a világvége. Az üres polcok az üveglap alatt is

a pékségből kijött a fehérkötényes tulajdonos. Megkérdezte, hogy óhajtának-e még egy szelet kalácsot. Georg Steinfeld megköszönte szokás szerint finom volt, én most nem kérek többet én sem, mondta Z.

megemléctem a diákoknak, folytatta Georg Steinfeld, hogy a Heine-szöveg a Bebel téri emlékművön pontos, de csak szó. És csak szó maradna a mélybe rejtett üres könyvespolcok nélkül. A probléma a tapasztalatok átadhatósága vagy átadhatatlansága, mondtam nekik. Akinek nincs tapasztalata, mondta az egyik diák, annak nem sokat mond a másik ember tapasztalata

mit válaszolt?

igaza van, mondtam, a hagyatkozás befogadásához valóban személyes élmény kell

Georg Steinfeld zsebkendőt vett elő. Letörölte a morzsákat az álláról

elmondtam a diákoknak, hogy láttam fényképeken az egykori varsói gettó három méter magas dróthálós kerítését. A halottak mellett üldögélő kisgyerekek fényképét is láttam a német haditudósítók felvételein. Beszéltem a hagyományozhatóságnak és a személyes érintettségnek a kapcsolatáról. Az egyik diák felállt, kijött a katedrához. Én voltam a varsói emlékfalnál, mondta, rátapasztottam a tenyeremet. Megnéztem utána a Múzeumban a lázadás emléktárgyait, a fegyvereket, a felégetett házak tégláit, a halottak megőrzött cipőit, próbáltam elképzelni, hogyan történt, de csak azt éreztem, hogy az egész régen volt. Álmomban tömeg előtt álltam, mondta a diák, mondta Georg Steinfeld, miközben a pékség előtt teherautó fékezett, a szállítómunkások frissen sült kenyeret,

süteményt rakodtak ki, a tömeg álmomban várta, hogy beszámoljak a varsói tapasztalataimról, mondta a diák, de nem tudtam megszólalni. Menjen vissza a helyére, kiáltottam rá a fiúra, mondta Georg Steinfeld, magának nem voltak élményei, nem lehettek tapasztalatai. A befogadás megkönnyítéséről van szó. Legutóbb Schönberg *Varsói túlélőjéről* beszéltünk. Arnold Schönbergnek voltak tapasztalatai az ezerkilencszázharminchármas menekülése óta. Aztán ezerkilencszáznegyvenhétben felkereste az amerikai emigrációjában a felkelés egyik túlélője, mondtam a diákoknak

a rakodómunkások visszaültek a teherautóba. Felberregett a motor, elhajtottak. Georg Steinfeld hátradőlt a műanyag széken. Vigyázzon, mondta Z., könnyű a szék, elbillenhet. Georg Steinfeld lehunyta a szemét. És mi történt ezután? kérdezte Z. Képzeld el, mondtam a diákoknak, mondta Georg Steinfeld lehunytt szemmel, a varsói túlélő asszony elmondja Arnold Schönbergnek, hogy a gettóba félmillió embert zsúfoltak össze, egy szobában húszan vannak. Naponta indulnak a szerelvények Treblinkába a gázkamrákba, ezerkilencszáznegyvenhárom április tizenkilencedikén kezdődött a felkelés, mondja az asszony, harckocsikkal, lángszórókkal verték le, mikor így sem tudták az ellenállást felszámolni, gázt vetettek be, tizenháromezren haltak meg, képzeld el, mondtam a diákoknak, folytatta Georg Steinfeld a pékség előtt, hogy Arnold Schönberg, hallgatva az asszonyt, látja maga előtt, amint fekszik a halottak között, megvárja a sötétséget, hason csúszva eljut egy csatornanyílásig, leereszkedik, a patkányok között egy napig vár, rátalál egy vaslétrára, felmászik, félóra alatt elmozdítja a záró tömböt, kimászik, nem tudom, így mondta-e el, mondtam a diákoknak, de mondhatta így, Schönberg feljegyezte, hogy felkereste egy túlélő, feljegyezte, hogy a korábbi élményei segítségével részesült az áthagyományozódás kegyelméből, nyolc nap alatt komponálta meg a kantátáját, megtalálta az elmondhatatlan megszólaltatásához az új nyelvet, narrátor mondja a történet szövegét, kórus énekel, zenekísérettel, puskalövések hangzanak el, közben a kórust kiáltások szakítják meg, a narrátor angolul beszél, a katonák németül ordítanak, a zene olyan, mint a folyamatos földrengés

mit mondtak a diákok? kérdezte Z.

nem érdekelt. Az volt a fontos, hogy valamit el tudtam nekik...

elakadt

nem mondtak semmit, kérték, hogy eltávozhassanak, mert tüntetés lesz, és csatlakozni akarnak. Megkérdeztem, milyen tüntetés. Azt mondták, pontosan nem tudják, de ha hívják őket, odamennek. Ez volt Londonban, barátom

még sosem szólított így, gondolta Z.

lehangoló

nem... nem... jólesett, hogy elmondhattam nekik. Hasznos volt, hogy felismertem a tekintetükben az értetlenséget

a kapuban várakozó egyik fiú átjött

megjött a Főrendező úr, kezdjük a próbát

most én fizetek, mondta Z.

bement az üzletbe. Leszámolta a két kalács árát. Szerencsés vagyok, gondolta, hogy találkozhattam ezekkel az emberekkel. Homályban van, honnan indultak, mi hajtja őket, mi lesz a sorsuk, de amit megismerek belőlük, mintha hozzátar-

tozna, megállt az ajtóban, mihez is tartozik hozzá, töprengett, nem tudott válaszolni önmagának

Georg Steinfeld a járdaszélen várakozott
menjünk. Nézzük meg, hol tartanak. Irigylem ezt a fiút. Azt csinálja, ami nekem nem sikerült

mire gondol?

próbál eljutni a közönséghez... kudarc, kudarc, motyogta Georg Steinfeld, lelépett a járdáról, Z.-nek vissza kellett rántania egy autó elől

úgy robognak, mint a gyilkosok, mondta Georg Steinfeld

vártak, amíg csillapult a forgalom

már láttam egy próbáját Athénban, mondta Z.

igen... persze, találkoztak

Jorgosz a nézőtéren várakozott

ma csak bejáró próba lesz, és néhány jelenet

Z. nagyobbnak találta a színházteret, mint gondolta. Leültek az első sorba.

Jorgosz felment a színpadra. Tapsolt

szereplők balra! Kórus jobbra! Egyforma csuklya, szürke köpenyetek lesz.

Antik szoborcsoport. Végig a fenyegetettségre gondoltok. Abban éltetek, abban fogtok élni. A pestis elmúlt, de a bacilusok meghúzódnak, s eljön a nap, amikor újra előbújnak. A sztrájk miatt lehet, hogy félhomályban lesz a színpad. Tapsolt.

Hárman lejöttek, utcai ruhában leültek a fenntartott helyre a negyedik sorban. A telefonokkal megvilágítják Oidipuszt, mikor elkezd a prologust

az Oidipuszt játszó fiú előlépett
lassan indítod, beszélgetsz a közönséggel. Róluk mesélsz

ez a színház régen Peter Brook színháza volt, kezdte a fiú. Nem kívánt azok közé tartozni, akik szemet hunynak és hallgatnak. Megmutatta az emberi természet sötét oldalát

ne szavalj! Tárgyilag osak vagyunk

Jorgosz szövege, súgta Georg Steinfeld Z.-nek

a fiú újrakezdte

most jobb volt, mondta Jorgosz. Jöjjön be a Hírnök. Görnyedten érkezel, hosszú utat tettél meg. Előre jössz a rivaldáig

hegyi ösvényen találkoztak, kezdte a Hírnököt játszó. Laiosz nem tudja, kivel áll szemben. Oidipusz sem tudja?

nem kérdezed... közlöd, kiáltotta Jorgosz

mondhatom úgy, az apa nem tudja, hogy a fiával, a fiú nem tudja, hogy az apjával áll szemben?

nem... egyelőre rejtély... titok nélkül nincs színház. A végszavadra kezdjük a vetítést. Athéni színinövendékekkel vettük fel

először a *Mózes és Áront* akarta rendezni, súgta Georg Steinfeld Z.-nek, de a zsűri az Oidipuszra írta ki a pályázatot

Jorgosz hátrament, elindította a vetítést. A színpad hátsó falára feszített vásznon két alak jelent meg. Az egyikén díszes öltözék, vállon átvett köpeny, combig érő csizma, sisak, a kezében pallos. A másik ifjú. Meztelen felsőtest. Ágyékkötő. Saru. Dárda. A sisakos lesújtott a pallossal, az ifjú a dárdájával kivédte. Szűrt

most folytasd, kiáltotta Jorgosz... halkabban...
nem hallják az erkélyen
be leszteek mikrofonozva, folytasd
Oidipusz csak védekezett. Fiatal volt. Erősebb. Ügyesebb. Ha nem ő öl, őt ölik
meg, szavalta a Hírnök
ne szavalj. Ezt majd újrpróbáljuk. Kezd a kórus! kiáltotta Jorgosz
Oidipusz megmentette a várost, zúgta a kórus, de a sors cseleit nem ismerte
fel
a sors cseleit tagolva mondjátok. Mintha azt mondanátok: a létezés cseleit.
Azt játsszuk el, hogy a világot nem lehet átalakítani, de a színpadon megmutat-
hatjuk az élet rejtélyeit
kikapcsolta a vetítést
csináljuk a végjelenetet. Ha nem lesz már sztrájk, akkor is homály a színpa-
don. Oidipusz újra a rivaldához lép. Nem szólal meg
meddig hallgatok?
húszig számolsz magadban. Ennyi idő kell, hogy várákozásban tartsd a néző-
ket. A kórus is húszig számol. Huszonegynél felhúzzátok a csuklyákat.
Beburkolóztok a köpenyetekbe... ezt majd többször elpróbáljuk. A dögvész kü-
lönöző változataira gondolunk. Gyűlölködés. Közöny. Hatalomvágy. Peter
Brook ezt korszakérzésnek nevezte
milyen lesz a díszlet, kérdezte az Oidipuszt játszó fiú. A bejáróhoz jó volna
tudni
nem lesz díszlet. Csak a régi romos falak... próbáljuk a záró monológot.
Kezdd a számolást
Z. húszig számolt magában a nézőtéren
nézzetek rám, kezdte a fiú, itt a híres Oidipusz, aki a nagy talányt megoldotta,
a dögvészt elkergette a városról, de azt nem ismerte fel, hogy a bacilusok mindig
ott szunnyadnak az otthonok zugaiban, megfertőzik a gondolkodást, a lelkeket,
s eljön az idő, amikor újra felébresztik a szörnyeiket
ez is Jorgosz szövege, súgta Georg Steinfeld
a kórus körülveszi, kiáltotta Jorgosz. Ti hárman feljöttök a nézőtérről.
Mégfognátok a melletetek ülő néző kezét. A fülükbe súgjátok, hogy jöjjenek ve-
letek. Beálltok velük a kórusba
mi lesz, ha más néző is fel akar velünk jönni?
jó lesz... a kórus befogadja őket. Egyek vagyunk velük. Oidipusz folytatja
senki halandó embert, ki a földön várja végső napját, ne nevezetek boldog-
nak, míg el nem érte élete kikötőjét
lassan a magasba emelitek a testet... így... jó... tízig számoltok magatokban...
lassan eresztitek le... újra tízig... sorban ráterítitek a köpenyeiteket... az utcai
ruhások az ingüket... mezítelen felsőtesttel álltok... a köpenyhalom, sírdomb...
mi lesz a nézőkkel, akiket felhoztunk?
nem tudom, majd kitaláljuk. Vigyázzatok, hogy kapjon levegőt a köpenyek
alatt... csináljátok... jó... szép... teljes sötét...
ma ennyi... holnap tízkor folytatjuk
Jorgosz leült Georg Steinfeld mellé
felforgató, de ne halmozza túl az effektusokat, mondta Steinfeld

a Professzor úrtól tanultam. Mindig azt magyarázta, hogyan lépett túl Schönberg az ismert formákon. Valamit még keresek... Hogy lehet megoldani, hogy a végén szélgép fújja el a köpenyeket? Alattuk semmi. Üres a színpad. Ember nélküli világ

technikailag megoldható, de azt hiszem, a zsűrinek már annyi is sok, amit próbáltak... Fafejek. Nekem csak egy szavazatom van nem érdekel a zsűri... ha nem nyerünk, elmegyek Bécsbe. Hívtak, Strauss-operett, sok pénz. Azon megcsináljuk az Oidipuszunkat az Oidipuszt játszó színész lejött a nézőtérre kérdezhetek?

Jorgosz intett

tulajdonképpen szembemegyünk az eredetivel? Nincs katarzis. Erről már beszéltünk Athénban... Mi marad a nézőnek?

van katarzis, mondta Jorgosz

Georg Steinfeld felállt. Felment a színpadra. Álldogált. Visszament az első sorhoz. Leült

elképzelem a nézőt... mit érezhet? Üres színpad... üres világ... valami elmúlt...

arra gondolok, mondta Jorgosz, hogy a katarzis ellehetetlenülésének felismertetése az igazi katarzis... szembenézni azzal, hogy miben élünk

hallgattak

technikailag megoldható a szélgép is... az üres színpad is, mondta George Steinfeld, de ne írja be a szövegkönyvbe, amit a zsűrinek bead

még egy effektus, mondta Jorgosz kihívóan

Georg Steinfeld nevetett. Jorgosz is nevetett. Az Oidipuszt játszó fiú is

és Ön? fordult Jorgosz Z.-hez

még sok munkája lesz

köszönöm, uram. Értjük egymást

elvinni a közönségig, mondta Z.

Georg Steinfeld búcsút intett. Z. úgy érezte, hogy menekül

lehet, hogy megöregedtem, mondta Georg Steinfeld az utcán, nem érdekel már a befogadás

hány éves? kérdezte Z. Nem találtam adatot a születési dátumáról

már kérdeztem... mindig egyedül utazik?

gondolja, hogy a zsűri végül szabad utat ad?

jöjjön... menjünk be ebbe az üzletbe

Z. úgy érezte, hogy a kérdése elől is menekül

kedvenceim, mutatott a sajtúzetben Georg Steinfeld a pultra. Ajánlom a montaver hagymás ízűt, vagy a normantel almás ízűt. Leginkább a kecskesajtot kedvelem. Van itt roquefort, camembert, eidami

Z. tíz deka montavert vásárolt

mennyi ideig ír egy regényt? kérdezte Georg Steinfeld az utcán

változó. Volt, amelyiket négy-öt évig... van, amelyiket egy lélegzetvételre.

Mikor fejezi be a Schönberg-könyvét?

fogalmam sincs... még meg kell oldanom a befogadás nehézségeit is... az okokat... ez nagyobb kérdéskör a mai kultúrában

megálltak a 76. szám előtt
itt van még egy órám. Zenei és színházi stúdió. Kísérletező fiatalok
zsebkendőt vett elő. Letörölte a verítéket a homlokáról. Elbúcsúzott. Z. vára-
kozott néhány percig. Megkérdezte a portást, hol tartja a professzor az óráját.
Felment az első emeletre. Óvatosan nyitotta a hatos terem ajtaját. Tizenkét fiú,
hat lány figyelte Georg Steinfeldet

meghallgatjuk a *Varsói túlélőt*, mondta, először meghallgatjuk. Intett a techni-
kusnak. Néhány ütem hangzott fel, a narrátori hang tárgyilagos: egy fogolytábor
napjai. Achtung! Achtung! kiáltások. A narrátori hang gyorsult. Férfikórus távol-
ról, kiáltással erősödve, puskalövések a leütött zongorabilentyűk hangzásának
ütemére. Németül: megszámolni, hányan mennek ma a kivégzésre indulók.
Léptek hangja. Zene és szó egymásnak felelve. Újra a férfikórus. Újra a puska-
lövések. Erősödő énekszó. Héber ima. Német parancsszavak, dobok, mint puska-
lövések, menekülő hangja. Géppuskasorozat, zeng rá a kórus felelete. Smá
Jiszraél! Halljad Izrael! Ordítás. Lövések. Elakadó énekszó

Georg Steinfeld intett. A technikus kikapcsolta

Z. olyan tárgyilagosnak érezte Georg Steinfeld hangját, mint a narrátorét
a következő foglalkozásra szíveskedjenek néhány sorban három kérdésre fe-
lelni. Az első: miképpen hatott az oratórium? Milyen formai változatokat fedez-
tek fel benne? Milyen különbséget éreznek a *Mózes és Áron* utolsó felkiáltása és a
Varsói túlélő énekimája között? Lejártsszuk újra. Intett a technikusnak

Z. kibotorkált. Megkapaszkodott a lépcső korlátjában. Mikor leért, a portás
kijött a fülkéből

megtalálta a hatos termet?

Z. bólintott. Még hallatszott fentről a puskalövés-sorozat és az énekszó. Z.
átverekedte magát az esti forgalmon. Metrón a Châtelet-ig utazott. Átsétált a
Szajnáig. A Prefektúrával szemben leült a rakpart lépcsőjére. Lassan úszott lefelé
egy kivilágított sétatájra. A Prefektúra előtt rendőrségi autó fékezett. Két megbi-
lincselte férfit adtak át a kapuőröknek

próbálta átgondolni a délutáni eseményeket. Rendet kell raknom, gondolta,
de nem jutott tovább. Felvillant a normandiai útja, az útítársa tekintete, ahogyan
unokáinak férjet kér Budapestről, Mirjam levele az életét idegen néven leelő
Bauerrel, mi is volt a keresztnéve, a folyó illata, a Duna-parton ugyanez az illat,
Laci, aki már régen meghalt, a bustyaházi háborús repülőtérről beszél a rakpart
lépcsőjén, vibráltak az arcok, kavargtak a hangok, látta, hogy a katedrális felől
két alak közeledik, látta a Klotild-palotát, miközben Véri Márton mondja a
Császárra kívánt tizenhárom átkot, Georg Steinfeld hallgat a születési évéről, a
gyermekkoráról, eredménytelenül keresi Véri Márton a nagyapja történetét

Z. úgy érezte, időben és térben minden együtt történik, a katedrális felől köze-
ledő két alak megállt, feldobták a bohócsipkájukat, az egyik szaltót ugrott, a járó-
kelők tapsoltak, rendet kellene raknom magamban, gondolta Z., miközben mintha
hallotta volna Arnold Schönberg oratóriumának kiáltásait, minden összetartozik,
gondolta, a két bohócsipkást megállította a Prefektúra őrsége, Jorgosz az előadást
azzal zárja, hogy a színpad a világot, az ember nélküli világot mutatja, Lill a
Múzeumban áll Martini festménye előtt, úgy nézi, mint a restaurálásra váró archív
leleteket, nézd, mondja, ma lebontom a lényegéig, megtisztítom az épületektől, a

háttérben a vitorlásoktól, nem marad más, mint a gondolat, az ember nélküli világ gondolata, a rakparton rendőrautó szirénázott, az egyik bohócsipkás szaltót ugrott, a rendőrök nevettek, továbbengedték mind a kettőt, a szirénázó autó megállt, fekete kalapos férfi szállt ki, az őrség tisztelgett, a két bohócsipkás lejött a rakpart-ra, leültek Z. közelében, szendvicset vettek elő, rágcsálták

kezdjük, mondta egy idő után a magasabb
nem üldögélhetnénk még egy kicsit, kérdezte, aki szaltót ugrott
két hét múlva bemutató... mondjuk össze a szöveget
miért hoztál le ide?

a direkciónak nem akarja, hogy a sajtó kíváncsiskodjon. Az újságírók ott ólálkodnak a színház körül, botrányt szimatolnak... kezdjük

sokáig nem tudtam beletörődni, hogy minden így marad. Légy ésszerű, mondtam, még nem próbáltál meg mindent

Z. úgy érezte, hogy a magasabb őt figyel

sok az egy embernek, folytatta a szaltót ugró. Másrészt mi haszna most elcsüggedni

régebben kellett volna erre gondolni, egy örökkévalósággal előbb... ezerkilencszáz körül... mondta a társa

Z. ráismert a szövegre. Többször látta az előadást

álljunk meg, mondta a szaltót ugró, mi a fene ez... miért ezerkilencszáz körül?

akkor kezdődött a huszadik század... akkor kezdődött, hogy minden el lett baszva

alaposan

menjünk tovább

azért akkor még voltunk valakik

ezt határozottabban mondd

ahogy parancsolod, te vagy a rendező

te mindig az utolsó pillanatra vársz

néha azt hiszem, hogy már túl vagyunk rajta... mondd, szabad ennyire megváltoztatni egy klasszikus szöveget?

majdnem hetven éve írta... azóta sok minden történt. A színlapon rajta lesz: variációk egy bohócjátékra... folytatd... most ne gondoldj a bejárókra... csak öszszemondjuk a szöveget

mi lenne, ha bűnbánatot tartanánk?

mit bánjunk meg?

azt, hogy megszülettünk... itt az eredetiben kérdőjel van

már nem kérdezzük... állítjuk... folytatd

nekünk mi a szerepünk az egészben?

lehet még egyáltalán szerepünk bármiben? Uraságod talán érvényesíteni akarja a jogait?

nincsenek többé jogaink, elbaltáztuk

itt mondhatod azt, hogy elbasztuk, ma már senki nem beszél úgy, hogy elbaltáztuk

rendben... nincsenek többé jogaink, elbasztuk

emlékszel?

már nem... hiába lázong az ember
a bőrünkben nem bújhatunk ki
a Prefektúra kapuja nyílt. Rendőrszakasz vonult ki. Pajzs a kézben, a fejeken
sisak. Futólépésben indultak. Kijött a fekete kalapos férfi. Tárgyalt az őrség pa-
rancsnokával. Rendőrkocsi érkezett. Megbilincselte férfit adtak át. A fekete kala-
pos tárgyalt a rabbal
azok ketten újabb szendvicset vettek elő
van vized?
kis üveg
ittak
a befejezésen még töprengek, mondta a magasabb. Van itt egy új szövegrész,
mondjuk össze. Én azt mondom: Mit gondolsz, az Úristen lát?
csukd be a szemed
könyörülj rajtam, Istenem
rajtam is
gondolod, hogy lát minket?
talán van még esélyünk
a születésen és a halálon kívül mi az esélyünk?
akkor mire várunk?
a magasabbik felállt. Z.-hez lépett
nem zavarjuk, uram?
egyáltalán nem
szeretünk közönség előtt próbálni
látták, hogy itt ülök?
természetesen... ül és vár... mi is... a szerepünk szerint
most az jön, hogy te elalszol, mondta a másiknak
jó, elalszom
arra gondoltam, hogy álmodban megjelenik
ki?
akit várunk... itt ülünk a folyóparton, te felébredsz, azt álmodtad, hogy itt
ülünk a folyóparton és várakozunk, ahogy látom, mutatott Z.-re, az úr is
túl bonyolult... csak tudnám, hogy tulajdonképpen mire várunk
próbáljuk azt, hogy kezdetnek felállunk
jó... felálltam
folytasd
azt álmodtam, hogy boldog vagyok... sokáig aludtam?
nem tudom
én nem bírom tovább
mindenki azt mondja, hogy nem bírja, de megy ki-ki a maga útjára... húzd fel
a nadrágod... megyünk, nem maradunk állva
te vagy a rendező, de az eredeti szöveg szerint állva maradtunk és várunk
mondtam, hogy variációt játszunk... nem vagyok hajlandó tehetetlenül állni
és várni
akkor mit játszunk?
mondjuk te vagy Godot, és én egy ideig várlak, de nem jössz...
nem jövök... és ha mondjuk te vagy Godot és én várlak

de nem jövök
nehéz veled az élet
ezt miért mondod?
benne van az eredetiben
van helyette új szöveg
igen... látom, megkérdeszem: hol voltál a háborúban? erre mi szükség van?
megkérdeszed...
rendben... hol voltál a háborúban?
az ellenállásban
mikor?
mindig... mindig abban vagyunk
tulajdonképpen kinek játszunk?
ez nincs a szövegben, ne mondd
nincs, de engem érdekel
nem tudom... játszunk...
a szaltót ugró felállt. Z.-hez lépett
maga, uram, hol volt a háborúban?
kisfiú voltam, mondta Z., maga se értette, miért nevet... nem zavarom a pró-
bát?
ellenkezőleg... fontos a közönség reagálása, mondta a rendező...
én csak hallgattam, mondta Z. Mi lenne a befejezés?
nem tudom... meglátjuk... elindulunk...
mégsem várnak? kérdezte Z.
elindulunk... mindenki a maga útján. Gyere. Két hét múlva bemutató
elindultak
jó várakozást, uram, kiáltotta vissza a rendező Z.-nek
feldobták a bohócsapkájukat. A kisebbik a Prefektúra előtt ugrott két szaltót
Z. feltápáskodott. Az örök csevegtek a kapu előtt. Intett nekik, mintha ismer-
né őket. Az egyik hozzálépett. Kérte az iratait. Z. átadta az útlevelet. Az altiszt
végignézte, visszaadta, tisztelgett. Z. elment a Pont Michelig. Átsétált a hídon.
Amikor az egyik bohócsipkás kimondta, hogy variációkat játszanak, arra gon-
dolt, hogy Jorgosznak is ilyen alcímet kellene írni az előadása plakátjára.
Z. a szállodai szobában kinyitotta a gépét. A kiadónak mindig támad újabb
kérese, szeretnének egy bécsi cukrászdáról is emléket, segítené-e, írta Véri
Márton. Talán a Centrál cukrászda, válaszolta Z. Véri Márton megköszönte. Jövő
hónapban lesz egy konferencia Bécsben, talán találkozhatnánk odakint
a sörözőből felhangzott a zene. A felszolgálólány újra a *Padam Padamot* éne-
kelte. Z. most szomorúnak érezte a dalt
szépen énekel, mondta a reggelizőasztalnál. Miért nem a hangját hasznosítja?
köszönöm, uram. Ez itt biztos állás... éneklek éjszakánként bárókban is, abból
nem élnék meg. Ez biztos
mindig más hangulatban hallom
ahogy rendelik. A *Padam* menekülést jelent, a szöveg szerint a szív ritmusá-
ra... ahogy rendelik. Ahány szív, annyi *Padam*. Hozhatok még egy narancslevet?
a szobában becsomagolt. Úgy döntött, hogy még egyszer elmegy a Szajna-
parti emlékhelyre, a Citére vezető hídra, ahol Lillel megismerkedett. A bejára-

tot rács zárta el. Régen nem volt rács. Régen nem ült előtte kis széken öregasszony. Nem volt tábla a korlátozott látogatási időről. Cserépedény sem volt a földön bankjegyeknek

az öregasszony kulcsokat tartott a kezében. Kinyitotta a kaput turista?

Z. bólintott

előkotorta a jegyzetömbjét. Letépett egy jegyet

Z. visszaadta. Elhelyezett tíz eurót a cserépedényben. Köszönt. Visszanézett. Látta, hogy az asszony bezárja a kerítéskaput

Vendégjáték

Ma délutánra szabadságot kértem az irodában, hogy bemehessek apámhoz a klinikára, és hogy utána, egy hónap szinte néma csönd után, újra találkozzak Anikóval. Látom magam előtt, ahogy a család tagjai ott tolonganak egyszerre a különszoba bejáratánál. Elsőként anyámat, aki egész nap a kezét tördeli és néha sír, Erika nénit a nyakbavalójával, színes mütyürkéivel, és Pali, azaz Paul bácsit, aki kifejezetten apám betegsége miatt érkezett haza Londonból, meg persze azért, hogy egyúttal a Rudasban vagy a Széchenyiben áztathassa magát napi négy-öt órán át.

Talán én vagyok az egyetlen a Pesten élő családtagok közül, aki még csak egyszer járt bent nála azóta, hogy megműtötték. Kimetszettek egy jókora rákos darabot a végbeléből, hogy ne alakulhasson ki áttét, ami nem először történt volna meg az elmúlt néhány év során. Alattomos csápjaival ez az újra-újraéledő rémség szinte az összes szervét beszótte már, de apám idővel mindig minden idegenséget lefejt magáról, ő, a mosolygó közvetlenség, aki egyetlen szóval vesz a lábáról bárkit és bármit. Azt mondják, örököltém tőle ezt a képességet. És ezért is csodás, hajtogatja anyám, hogy én is jogász lettem, pontosabban: az ügyvédi hivatást választottam, ami velem együtt már a negyedik generáció óta a férfiak sajátja az Illés családban. És közben ezért olyan hihetetlen, teszi hozzá egyre gyakrabban, hogy nem találtam magam mellé senki állandót, aki unokával örvendeztethette volna meg már az elmúlt évek során. Hiszen az Illések közül mindenki olyan hamar párra talált, s bár nem esküdne meg rá, de szerinte senki sem múlt el harminc, mire megházasodott az elmúlt száz év során.

Sokáig eléggé bosszantott ez a logika. Mostanában viszont már kezdem azt hinni, ez a két dolog tényleg kapcsolatban áll egymással, már hogy a munka általában jól megy, de hogy a nőekkel közben hullámszó, izgatott, más szóval, elég intenzív és alapvetően feszült a viszonyom. Lehet, hogy ez is apám miatt van, akiről bár tudok egy-két szaftos történetet, de aki mégis valamiféle megtestesült mintakép, stabil, ugyanakkor megfejtésre váró, mint egy piramis. Sosem esett jól árnyékban élni. Bizonyára azért, mert már egészen kamaszkorom óta nem lehetett másban, mellette, aki tíz évig kőkeményen benne volt a politikában, fél fejjel ráadásul magasabb nálam, s aki a beszédével mindig rátapint a lényegre, a hallgatásával pedig előcsalogatja, ami neki mindenképp kell.

Ő az egyetlen ember például, akinek képtelen vagyok hazudni. Másnak kiváloán megy. És sehogy sem tudok rájönni, pedig sokat töprengtem rajta, hogy mi lehet az oka. Hogy vajon egyszerű szorongás-e ez, vagy a köztünk feszülő távolság áthidalhatatlanságának érzése a forrás, amin egy kvázi gyermeki csíny sem változtatna semmit, vagy csupán bizalmatlanság, félelem attól, hogy ha fény derülne a mellébeszélésre, soha nem bocsátana meg nekem. Talán mindezek ösz-

szessége. A legmegdöbbenőbb viszont, s erre csak nemrég jöttem rá, hogy látatlanul se megy. Egy telefonbeszélgetésben sem vagyok képes mászt mondani neki, mint ami van, és egyáltalán nem nyugtat meg a sejtés, talán több is annál, hogy apám nagyon is tisztában van ezzel, mert az évek alatt az persze kiderült, hogy a kényszerű őszinteségem nem a nyitottság érzését növeli bennem, inkább a lekötöttségét. Természetesen azt is apám javasolta, hogy a szakvizsga utáni első néhány évben az ügyészségen dolgozzak, aminek nyilván láttam értelmét, de közben több mint három éven át öröltek a hivatal teljesen felesleges nyúgei.

A főnököm, akihez ezek szerint vagy nem jutott el a reggeli üzenetem, vagy egyszerűen csak tudomást sem vesz róla, nagyjából öt perce azzal hívott föl, hogy egy meglehetősen fontos ügy miatt a Gyorskocsi utcába kellene mennem legkésőbb fél ötig. Vagyis rohadt későn, jövök rá közben, ami egyúttal azt is jelenti, hogy csak a látogatási időn túl érek a kórházba, illetve, hogy szólnom kell Anikónak, a hét óra ma sehogy se megy, s hogy vagy legyen nyolc, esetleg fél kilenc, vagy tegyük át másik napra a dolgot. Nem fog örülni, bármivel is hozakodom elő, mégis muszáj lesz jeleznem.

A főnököm kapkodva magyarázott arról, hogy egy fiatal zenészt, egy bizonyos F. Ádámot emberölés gyanújával vettek őrizetbe éjjel, s hogy minél előbb be kellene menni a fogdába, hogy beszéljünk vele, és képviseljük, miközben a kihallgatás zajlik. Imádom, amikor többes számban fogalmaz, úgy, hogy rám hárul majd az összes feladat. Megnyugtatna, ha te lennél ott, mondta még, nyilvánvalóan a hiúságomat híva segítségül, majd hozzáfűzte azt is, hogy mindjárt megkapom a rendőrségi jegyzőkönyvet, meg amit a férfiről tudni kell és érdemes, végül rám nyomta a telefont. Ha az egyik titkárnőt kérte volna meg, hogy szóljon nekem, gátlástalanul megpróbáltam volna áttolni egy, az irodában tartózkodó kollégára a lehetőséget, de így, hogy ő hívott, sehogy sem hozhattam föl mentésként a kikért délutánt.

Szerencsére apám jól van. Anyám két-három óránként mindent jelent, vagyis hogy evett, a kivezetett végbél nem is annyira vészes ám, apád nagyon is rendben viseli, s hogy már nevetett is, annak ellenére, hogy továbbra sem vagy itt, vele. Ha valamiben érzem, már elég régóta, hogy a két szülőm szorosán összetartozik, az az intenzív büntudatkeltésre való hajlam, és annak kíméletlen precizitása, mely azonnal leszámol bizonyos önálló érzésekkel, hogy aztán újakat és nagyon is kezelhetetleneket hozzon létre.

Megnyitom a maileket rejtő alkalmazást a telefonomon, mert látom, hogy megjött a jegyzőköny kikért példánya. Ráadásul, ahogy nézem, a főnököm maga küldte át, nem is a titkárnője, ami meglehetősen szokatlan. És az is, hogy a *fontos* jelzés ott lebeg a szélen, tehát még arra is vette a fáradságot, hogy ezzel babráljon, miközben feltehetőleg tényleg dolga van. Közben a vastaggal szedett címsor alatt megint meglátom az Anikótól kapott sorok első néhány szavát. Összerándul a gyomrom. Nem is tudom, hogy hirtelen jött aggodalom-e, amit érzek, az egy hónapig tartó viszonylag stresszmentes időszak után, vagy inkább szégyen, a saját viselkedésem miatt. Mindenesetre bánom, hogy nem tettem talonba az üzeneteit ezen a fórumon is, hogy mindkettőnknek legyen lehetősége hosszabb időn át gondolkodni a kettőnk közt történekről, másrészt nyilvánvaló, az, ahogy viselkedtem, nagyon gyerekes és bántó. Hogy egy bő hónapra eltűntem, és minden

más kommunikációs felületen negligáltam őt, s így most persze még kellemetlenebb a dolog. Hiszen szűk négy órával a találkozó előtt finoman szólva is bunkóság, és feltehetőleg értelmetlen is lenne e-mailt írni arról, hogy akkor minimum egy órával később – ki tudja, mennyit leszek a fogdában egyébként –, vagy a napokban valamikor, ami persze szintén függ az irodai ügyektől és apám állapotától. Az jut eszembe, hogy ez a két dolog talán csak azért merül föl bennem ellenérvként, mert nagyon is tartok ettől a találkozótól. A lehetséges összeveszéstől. Hogy újra a másik képébe toljuk a saját hiúságunk görcseit. Föl kell hívnom Anikót, viszonylag hamar. Arról viszont elképzelésem sincs, milyen hatást vált majd ki belőlem, ha újra hallom a hangját, mert miközben rá gondolok, annyira erősen ver a szívem, hogy a lüktető érzésen kívül más most alig-alig van.

A konyhaasztalon egy dobozban ott fehérlik a maradék sushi, amit még tizenegy körül rendeltem. Fogok egyszerre két darabot, és egy jókora adag wasabival betömöm a számba. Irgalmatlanul éget, de legalább néhány hosszú másodpercre a lüktetés a fejemben folytatódik, kikapcsolva az összes lehetséges gondolatot, arra redukálva az egész testemet, hogy igyekezzen levegőhöz jutni.

Nem volna jó halogatni a hívást, a végén még elfelejtkezem róla indulás után, jut eszembe, úgyhogy kikeresem Anikó számát, majd rápöccintek a zöld ikonra. Csak sípolás, ki se csöng. Kinyomom. Még egy kísérlet, de akkor is ugyanaz. Egyre nyilvánvalóbbá válik az aggodás, pontosabban, hogy rossz előérzetem van. Közben megnyitom a másik mailt, ahol egy pdf-fájlban ott van a rendőrségi jegyzőkönyv, aminek lényegét tulajdonképpen már ismerem, vagyis hogy Fazakas Ádám budapesti lakost ma hajnalban, pár perccel egy óra előtt vették őrizetbe, Budapest II. kerületében, emberölés megalapozott gyanújával. A szöveg arról is beszámol, hogy az áldozatot – akinek a neve egyébként ismerősen cseng – egy tompa tárggyal ütötték le, és súlyos koponyasérülés következtében a helyszínen elhunyt, illetve, hogy négy másik személyt kábítószer birtoklásának gyanújával állított elő a II. kerületi rendőrség, és közülük kettőt – számomra teljesen ismeretlenek – a folyamatban lévő emberölési ügyben tanúként hallgatnak majd ki. Az olvasottak alapján még inkább úgy érzem, nem lesz egyszerű a délután hátralévő része, de igyekszem nem kombinálni, hanem egyszerűen csak elfogadni azt, ami van.

Fél négy. Van még időm, hogy a fogdába érjek. A Waze szerint huszonhat perc az út innen a Rómer Flórisról, tehát, péntek lévén, brutális lehet a forgalom. Arra gondolok, hogy a harmadik hívást majd a kocsiból kísérlem meg. Az üzenetben ott van egy másik dokumentum, amelyben pedig a gyanúsítottról szerepel pár lényeges adat, a teljes neve, végzettsége, foglalkozása. Úgy tűnik, hogy nem az a szokványos figura, aki bosszúból eltette volna láb alól a felesége szeretőjét vagy a házmesternőt, netán az üzlettársát, aki csúnyán átbaszta. Valami zongorista a kölyök. Huszonnégy éves, döbbenek rá, ahogy olvasom a sorokat, vagyis nálam tíz évvel fiatalabb. Megnyitom a keresőt, majd beírom a nevét, kíváncsi vagyok, mit dob ki róla a net. A felső sávon már ott is van az arca néhány beállított portréfotón. Életemben nem láttam még, ami persze semmit sem jelent. Nem vagyok nagy koncertlátogató, elég ritkán hallgatok komolyzenét, viszont az eredményeit és a nevét újraolvasva úgy érzem, hallottam már róla valahol. Biztos a rádióban, ami egyfolytában megy, ha a kocsiban ülök. A nevek amúgy is beépülnek, ez

munkaköri ártalom, csak éppenséggel igazán jól megszerezni nem tanultam meg még őket.

„Súlyos balesetet szenvedett a fiatal tehetség”, ezt a címet pillantom meg másodikként, és a szövegben, amelynek egy része megnyitás nélkül is olvasható, látom, hogy a srác neve is szerepel. Rövid MTI-hír még három évvel korábról. „Fazakas Ádám, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem különleges tehetségek osztályának végzőse súlyos autóbalesetet szenvedett Püspökladány közelében”. Nem szeretek fölöslegesen spekulálni, de az a gyanúm, ennek a korábbi esetnek nagyban köze van ahhoz, amiért most a Vízivárosba kell mennem.

Az autóban ülve sem nyugszom meg, talán azért, mert közben eleredt az eső. Lesz vagy bő fél óra is, mire megteszem ezt a két-három kilométert, és nyilván az is közrejátszik a hangulatom alakulásában, hogy semmi vágyam a fogdában zárni az elmúlt, több szempontból is izasztó öt napot. A Waze nem mutatja, hogy volna értelme a Bimbó út felé kerülnöm, úgyhogy csak simán az Ankara utcán ereszkedem lefelé. Araszolgatnak előttem a kocsik. Ott, ahol a Margit utca balra fölbukkan, a terebélyes lombú fák szinte az egész járdát eltakarják, és mindkét sávban olyan sűrűn állnak a járművek, mintha két, egymás mellett futó fémcső kanyarogna le egészen a Margit hídig. Óbuda felől egy összefüggő sűrű tömb kúszott be fölé az elmúlt pár percben, és a fák ágainak mozgásán látszik az is, hogy erős a szél odakint. Rádöbbenek, hogy szinte csönd van, csak a kocsi hulló cseppek kopogását hallom. Benyomom a rádiót, hogy terjedjen idebent valami. Portishead szól, ami több mint tűrhető.

A mobil képernyőjén váratlanul kirajzolódik a nővérem, Anna arca, vagyis ő hív, még véletlenül sem Anikó. Talán csak öt másodperc telik el, míg nem az előttem vánszorgó Ford Fiestát figyelem, amikor valami irgalmatlanul nagyot csattan odakint. Arra gondolok rögtön, hogy biztos a mögöttem ereszkedő kocsi vezetője nem figyelt, és belém jött hátulról, ami most kurvára nem jönne jól, de aztán, ahogy megmozdítom a fejemet, egy alakot látok a nedves üvegen át, amint a kocsim előtt egyre följebb emelkedik.

Elütöttem volna, teszem föl a kérdést magamnak, és a válasz egyre egyértelműbbnek tűnik, ahogy telik az idő. Dudálás, vagy négyszer. Nem tudom, csupán annak szól-e, hogy megálltam, hiszen tövig nyomtam reflexből a féket, vagy azért túlköl valaki, mert épp most koccoltam le ezt az idős embert, és így akar jelezni a komoly figyelmetlenség miatt. Közben már azt is látom, hogy zebra szeli keresztbe az utat, ami elég hihetetlen. Meg mernék esküdni rá, hogy tegnap, vagy legalábbis a napokban még nem volt fölfestve itt, de most elég egyértelműen lent húzódik a kocsi mellett a csíkozás, vagyis rajta állok az átkelőn. A bácsi csupasz, ázott fejjel néz befelé, miközben már a motorháztetőn támaszkodik. A hevesen mozgó ablaktörő miatt nem látom tisztán az arcát, ráadásul a szitálás rendes zuhogássá változott hirtelen. Mivel a mögöttem lévő egyfolytában dudál, nem szállok ki, inkább igyekeznék megmozdulni a kocsival, az öreg viszont egy helyben, az autó előtt állva még mindig befelé bámul az üvegen át. Mutatom neki, hogy húzódjon arrébb, majd az jut eszembe, hogy ezt talán nem így kellene. Az öreg megmozdul, iszonyatosan lassan, majd arrébb vánszorong, és a járdán várakozik tovább. Nem lehet komoly baja, erre gondolok, és az is átsuhan az

agyamon, hogy továbbmegyek, mert a Fiesta, ahogy kiveszem, jóval lejjebb, szinte a kanyarban áll már, tehát tűrhetően halad a sor. A telefont is föl kellene vennem, hátha valami fontosat akar mondani a nővérem, de úgy döntök, majd visszahívom, miután a fogdánál leparkoltam a kocsival.

Benyomom a gázpedált, de már a mozdulat közben rettenetes nyomást érzek a mellkasomban, és pontosan tudom, hogy nem volna helyes továbbállni, s hogy ezzel a fölismeréssel együtt már nem is menne. Oldalt, a kötelező haladási irányt jelző tábla után fölhúzodom a járdára, majd egy nagy levegővétel után kinyitom az ajtót. Ömlik az eső. Olyan intenzíven, hogy egészen vastag, folyamszerű sávok szaladnak le a járdaszígről mellett. Nincs nálam ernyő. Arra sem emlékszem, mikor és hol használtam utoljára. A kezemet a fejem fölé tartva szálllok ki a kocsiból. Elhalad mellettem egy mélykék Opel, s a félig lehúzott ablakon át azt üvölti a vezető, hogy te hülye faszt, elmehetsz a jó kurva anyádba. Mindez nyilván nem annak szól, hogy tulajdonképpen elütöttem valakit a zebrán, ezzel együtt persze még brutálisabban ver már a szívem, és sejtem, hogy ha a telefon helyett mondjuk egy téglá lenne a kezemben, azt tuti, hogy utánakúrnám.

Próbálom minél kisebbre összehúzni magamat. Lehajtott fejjel megyek fölfelé a járda szegélyén. Az eső súlyos cseppjei a dombról ereszkedő autók lámpáinak fényében zuhognak csak igazán. Nem látom sehohol az öreget, mikor az átkelőhöz érek. Azt viszont igen, hogy az egyik oszlopról kamera figyeli a kereszteződést, vagyis rögzítve lehet, ami történt, és ez nem jó hír.

Az Ankaráról lépcső vezet le a Rómer Flóris alsó részére. Amint lenézek a szürkülő mélységbe, észreveszem, hogy az öreg azon lépdel lefelé. Kezdek átázni, de ha már kiszálltam, nem hagyhatom annyiban a dolgot. A szorítás sem enged, bár annak azért örülök, hogy a saját lábán áll, még ha láthatóan elég lassan halad is. Néhány gyors lépéssel beérem a férfit, majd megkerülöm, és odaállok elé.

– Nézze, röstellem, ami történt – szólalok meg.

– Mi van?

– Azt hiszem, magának mentem az átkelőn. Nem láttam, hogy ott van.

– Vettem észre – mondja komoran.

– Miért nem várt meg? – teszem fel ezt a hülye kérdést.

– Már miért kellett volna?

– Nem is tudom. Hogy megbeszéljük a dolgot.

– Viccel? Változik attól valami?

– Már hogy?

– Ha megbeszéljük.

– Gondolom... Talán – felelem elég bizonytalanul.

– Úgy láttam, továbbmegy, úgyhogy elindultam én is. Ha nem vette volna észre, szakad az eső.

– Igen, nagyon esik – mondom teljesen feleslegesen. – Szóval, most itt vagyok, és szeretném, ha...

Elakad a szavam, mert fogalmam sincs, mit kellene mondanom. Érzem, hogy egyre vizesebb vagyok.

– Mi a fenét akar?

– Őszintén? – kérdezem.

– Nyilván annak van értelme – mondja.

– Ha ez az egész most nem is lenne.
– Maga jött utánam.
– Én ütöttem el.
– Ez kétségtelen. De láthatja, nincs nagy bajom. Fáj a térdem, de majd elmúlik.
– Ezt ott a kocsiban ülve nem tudhattam.
– Csak azt ne mondja, hogy azon aggódott, van-e valami bajom. Fogadok, hogy nem ezen elmélkedett.

– Valóban nem – mondom ismeretlen, kesernyés ízzel a számban.
– Hová tart?

Meglep a kérdés. Fogalmam sincs, mi váltja ki belőlem, de eszembe sem jut hazudni.

– A Gyorskocsi utcába, egy kihallgatásra.
– Mi maga, ügyvéd? Nyilván nem rendőr – mondja vigyorogva.
– Ha tudni akarja, az vagyok.
– Most akkor melyik?
– Egy ügyvédi irodának dolgozom.

Az öreg hangosan fölnevet. Látom, hogy a bal első szemfoga hiányzik, és hogy vörhenyes az arca s a keze is, ami izzik valami fertőzőnek tűnő betegség lázától. A kezemben világít a mobil képernyője. Három ötvenhét. Anna hív megint.

– Ez igazán humoros – folytatja. Nekem persze nincs nevetnékem. – Menjünk már lejjebb. Álljunk oda, ha még beszélni akar – mutat a túloldal felé.
– Már így is bőrig áztam.

Lejjebb lépdelünk pár lépcsőfokot, miközben azon tűnődöm, felajánljam-e a segítségemet, mert a fickó igencsak sántít, de érzem, hogy ebben a helyzetben erőltetett volna. Átvágunk az úttesten, majd beállunk az egyik ház kinyúló erkélye alá. A sarki vendéglő előtt parkoló piros Fiatot épp fényképezi egy sárga láthatósági mellényt viselő parkolóőr. Hihetetlennek tűnik, hogy még a szakadó esőben sincs jobb dolga, mint büntetgetni, de nyilván a napi penzum meg kell hogy legyen, jut eszembe közben.

Megint a telefonomra nézek. Kereken négy óra van.

– Szóval, igazán sajnálom a dolgot.
– Ezt már mondta.
– Tehetek önért valamit?
– Adjon tíz rongyot – mondja váratlanul.
– Hogy mit?
– Adjon tíz rongyot – ismétli meg.

Előveszem a tárcámat, hogy kivegyem belőle a pénzt. A jobb kezemben van már a bankjegy, amikor az öreg ismét röhögni kezd. Az arcára nézve az az első gondolatom, hogy nem teljesen normális, aztán pedig, hogy valószínűleg én sem vagyok az.

– Csak nem vette komolyan, amit mondtam? Tegye már el a pénzt. Nem fogom följelenteni – mondja még.

Ez így még konkrétan meg se fogalmazódott bennem, de ahogy eszembe jut a fönti kamera az oszlop tetején, rájövök, hogy tudat alatt bizonyára valami ilyesmitől tartottam eddig is. Figyelem még az arcát egy darabig, és lassan belátom: komolyan nem akarja, hogy odaadjam neki a pénzt.

– Magát aztán könnyen zavarba lehet hozni. Nem gond ez a munkájában? – kérdezi.

Erre inkább nem felelek semmit.

– Na jó, komolyra fordítva a szót, gondolom, látta a kamerát ott a fordulóban – folytatja tovább. – Néhány napja szerelték csak föl. Itt lakom, ebben a házban. Fönt a negyediken. Láttam, amikor fölhelyezték. És szerintem üzemel is, szóval biztosan fölvette, ahogy nekem jött.

Most vajon mégis fenyegetőzni akar, teszem föl magamban a kérdést. Végül is, semmi komoly baja nem lett, ez nem nyolc napon túl gyógyuló vagy ilyesmi, bár kétségkívül tényleg nekimentem az átkelőn.

Az öreg beszél tovább.

– Viszont, ha már így segíteni akar, megkérném mégis valamire.

Muszáj lenne elindulnom, fél órán belül oda kell érnem, gondolom közben. A tarkómon a zakó teljesen átnedvesedett, sőt a hátamon is csorog le egy hűvös csík. Érzem, ahogy az ing fokozatosan a bőrömrre tapad.

– Mit szeretne, miben segítsék?

– Tényleg fáj a lábam. És nem csak azért, ami most történt, bár ez végül is lényegtelen. Föl kellene vinni valamit a lakásba innen a földszintről, de tudom, hogy egyedül sehogy se menne. Lift az nincs. Maga meg épp kapóra jön – sorjázza, megint azzal a bizarr vigyorral a képén.

– Jó-jó, de gyorsan, mert időre megyek – mondom.

Eszembe jut a kocsí. És hogy vajon nem lógok-e ki nagyon az útra, meg hogy nem kapok-e esetleg egy szép, piros bilincset, bár kétlem, hogy ebben a forgalomban sor kerülne rá az elkövetkezendő tíz percben, és ha a parkolóőr netán megbüntet, hát legyen.

– Hirtelen milyen sietős lett. Egyébként magán múlik, nem rajtam! Maga jóval erősebb, mint én – feleli.

Megint azt érzem, hogy csak gúnyolódik velem, viszont meg kell hagyni, elég hatásosan és elgondolkodtatóan teszi. Közben az öreg már egy kulcscsomóval babrál. Nagy nehezen kinyitja a kaput, majd belépünk a félhomályba. Savanyúkáposzta-szag terjeng a szűkös lépcsőházban. Arrébb, a falon fölkattint egy kapcsolót. Valamivel világosabb lesz, de mivel csak egyetlen izzó ég odafönt a plafonon, hátrébb, ahol a lépcső megindul fölfelé, továbbra is homályos minden. Oldalt barna fémajtó vezet egy másik térbe. Az öreg belép, ott is fény gyullad. A raktárhelyiségben rengeteg kacat mindenütt. Darabokra szedett, talán ikeás ágy, roller, a sarokban polcrendszer tele edényekkel, szemben, a hátsó falnál egy szakadt matrac az élére állítva pihen. A férfi a földre mutat, ahol egy zsák hever, tele harminc kiló műtrágyával. Nyilván azt kellene megmozdítani.

– Erről volna szó? – kérdezem.

– Ahogy mondja – feleli az öreg.

Zsebre teszem a mobilt, majd lehajlok, hogy megvizsgáljam a zsákot, nem mocskos-e, vagy nincs-e kiszakadva valahol. Nem lenne szerencsés, ha összekenném a zakómat, amit aztán a biztonság kedvéért le is veszek.

– Adja ide, megfogom – mondja, majd kiveszi a kezemből.

A vörhenyes bőrére gondolok, hogy vajon megfertőzhet-e. Aztán meg arra, hogy a félelmem szinte nevetséges.

– A negyedikre?

– Oda – feleli.

– Maga tudja – mondom még.

Foghatatlannak tűnik a zsák. Hol az egyik, hol a másik irányba akar leszökni a két karomról, mintha a benne lévő anyag tényleg elválaszthatatlan lenne a földtől. Minden egyes fordulóban eszembe jut, vajon nem volna-e célravezetőbb a fejem fölé emelni, mert ez még épp az a súly, amit úgy valószínűleg jobban bírnék, de végül mégiscsak magamhoz szorítva vánszorgok föl vele a minimum húsz centi magas lépcsőfokokon. A negyedikre érve megállok, lerakom a trágyát, és várom, hogy az öreg utolérjen. A fájós lábával neki jóval lassabban megy a följövetel. Látom, hogy innen még egy fémlépcső vezet a fönti padlástérbe, és reménykedem benne, hogy oda már nem kell feltuszkolnom ezt a harminc kiló szart. Amikor végre mellém ér az öreg, mutatja, hogy még hátrébb kellene menni, úgyhogy fölemelem újra a zsákot, hogy aztán a folyosó végéig még cipelhessem. A férfi a leghátsó bejárat zárjával kezd el babrálni. Irgalmatlanul erős szag csap meg, mikor nyílik az ajtó. Fölfedezem benne a levendulát és a vaníliát is. Köhintek párat, olyan émelyítő és brutálisan tömény. Miután az öreg belépett, átlendítem a küszöb fölött a zsákot, miközben arra gondolok, hogy rohadt késő lehet már, s hogy meg se merem nézni a telefonomat. Eszembe jut apám, majd Anna is. Nyilván ott van most a klinikán, és azért keresett. Aztán Anikó, s hogy egyre esélytelenebbnek tűnik, hogy hétre a Bartók Bélára érjek.

– Rakja csak oda a cipőtartó mellé – mondja.

A földre teszem a zsákot, majd ahogy újra kiegyenesedem, érzem, hogy ezzel az akcióval sikerült belobbantanom a fájást a gyulladt vállízületemben. A férfi a kezembe adja a zakómat. Tiszta víz, úgyhogy nem veszem föl.

A hosszúkás előszobában sárga fényű izzó világít, és iszonyatos mennyiségű fenyőfa formájú autóillatosító lóg le az álmennyezetről. Mint egy sűrű, lebegő erdő, úgy fest az egész, és itt is ősz lehet, gondolom, mert mindegyik fa kopott és különféle árnyalatú. Több ajtó is nyílik az előszobából, s a halovány fényben egy nagyobb szekrényt és egy tükröt pillantok meg, amely mintha lyukat képezne inkább a ronda tapétával borított falon. Annyira tömény a szag, hogy öklendezni kezdek. Szerencsére egy percen belül minden komolyabb következmény nélkül elhal az inger, és sejtem már, hogy azért lehet az a rengeteg biszbasz odafönt, hogy a bűzük elnyomjon valami egészen mást.

Az öreg közben eltűnt valahol a lakás belsejében. Elöttem egy macska henge-redik a földön, majd nyávogva négy lábra áll, és a domború hátával a lábamhoz dörgöli magát.

– Kér kávét? – szűrődik ki a kérdés az egyik helyiségből. Ha jól hallom, talán a második, jobb oldalon nyújtózó ajtó mögül.

– Igen, köszönöm – vágom rá, de csak azért, mert föléled bennem valami kíváncsisághoz hasonló érzés, ami háttérbe szorítja aényt, hogy indulnom kell.

Átlépek az állat fölött, aztán beljebb megyek, hátha beláthatok a szemközt nyíló szobába, ahonnan egy szűk résen át határozott fény vetül a fal mellett húzó-dó gardrób szekrényre. Balra egy másik szoba félhomálya üresen. Aztán már ott is vagyok az ajtónál, megtolom kissé, hogy táguljon a rés, közben köhintek párat, hogyha netán nyikorogna a mozgástól, az öreg ne vehesse észre. Hallom,

ahogy a másik helyiségben matat, majd valami zúgás, berregés szűrődik ki, talán a kávégép hangja az. Erős a fény. Másodperceknek kell eltelniük ahhoz, hogy lássak a benti dolgokból bármit is. Érzem, hogy odabent párás a levegő, s hogy meleg van, aztán megcsap egy ismerős szag, ami jóval egyöntetűbb, mint az illatosítókból párolgó rémület.

Nem nagyon akaródzik elhinni, amit látok. A szobában, ami lehet vagy harminc négyzetméter alapterületű, egyetlen bútor sincs, viszont mindent sötét fólia borít. Olyan az egész helyiség, mint egy hatalmas sátor. A plafon hátsó felén egy vasszerkezet váza rajzolódik ki, ami elszívóberendezésnek tűnik, a mennyezet közelebb eső részéről pedig lámpák lógnak, azok világítják be fehér fényükkel a számomra is egyre inkább körvonalazódó lényeket. A fóliával borított földön bokorszerű növények állnak téglalap alakban elrendezve, és az egyre intenzívebben felém áramló, jellegzetes szag nélkül se kellene sok ész hozzá, hogy tudjam, mik is azok. Hihetetlen, de úgy tűnik, az öreg kannabiszt természet egy második kerületi bérház negyedik emeletén. Lehet odabent vagy tíz-tizenkét növény, kezdődő érésben, ahogy látom, s még az is eszembe jut, hogy ez valószínűleg a kisebb, indica-féle, ami jóval több THC-t tartalmaz, mint a többi fajta. Akadt egy-egy munkám az ügyészségen, aminek különféle szerek bújtak meg a háttérben, és az egyetlen alatt néha persze eltoltunk egy-két spanglit, ami, úgy emlékszem, kellemesen eltompított, mintha az agyam feszültségért felelős részét egy pár órára egyszerűen csak takarékra állította volna.

– Mit szól? – hangzik fel mögöttem a kérdés.

Összerezzenek hirtelen, mintha engem lepleztek volna le.

– Nem is tudom, mit mondjak – felelem. – Annyi biztos, hogy most már tudom, mihez kell a trágya.

Az öreg megint felröhög.

– Az nagyon fontos – feleli, majd a kezembe nyom egy csíkos bögrét, tele fekete-kávéval. – Tej nincs. Remélem, megfelelő így. Finom, kenyai. Az ilyesmit eléggé szeretem – mondja még.

– Nagyszerű, köszönöm.

Kortyolok párat. Tényleg jó íze van. Az egész testemre kihat a számban kavargó forráság, és most érzem csak igazán, milyen vizes is vagyok.

– Maga tényleg ügyvéd? – kérdezi az öreg, miközben befelé, a szobába néz, mintha számára is szokatlan lenne most a látvány.

– Tényleg az vagyok – felelem.

– Azért ez elég humoros, nem?

– Mire gondol?

– Hát, hogy épp maga ütött el, akinek az a dolga, hogy az ilyen ügyekben eljárjon.

– Milyen ügyekben? – kérdezem kissé álértetlenül.

– Az *ilyen* ügyekben – mondja nyomatékosan, miközben a bent álldogáló növényekre mutat.

– Ami azt illeti, szerencséje van, mert nem is olyan régen még az ügyészségen dolgoztam. Úgy azért más lenne.

– Akkor inkább magának van szerencséje, nem nekem.

– Ezt hogy érti?

– Egyrészt, akárhogy is, de nekem jött odafönt a zebrán, másrészt, ha most ott dolgozna még mindig, sokkal nagyobb lenne a kísértés, hogy valóban *eljárjon* – mondja nyilvánvaló hangsúllyal a végén.

Érdekes, amit mond, főleg, hogy úgy érzem, a lelkiismeretemre apellál, ami nem egy életbiztosítás.

– Ez az utóbbi minden bizonnyal így van. De sok embert azért ne hozzon fel ide, ha elfogad egy tanácsot.

– Nem tervezem.

– Egyet hadd kérdezzek még, aztán mennem kell.

– Mondja csak.

– Minek hívott föl ide?

– Hát, a trágya miatt.

– Ugyan, ne vicceljen már, azt bárki más felhozta volna. Vagy legalábbis majdnem bárki – felelem. – Meg hát...

Nem is folytatom a mondatot, csak a sarokban heverő zsákokra mutatok.

Az öreg, kissé hunyorogva, rám néz.

– Volt már úgy, hogy miközben tilosban járt, ellenállhatatlan vágy fogta el, hogy megossa valaki ismeretlennel a dolgot?

– A büntudatra gondol?

– Egyáltalán nem. Nincs büntudatom, mert nem akar ki ebből a cuccból, ha netán ilyesmi jut eszébe.

– Azért ezt elég nehéz ellenőrizni – teszem hozzá.

– Nehogy azt higgye.

Bólintok, mást most úgyse nagyon tehetek.

– Nos, akkor mire gondol?

– Arra a nyugalomra, amit csakis az a fajta őszinteség képes megadni, ami szinte már önzőség. Mikor a válasz megelőzi a kérdést. És annak, akit nem ismerünk, legtöbbször sokkal könnyebb megnyílni és válaszolni.

Most én vagyok az, aki nevet, mert közben arra gondolok, hogy bezzeg, ha hibázom, rögtön megmutatkozik, ami érdekel, csak lehet, hogy éppenséggel nem a használható formában. Viszont, ha jól csinálom a dolgokat, gürizhetek akárhogy, legtöbbször rejtve marad a lényeg.

– Bárcsak több ilyen esettel... szóval, emberrel lenne dolgom. Sokkal könnyebb helyzetben lennék.

– Azt elhiszem – feleli vigyorogva.

Úgy érzem, a finom cinizmusa végre nem csak rám vonatkozik.

– Kér belőle? – kérdezi még.

– Már hogy a...

– Igen.

– Nem, köszönöm. Ezt most inkább kihagyom.

– Maga tudja – feleli, s hirtelen déjà vu-érzésem lesz, ami számomra mindig ijesztő.

Ránézek a telefonomra. Tizenhárom percem maradt fél ötig.

Lehetne még

*nem tudni ki osztja a lapokat
s hogy miben mi a logika*

*ami nem volt az is átrendeződik
s nem könnyű eldönteni mi tartozzon a múlthoz*

ennyi az egész

*próbálgatva magamban a mondatot
hallom a sirályok vijjogását
s a szűnni nem akaró hullámverést*

*azt hiszem lehetne még néhány jó évünk
ha te is akarnád*

*de mintha semmi sem számítana
eszélős nyár van
és minden a végtelenbe akar veszni*

Már évszak

*míg vártam rád a télvégi téren
ahogy még senkire
apollinaire-t láttam továsietni
és más ismerősöket
nem tudom honnan
este volt s még valami
villanyfényesnek tűnő zsbongás
de akárhogy is van
nem akarom ezt az egészet
így múlt időben
már évszak vált évszakot
kezdik fűrészelni a fáradt ágakat*

*s a szemem veled van
még most is megmérgeződve
aki majdnem barna vagy*

Ebből

*ha kiszámítható volna
ami most nem az
mit érne az egész
ha kikelnének az elhullott magok
nem késne a vonat
s ha tudnám hogy végül is
hol leszek majd otthon
charles taylor azt mondja
az életet úgy kell megélni
mint egy történetet
és ez rendben is van
de milyen jó volna
ha időnként ki lehetne sétálni belőle
s nem volnék az aki vagyok
hanem én is inkább
gyík egy napsütötte kövön
ahogy szabó lőrinc ezt már
valamikor szépen kitalálta*

Tanulni újra

*rád tenni föl a maradék életem
hallgatni együtt a hullámverést
ahogy még sosem
s megértve múlt életünk
a szerelem szavak nélküli nyelvét
tanulni újra*

Rászokni az

*ahogy az alkoholmentes sörre
kezdek rászokni az elvágyódásra
a szó klasszikus értelmében
és lábjegyzet nélkül
jó itt neked mondják
mindened megvan
de mi a jó és mi a minden
valahogy elcsúsztunk az időben
s hogy mennyire
nincs is mihez hasonlítani*

Egy biztos

*nyűgös az este mint a vízen felejtett ladik
s hogy semmivé lesznek a részletek
s már nem tudni ki kinek és mivel tartozik
csak egy biztos a bizonytalanság
s hogy öregszem lassan
bár nem nagyon akarok tudomást venni róla
meglepően hosszú volt a nyár
de ahogy mondják az ősz még inkább az lesz*

Cicatrix

Mészáros Lőrincnek

*A szeretet cica. Törleszkedik,
puha és kedves, bújik, simogasd meg
a pociját, ugye, milyen finom,
és gyönyörű, ahogyan elnyújtózik
a fotelben a napsütötte folton,
noná, exhibicionista dög,
ő lehet csapodár, álmos, szeszélyes,
de te itt most foglalkozz csak vele,
és reggelit követel hajnalonként,
és ha késel, szóba sem áll veled
órákon át, de hogyha megbocsátott,
büszkén hordja megint a lábtörlődre
a szétroppantott gyíkot, madarat –
a szeretet vadállat. „A világ cica.”*

Kötöttpályás közlekedés

*A beléptetőkártya nyakbavaló zsinórja
elakadt a kápiapaprika szárában, hiába
rángatom – akasztott kalimpál így a hurkon –,
nem bírom elővenni a szatyromból, pedig
késésben vagyok, és mindjárt le kell szálljak,
fránya madzag, tőled kaptam, ebből se lesz vers,
pedig mennyire jó szó a beléptetőkártya,
pláne a kápiapaprika, mennyire jó, ha van
vers, van miről beszélgetni, fránya táska,
le kéne zárni, nem biztonságos kinyitva
a tömegben egymáshoz szorult testek
között, és itt már muszáj lesz kiszállnom,
de sehogyan se bírom kibogozni,
ha tovább erőltetem, még a végén
elszakad, nem megmondtam? Erre köss csomót!*

Sün

*A hidegben összegömbölyödik
és téli álmra vonul a lélek,
jobb időkben gyűjtött emlékeit
éli fel, mígnem tavasszal felébred.*

*Kihűl maga is, mint ott kinn a táj,
alig lélegzik, szíve alig dobban,
nem lát, nem hall, nem örül, mit se fáj,
és csak nagy néha mocorog titokban.*

*Most nincs mit tenni – vár és meglapul,
bele se bír gondolni, mi van ott túl.
Hagyd békén! Ne ébreszd fel álnokul,
idő előtt, mert abba belepusztul.*

Mondóka

*Az elfojtás veszélyes hobbi,
veszettiül rá lehet szokni.
Észre se veszed, és végleg elveszett,
mi is...? Az agy fél pár zokni.*

*Az elfojtás veszélyes játék,
okoslány-féle ajándék:
van is, meg nincs is, adod is, nem is,
meg se volt, és máris fáj még.*

*Az elfojtás veszélyes lakótárs,
látszatra kényelmes megoldás,
szívedhez törleszked, hiányát törleszted,
életfogytig tartó adósság.*

Vagy nincs

*Megtelik a kád forró vízzel, a postaláda
kéretlen levéllel, a postás táskája ürességgel,
a számítógép letöltéssel, a kínai konyha zöldségfeleséggel,
a tüdő szén-monoxid részecskéekkel, mozik, liftek, temetők
emberekkel, a keresztretjvények nagybetűkkel,
a felhők elektromossággal, a macskád bolhával,
az újságok hazugsággal, a lelkek kongó kétségekkel,
a hajszálerek híg vérrel, hiszen minden,
minden van – csak 5-ös busz nincsen*

*Mert az „ötös” szám fogatlan, koldus száj,
benne leégett viaszgyertyák, sekély helyiértékek, soknak kevés,
kevésnek sok, csatorna végén fekete lyuk,
amiben eltűnik a meggörbült világ*

*Mert a „busz” elátkozott, rossz matéria,
fortyogó, zöld, vadon nőtt sóska,
keserű íz az eleve sósra, valami óriásinak a becézése,
ami még nem került sorra, tehát sötét és negatív energia
Éttermi összefüggésekben: felpuhult,
tegnapi levestészta Meteorológiailag?
Anticiklon a sivatag leszakadt peremén,
legalábbis ott éreztem utoljára én, meglehet,
csak véletlen, hogy a végtelenség üres ritmusát
éppen itt megértettem Így vált maró savvá,
amit szétcsepegtettem az összekarcolt aszfaltlapon:
érzékeimmel játszó zacchalom, itt az eleven idő
vére lett, ami még nem folyt el soha, sehol*

*Mert olyan, mint állni kint az utcán,
s ez változik bennem osonó vadállatokká,
mert ez a „nincs” az egyetlen nem-hazug hazugság,
és oly átlátszó, mint a láz, s oly elkerülhetetlen, mintha fáj, mintha vár
na itt szellemfolyók úszó erődjein, eltűnt hajók fedélzetén,
átvérzett trópusi kísértetágyon,
hogy túllegyen minden megpróbáltatáson, befogott vad
a húsosztáson S az ég lejtőjén felhőseregletek
sírós, habkönnyű csúsztatása, esőverések nekibuzdulása*

*Dübörgő, villámló félelem legősibb, egyetlen oka,
ami végül megneveltet – önmagának ellentmondva, és
még csak azt se tudja, hogy: nincs, nincs, nincs
nincs, nincs, nincs, nincs és nem lesz soha*

Macskacsikk (lámpaária)

*A macska csak neked engedi
megsimogatni magát,
ez jó, mert ha a szomszédban a megsárgult
apatigris nem a konyhában mossa a kardfogát,
és a vízhomályos összefirkált utcafronton
a folytonos áramlást
zsílipkapuval mégiscsak elzárják,
senki máshoz nem lesz
közöm Csak reggel kell betét, kenyér, köröm-
lakk, s addig az erkélyen zöld esőnyomok helyén
pattintgat rózsabogarat az eszeveszett szél
az ablakodhoz De ráérünk még
vérezni, éhezni, kérkedni (mivel is?)
a rögeszméinkkel, és unatkozni tanítom
az alig növevő virágot, és ő engem arra,
hogy nem csak varázslat, kínos ínség is
a fotoszintézis, és lehet olyan nagy csend, hogy
hallható minden rettentő változás
a sejtjeinkben
Az éjszakai utcán pedig macskalélek köröz
erkélyről erkélyre, konzeroról konzerore,
és a fény vonz erre
a helyre, hiszen pont ezért
találták fel a közvilágítást,
mert így legalább éjszakánként
mindenki mindenkire rátalál és
megbocsát mindenért
Mi másért tartott volna ki mellettünk egyébként
annyi éven át
észre-
vétlenül*

A kék róka

*Álmomban a kék rókát kerestem.
Láttad a kék rókát?
Az akácosban rejtőzött,
utánad szimatolt.
Érezte illatod
a vérehulló fecskéfű virágának szirmán,
az ösvény mentén,
amit akkor tapostál ki
apró lábaddal,
amikor csapdákat állítottál.
Eltűnt. De te láttad.
Megtaláltad,
és lezártad a kelepcék ajtaját.*

Nyuszi úr

*Zellerszárat vittél a nyúlnek.
Előkapta zsebőráját,
kiugrott a ketrecéből,
elszaladt.
Sietek, mert elkések!
Követted a fehér nyulat.
Súlytalanul zuhantál üregében,
keresztül a földgolyó
sötét folyosóján,
a messzi fény felé.
Az álmok csarnokában
megittad a Könnytó vizének bájitalát,
hogy átkelj Csodaország ajtaján.
Mert a királyi krocketpályán
vörösre festettek minden fehérrózsát
az eldobott kártyalapok.*

Denevéreim

*Aznap este nem jöttek el hozzám
a denevéreim.
Meghallották a zöngét,
gégédbe roppant hangszálad
mikrorezgéseit.
Vitorláik megmarkolták a szelet.
Megborzongott a redőny.
Te voltál a hús fuvallat,
azt kérted, segítek neked.
És többé már nem jönnek el hozzám
a denevéreim.
Bőrszárnyuk légies hárttyáján visznek
a földöntúli fény felé.*

A KATARZIS KRITIKÁJA: A KERTÉSZ-SZÖVEG

*„A házak, a fasorok, az utak éppoly mulandók, sajnos, mint az évek.”
(Marcel Proust: Az eltűnt idő nyomában. Swann. Gyergyai Albert fordítása, 1937. Idézi Kertész Imre a Gályanaplóban, 1992); „...et les maisons, les routes, les avenues, sont fugitive, hélas!, comme les années.”*

1987 szeptemberében Kertész Imre levelet írt Takács Zsuzsának Szigligetről, amelyben beszámolt egy ott hallott rádióműsorról:

„Egyébként rémes: hallgattam valamelyik este egy berlini dokumentumműsort, felidéztek a náci vezetők hangját, a könyvégetést. Rikoltó hangon kiáltottak egymás után. »Ich übergebe den Flammen..., átadom a lángoknak... Sigmund Freudot« stb. Mindenki hozott valaki szerzőt. Elképedve hallgattam csupán a hangokat. Komolyan mondom, elfelejtettem. Soha, soha ilyen gyűlölet nem volt még a világon, csak az apokalipszis vallási képzeivel lehet megközelíteni. Megint rájöttem, hogy senki sem tudja, mi történt.”

A *Sorstalanságtól* kezdve hosszú évtizedeken át Kertész nyilvános életében, s több mint egy évtizeden át titkos munkásságában, abban a bizonyos „mindig is volt” „titkos életben”, amelyek „mindig az igazi” volt, másként ugyan, de egyaránt döntő szerepet játszott a holokauszt értelmezésének kérdése. A fenti levél a mindennapi élet egy epizódjáról, egy szomorú rádióhallgatásról szóló beszámolóként indul, de az idézett utolsó mondatok – „Komolyan mondom, elfelejtettem... Megint rájöttem, hogy senki sem tudja, mi történt” – kivezettek a jelen pillanattól, s baráti olvasóját átvitték a kortárs világnak a levélíró megítélése szerint tudomásul nem vett, ám döntő problémájához: tudható-e, érthető, értelmezhető-e, hogy mi is volt mindaz, amit látott, amin keresztülment, s ami szétverte az ő életét 1944-ben? Mindaz tehát, amiről épp csak annyit kívántak tudni, felhasználni a kortárs politikai, kulturális elitek, amennyi a nemzetiszocializmus által radikálisan átírt azonosságtudat új társadalmakban való szerepének rekonstrukciójához szükséges volt. Így a háború utáni évtizedekben, a társadalmi integráció eligazodást kínáló fogalomrendszerében jártas, abban a jövőt építő, az őszinteség, a vallomás, a társadalmi gyónás normáit megszabó sikeres csoportoknak nem állt érdekükben tudniuk, hogy ott és akkor mi és miért, s miként történhetett. Vagyis lényegtelen volt, senkit sem érdekelt a háború utáni politikai gyakorlatban, hogy mit jelentett egykor a valóság. Mint Kertész 1965-ben keletkezett, kéziratban maradt *Német naplójában* írja, „Berlin: a képtelenség monstroz szimbóluma. Életünk szimbóluma Európában, falak közti, rendezetlen életünké, amely nem szűnt meg múltnak lenni: valahol megállt, egyetlen foglalatossága, hogy magába falja a

Elhangzott 2019. november 7-én az ELTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Intézete szervezésében Kertész Imre születésének 90. évfordulóján rendezett konferencián. Külön köszönettel tartozom Takács Zsuzsának, hogy hozzájárult a tulajdonában lévő, hozzá írott Kertész-levelek elolaszásához és a szövegben elhangzott idézetek nyilvánosságra hozatalához.

jövőt, a jelen túlélés pátosztalan nyomora. De a túlélés iránya merőben bizonytalan.” Mindaz, ami a hidegháború politikai-ideológiai szabályai által legitimnek, azaz hasznosnak ítélt valóságban, az annak megfelelően kialakított társadalmi tér- és időhatárokon túl volt, vagyis mindaz, amit Kertész nagyon korán, példátlan pontossággal megértett, kaotikusnak tűnt – s ez a tudás valóban zavart teremtett volna mind a két oldalon.

Kertész levelében nyilván nem arról volt szó, hogy ő maga a náciizmus rettenetes tetteit felejtette volna el. Sokkal inkább arról, hogy *nyomát vesztette* a mértéktelen és felfoghatatlan, minden pillanatot átható gyűlöletre való emlékezés mikéntjének. Tehát nem a nemzetiszocializmus, a rasszista biológiai forradalom lényegének tekinthető sterilizációhoz, százezrek „eutanázia” általi elpusztításához vezető eugenikáról, nem a radikális és tömeggyilkos antiszemitizmus programjáról, nem hatmillió, zsidónak tekintett ártatlan emberi lény módszeres kiirtásának a tényéről feledkezett volna el, hanem arról a folyamatos válságról, amit mindennek a *megértése* jelentett. Kérlelhetetlen őszinteséggel írta: „Senki sem tudja, mi történt.” Ennek a félreérthetetlen mondatnak magyar nyelven egyetlen rokonát ismerhetjük, mégpedig Pilinszkytól. „Mi is történik, mi is történik / minden tettünk boldogtalan / és irtóztató ideje alatt.” (*Kőfal és ünnepély*) Kertész mellett Pilinszky volt az egyetlen magyar író, aki felmérte annak súlyát, hogy a holokauszt jól instrumentalizált ténye, és tényleges, azaz kiismerhetetlenül kaotikus jelentése között szakadék húzódik. Társadalmi következményei – tehát a hidegháborús társadalmak által determinált utóélete, azaz a háború utáni években lezárt fejezetté tétele – ellenére Auschwitz folyamatos jelenléte, a jövőt magába faló múltnak ez az evidenciája egyetlen percre sem volt kétséges. Nem véletlen, hogy a Nobel-díj átvételekor elhangzott *Stockholmi beszéd* egy döntő pontján Kertész erre hivatkozott: „Auschwitz igazi problémája az, hogy megtörtént, és ezen a tényen a legjobb, de a leggonoszabb akarattal sem változtathatunk. E súlyos helyzetnek talán a magyar katolikus költő, Pilinszky János adta a legpontosabb nevet, amikor »botránynak« nevezte; s ezen nyilvánvalóan azt értette, hogy Auschwitz a keresztény kultúrkörben esett meg, s így a metafizikai szellem számára kiheverhetetlen.”

Szigligeti levele megírása után több mint hét évvel, 1995 májusában a hamburgi Schauspielhausban Kertész előadást tartott *A boldogtalan huszadik század* címmel. A beszéd a történelem és a személyiség kialakulása, a művelődési-egzisztenciális folyamat, a *Bildung* közti kapcsolatok kérdését vetette fel. „Nem tagadhatom, hogy a tapasztalatokra, melyek személyiségemet kibontakoztatták, szinte teljes egészében a történelem nyomta rá a bélyegét, a huszadik századi történelem legjellemzőbb vonásának viszont éppen azt mondhatjuk, hogy maradéktalanul elsöpri a személyt és a személyiséget. Hogyan teremtsék hát összefüggést a tapasztalataim megformálta személyiségem és a személyiségemet lépten-nyomon tagadó, sőt megsemmisítő történelem között? Azok, akik e századnak legalább az egyik totalitarizmusát megélték, akár a náci, akár a sarlós-kalapácsos diktatúrát, osztozni fognak velem e dilemma korántsem elhárítható gondjában. Hiszen mindnyájuk életének volt egy szakasza, amikor mintha nem is saját életüket élték volna, amikor valami felfoghatatlan helyzetben, józan ésszel alig megmagyarázható szerepben találták magukat, amikor úgy cselekedtek, ahogyan saját belátásukból soha nem cselekedtek volna, olyan választásokra kényszerültek, amelyeket nem belső jellemfejlődésük, hanem valami lidércnyomászerű külső erő állított eléjük, s mely életszakaszukra később zavarosan, sőt zavarral emlékeztek vissza, abban sehogy sem ismerték fel magukat...”

Selyem Zsuzsa féltreismerhetetlen mondattana szerint „[a] XX. század diktatúráiban az egének alkalmazkodásból, vagy kényszer hatására pusztá funkciókra homogenizálódtak...” Majd így folytatja: „...mindegyik Kertész-regény felmutatja és meghaladja az alávetettség feltételeit. Köves története a *Sorstalanság*ban és *A kudarcban*, B. a *Kaddis*ban és a *Felszámolás*ban nemcsak kilép, kiszabadul az őt tárgyiasító, sorsát uniformizáló szerep-

ből [...] hanem [megtalálja] a szolidaritásnak, a másik ember szabadságának, az egyetemes közösségi létnek a lehetőségét is.”

Ezzel párhuzamosan – némiképp másképp látva a fentiekből kibontakozó történeteket – megítélesem szerint az igazi kérdés az, hogy mindez összefüggésben áll-e a katarzis esztétikai hagyományával, amelyről Kertész értelemszerűen tudott, s amelyet ugyanakkor nem vett figyelembe. Kertész munkáit Selyem Zsuzsa szavai nyomán lehetetlen minden további nélkül beilleszteni az irodalom- és esztétikatörténeti sémák valamelyikébe, így például a *Bildungsroman* kategóriájába, azaz a *Sorstalanságnak* a nevelődési regényhez való viszonya legfeljebb formális.

A nyugati fronton ismeretlen léptékű, elképzelhetetlen kegyetlenséggel végrehajtott, a háborút a népirtással azonosító *Vernichtungskrieg* sok százezer fiatal német – és számunkra ugyanúgy jóvátehetően módon magyar – katona személyisége alakulásának, tapasztalatvilágának volt az alapja. A háború előtti normák szerinti *Bildungsroman* helyett ez szabta meg hátralévő életük rendjét, melyről sokan soha többé, s jó okkal nem is beszéltek, sem magukkal, sem másokkal. (Mindez persze mifelénk érvényes volt a munkaszolgálatból hazatértek olykor ugyancsak sok évtizedes némaságára is.) A civil lakossággal szembeni, teoretikusnak nézeztető semlegesség – amúgy sok vitát kiváltó, inkább mitikus, mint igaz – normáit messze túllépő katonák tettei és rémtettei vezettek a maguk számára is elviselhetetlenül idegenné, felismerhetlenné válásukhoz. Mintha egy rettenetes kísértet tűnt volna fel. Nem egy esetben a megsemmisítő és a megsemmisített, az elkövető és a túlélő egyaránt felismerhetlenné vált önmaga számára. Amint azt Kertész akár *A nyomkeresőben*, akár a kéziratos *Német naplóban* pontosan látja: az államszocializmus diktatúrája a nemzetiszocializmus által végképp megsemmisített önazonosság hiányára, az egykori életvilág eltűnésére épült. Mint Christian Graf von Krockow írja: „*A nemzetiszocializmus* – ellentétben számos hívének reményeivel – természetesen döntő mértékben járult hozzá az áthagyományozódott milliók felbomlásához. [...] Ahogy a totalitárius erőszak szociológiai szempontból nézve úgymond a millió nélküliek milliójéből fakad, ugyanezért kénytelen a totalitárius erőszak a hagyományos milliók viszonylagos zárttságát, mint a tehetetlenség egyik elemét [...] véres küzdelmek árán legyőzni.” Az önazonosság társadalmi léptékű szétesése-szétverése értelemszerűen radikálisan eltérő tematikákkal és új irányultsággal folytatódott tovább a háború után, az azonnal felismerhető, könnyen azonosítható bűnöség retorikája egyetlen pillanatra sem követelte meg a valóságban történtek megértésének munkáját, ellenben majd mindenkinek felkínálta a formális „gyógyást” és az abból következő instant megváltást, azaz a gyors és visszavonhatatlan, *visszamenőleg érvényesített* felmentés programját. Ami történt, azt egyszerűen háborúnak hívták, s nem a szó teológiai értelmében vehető „botránynak”. Hosszú évtizedekig, azaz máig, így például a Kertész munkásságának értelmezési keretét kijelölő diskurzusok közti vitákig tart annak a belátása vagy visszautasítása, hogy ami történt, az mindazokkal, akik utóbb születtünk, velünk, általunk és ellenünkre történik tovább – vagy egyszerűen a régmúlthoz soroljuk.

A személyiség, az Én *elviselhetetlenül radikális összeomlása* volt Kertész egyik alapvető felismerése. Ami vele történt, mint azt a *Sorstalanságban* pontosan, hűvösen és irgalmatlanul leírta, lehetlenné tette, hogy Magyarországra mint az otthonába térjen vissza. „[É]reztem, mint növekszik, mint gyülemik bennem a készség: folytatni fogom folytathatatlan életemet.” *Nevelődési regény így nem ér véget*, a táborkban megszerzett tudást nem hasznosította régi-új életében. Valóban, nem lett sem mérnök, sem orvos, nem kereste és nem is találta helyét az államszocializmus hierarchikus diktatúrájában, hanem kívül élt annak koherens normarendszerén, mint arról az egymásra épülő, számos ponton összefüggő, egymásra utaló, egymást használó szövegeiben: *A nyomkeresőben*, majd *A kudarcban*, a *Kaddis...*-ban, *Az angol lobogóban* és a *Felszámolásban* végül oly tévedhetetlen pontossággal szímet adott.

A zsidó – zsidóvá lett, illetve zsidóvá tett – túlélő sorstalansága és otthontalansága egymástól elválaszthatatlannak tűnik. „Azok a kevesek, akik egzisztenciájukat arra tették

fel, hogy tanúságot tegyenek a Holocaustról, pontosan tudták, hogy megtört életük kontinuitása, hogy életüket nem folytathatják, hogy így mondjam, a társadalmilag nekik felajánlott módon, s tapasztalataikat nem fogalmazhatják meg az Auschwitz előtti nyelven”, mondta *A száműzött nyelv* című előadásában, amelyet a berlini Renaissance-Theaterben tartott 2000-ben. Az, hogy Kertész mit gondolt a maga zsidóságáról és ahhoz való viszonyáról, miként és miért, milyen kontextusban azonosult azzal, a mikor miként értett zsidóságon tekintette magát kívül, e kérdés kanonikus „szöveggyűjteménye” nem könnyen állítható össze. Olyan egyértelműen, mint például Csoóri Sándor *Nappali holdjára* írott válaszában, ritkán foglalt állást, és még ott sem volt szó semmiféle magától értetődő – zsidó vagy magyar – önazonosságról: ellenben az önértelmezéshez, tehát az önazonosság meghatározásához való jog kétségbevonhatatlanságáról igen. Számos, egymásnak élesen ellentmondó állítást, bekezdést vagy egész írást ismerünk és idézhetünk az életműből, amelyek ráadásul sokféleképp mondanak ellent egymásnak. De mindez *nem* Kertész következetlenségének, vagy épp álláspontja folyamatos változtatásának a következménye, hanem ellenkezőleg: annak, hogy felismerte, reménytelen tévedés lenne a zsidósághoz/magyarsághoz való viszony ahistorikus állandósága, változatlan etikai normák általi kizárólagossága mellett érvelnie. „Ha azt mondom: zsidó író vagyok (mert körülményeimre mégiscsak ez a tény nyomta és nyomja rá leginkább a bélyegét), akkor ezzel nem azt mondtam, hogy én magam zsidó vagyok – mert ezt kultúrámnál, meggyőződéseimnél fogva, sajnós, nem mondhatom. De azt mondhatom, hogy egy anakronisztikus zsidó létforma, a »galut«, az asszimiláns zsidó létformájának írója vagyok, e létforma hordozója és ábrázolója, e létforma felszámolásának krónikása, e létforma szükségszerű megszüntetésének hírnöke. [...] Érdekes, hogy a *Kaddis* létrejöttének körülményeit a későbbi regényben, a *Felszámolásban* írom meg. De nem így volt-e a *Sorstalansággal* is? Ami irodalmi hovatarozásomat illeti, le kell szögezsek néhány tény, hogy tévedésben ne éljek. A magyar irodalomhoz nem tartozom, és soha nem is tartozhatom oda. Én valójában ahhoz a Kelet-Európában létrejött zsidó irodalomhoz tartozom, amely a Monarchiában, majd az utódállamokban, főként németül, de soha nem a nemzeti környezet nyelvén íródott, és soha nem volt része a nemzeti irodalomnak” – írta *A végső kocsma* című kötetében.

Van azonban egy visszatérő pont, amelyre ki kell térnünk, s ez az, amit a zsidóság lehetetlenségének, másként önmagától való megfosztottságának is nevezhetnénk. Kertész számára igen fontos morális kötelességről volt szó, amely ugyanakkor önmagában nem járt együtt semmiféle szellemi azonossággal, magától értetődő elkötelezettséggel. *Hosszú, sötét árnyék* címmel 1991-ben Budapesten tartott előadásában egy mifelénk gyakorlatilag ismeretlen, döntően németül, kisebb részben franciául alkotó esszéista és regényíró, Manès Sperber *Churban, oder die unfaßbare Gewißheit* (Hurbán, avagy a felfoghatatlan bizonyosság) című tanulmány- és esszékötetéből idéz: „A náciizmus olyan helyzetben lepte meg a zsidóságot, amikor a zsidókban már nem élt a hajlandóság, és fölkészülve sem voltak, hogy meghaljanak Istenért [...] És Európa zsidóságának először kellett semmiért, a semmi nevében meghalnia. Nincs nekrologikus lelkesültség, ami ezt a tényt kisöpörhetné a világból, vagy meggyógyíthatná a boldogtalan tudatot, mely tudat e tényt szakadatlanul tükrözi, és ezt soha semmi meg nem változtathatja.” Eddig tart a Kertész által idézett rész. A fentiekkel összefüggésben mindezt kiegészítem a szöveg következő három mondatával: „Az erőszaknak ebben a viharában persze korántsem csak a zsidók estek áldozatul a mérhetetlen pusztításnak. De csak őket alázták meg a felismerhetetlenségig, csak őket szegényítették is meg embertelenül. Ezúttal nem volt már se Istenük, hogy segítsen nekik ez ellen, se fegyverük, amivel ha hatékonyan nem is bizonyulód, de legalább méltó ellenállást fejthettek volna ki.”

Radics Viktória a *Sorstalanságról* szóló – s hadd ismételjem meg, annak nevelődési regényként való olvasatát kikezdő – nagyszerű tanulmányában pontosan ugyanerre mutat

rá, amikor azt írja: „A személyiség átfarmálódása észrevétlen, az idő elosztja, fokozatosan adagolja a tapasztalást. Lassan »természetessé« válik a krematórium, és »csodává« a víz... *Ez is nevelődés, a kultúra elvesztése.*” Leyb Rochman jiddis író regénye elé írt előszavában Aharon Appelfeld mintha ugyanerre a tapasztalatra, az átváltozás visszavonhatatlanságára utalna: „Számos tanúság látott napvilágot a Megsemmisítésről. Két marokkal gyúrt minket az iszonyat. Az emberek felismerhetlenné váltak.”

Mindebből talán érthető, hogy miközben sokszor olvasom, nem sokszor használom a kortárs magyar irodalomtudomány által legitimnek, azaz magától értetődőnek tekintett, s annak megfelelően használt eljárások és elvárások jelentős részét. A szövegek és a médiumok közti hol követhető, hol némiképp mesterséges és üres konstrukcióknak tűnő kapcsolatokat elemző, a retorikai alakzatok stabilitásának, illékonyságának kérdését kutató, a nyelvjátékok által létező fikciók kérdését kiindulópontnak és antropológiai, vagy épp kommunikációelméleti terepnek tekintő, majd az ellentmondásos, politikai álláspontokat teremtő és követelő társadalmi összefüggések iránt értelmezhetetlen óvatossággal viseltető kortárs magyar irodalomtudomány zárt világa mintha nem venné tudomásul, hogy amikor a holokausztról, illetve a háború által megsemmisített túlélőkről beszélünk, akkor egy megkerülhetetlen, a mai napig feltárára váró, kiismerhetetlen tapasztalat, a hiányzó tudás nyomait, azaz a valóságban ténylegesen megtörténeteket keressük.

Kertész életművének minden rétegében, minden darabjában, szövegében óhatatlanul jelen van a „non-fiction”, s mintha ez lenne a művei enyészpontja. A holokauszt kronológiai szakadéka és a náci által megszállt területeken működő, több mint negyvennégyezer (sic!) koncentrációs, kényszermunka-, tranzit-, megsemmisítő-, hadifogolytábor és gettó máig nehezen felfogható topográfiai átváltozást teremtő hely- és eseménytörténete, a XX. század máig érvényes morális összeomlása a nemzeti kultúrák és irodalmak horizontjáról nézvést nem más, mint egyetlen, folyamatosan, lassan süllyedő, de még mindig hatalmas kontinens, az irodalom mögül pedig ennek megfelelően újra és újra kilátszik egy eddig ismeretlen történelem. És e történelem gyakorlata mögött feltűnik a koherens személyiség, az önazonosság radikális kritikája, a magunkon végrehajtott, általunk akart ítélethozatal, az átélt és átadhatatlan tapasztalatok csapdája, amiért Kertésznek végül az irodalom felé kellett fordulnia, mert mindez fordítva is áll. A valóság hiperrealista leírása újra és újra az irodalomra való utalás miatt lesz alkalmassá a felismerhetlenségig összeomlott élet megjelenítésére, azaz fiktív mondatok befogadására is. Ugyanakkor a valóság és az esztétikai fantázia Möbius-szalagjára utaló szövegek döntő kérdése a katarzis kritikája, vagy épp a valóság igazsága: a katarzis lehetetlensége. Ez a tapasztalat pedig univerzális: itt és most, 2019 őszén, „származásunktól”, osztályhelyzetunktől, hitüinktől és hitetlenségüinktől, kulturális tőkénktől vagy annak hiányától függetlenül mindannyiunkra, miránk is bármikor érvényes lehet önmagunk idegenné, életünk felismerhetlenné válásának traumája, a hazatalálás teljes reménytelensége, a jóvátehetetlen átváltozás kísértete. Ez a fenyegetés megjelenik mindazoknak az életében, akik kiléptek a prezentizmus rendjéből, a folyamatos jelen ahistorikus csendjéből. A steril irodalom- vagy művészetelmélet, a jelentésteremtő virtuális homogén tér esztétikai univerzalizmusát inkább üresnek, mintsem a kritikai gyakorlat működtetésére alkalmasnak találok. Nem véletlenül jegyzem meg, hogy a művészetelmülethez és az esztétikai elmülethez ugyancsak hasonló viszony, az aggódó kívülálló szemlélete fűz. Mindez azonban csak – maradjunk ennél a régi fordulatnál – a kritikai kritika kritikája. *Az igazi kérdés az, hogy a katarzis lehetetlenségének ténye miként szolgálja mégis az esztétikai tapasztalat lehetőségét.* Kertész forrásai – nyilván nem véletlenül – döntően olyan írók, akiknek számos műve hasonló problémákat vet fel: gondolhatunk Bernharden, Beckettre, Camus-re, Remarque-ra, a regényformálás és nyelvteremtés e fontos példáira; s persze a gondolkodásmódjára döntő hatással volt Dosztojevszkij és az általa fordított Nietzsche.

Kertésznek a totalitarizmus kényszeréről írott sorai kapcsán érdemes felidézniünk Friedrich Schiller 1801-es írását *A fenségesről*. „»Egyetlen ember sem kénytelen kényszerülni« – mondja a zsidó Náthán a dervisnek, s e mondás tágabb értelemben igaz, mint amelyet vélhetőleg tulajdonítani szoktunk neki. Az akarat az emberi nem sajátossága, s maga az ész csak az akarat örök szabálya. Az egész természet észszerűen cselekszik, az ember előjoga pusztán az, hogy tudattal és akarattal cselekszik észszerűen. Minden más dolog kényszerül – az ember akaró lény. Éppen ezért semmi sem annyira méltatlan az emberhez, mint az erőszak elszenvedése, mivel az erőszak megszüntetné az embert. Aki elköveti rajtunk, nem csekélyebbet vesz el tőlünk, mint az emberséget; aki gyáván elszenvedi, emberségét dobja el... A kultúra feladata szabaddá tenni az embert, és segítségére lenni abban, hogy egész fogalmát betöltse. Képesse kell tehát tennie őt arra, hogy akaratát érvényesítse, hiszen az ember akaró lény.”

Mármost mindazok, akiket az „iszonyat gyúrt két marokkal”, nincsenek abban a helyzetben, hogy az esztétikai látszat, vagyis az autonóm műalkotáshoz szükséges korlátlan szabadság birtokában beszéljenek vagy írjanak a fenségesről vagy a katartikusról, tehát a szó szoros, majd átvitt értelmében vett megtisztulásról. A sorszerűség a sors felismerése, azaz radikális kritikája is egyben. Ám akik számára a sorstalanság nem a vaksors sodrásának kitett emberi lények szabadságának kiváltságát – tehát a döntések kiismerhetetlenségének, illetve meghozataluk drámájának kettősségét –, hanem a szó szoros értelmében az önmaguktól való megfosztottságuk elviselhetetlen, megkerülhetetlen és vitathatatlan valóságának terrorját jelenti, azok számára a katarzis – az élettörténet és a sorsesemények közti viszonyra való reflexió, azaz a morális döntések lehetősége és lehetetlensége közti választás – semmi más, mint üres szó, hamis ígéret, felfoghatatlan kiváltság. Ezt, vagyis a sorsesemény-etika egész birodalmából való kizáratást tanulja a *Sorstalanság* hőse napról napra, ez az a tudás, amelyre szert tesz, és ez nem vezet sehova máshova, mint a túlélés és az azonnali halál közti „döntésekhez”. E döntések helyes vagy helytelen mivoltának kérdése pedig független azok etikájától. *Vernichtungslager és Vernichtungskrieg* – már nem a mérlegelhető dilemmák terepei, hanem a vaksors és a vakszerencse, a vakremény és a vakvéletlen működésének világai: ahol már minden, nem csak a gondolat kockadobás.

Kertész regényeinek, naplóinak, esszéinek nagy és visszatérő kérdése, hogy miként ábrázolható, s ábrázolható-e egyáltalán a sorsuk feletti mérlegeléstől teljes egészében megfosztott lények élettörténete. A *nyomkereső* névtelenségének, időtlenségének, azonosíthatatlan tereinek szimulakroma, mindent elborító látszata, és a *Sorstalanság* tűpontosnak tűnő topográfiai leírásai, ez a két, széjjelbonthatatlan archeológiai – tehát valóság- és emlékezet- – réteg egymásra támaszkodik, egymásra utal vissza. Buchenwald, Auschwitz *nem azok a helyek*, amelyek illékonyak/mulandók, mint az évek. *Ezekre nem áll*, hogy „[v]ékony metszetet jelentenek csupán azoknak az összefolyó benyomásoknak a sokaságában, amelyek akkori életünket adták, egy kép emléke nem más, mint egy bizonyos pillanat miatti bánat, és a házak, az utak és a fasorok, fájdalom/sajnos, éppoly illékonyak/mulandóak, mint az évek”. Az egykori táborok utóélete, tehát azoknak a morális földrajz fogalmaival leírható mai állapota nem egyszerűen a mulandóságunk tudomásulvételét jelenti, hanem a jóvátehetetlen, eszelős tömeggyilkosságok utólagos, folyamatos, akaratlan jóváhagyását. Hiszen ha hagyjuk belesodródni őket az eltűnt idő elmosódó emlékeibe, mintha egykori utak és fasorok lennének, akkor végzetes tévedésünkkel tesszük láthatatlanná azt a térképet, amelyen negyvennégyezer fekete lyuk nyomait kerüljük el, évtizedek óta, s úgy teszünk, mintha nem is lettek volna. A táborok, a gettók valójában non-lieux-k voltak s maradtak is, *nem-helyek*, amelyekben fennállásuk alatt minden áldott nap az erőszakos és megalázó halál volt az úr. Ezek a nem-helyek ma sem mások, mint a semmihez sem fogható tömeggyilkosságok botrányának, a világ Istentől való elhagyottságának és Isten megtagadásának félreérthetetlen bizonyítékai.

Sem a *Sorstalanság*ban, sem *A nyomkereső*ben nem választható el egymástól a fikció és a valóság, a valóságra való emlékezés, azaz mindkettőben jelen van az egódokumentum személyességéből és a szerzői én távolságtartásának kettősségéből adódó, eltérően megvalósított nyelvi áttörés. A *Sorstalanság* Camus – Gyergyai Albert fordításában *Közöny* címet kapott – regényét idézi fel: elég jól követhetők a szenvtelenség, az idegenség és a közöny szétbonthatatlanságának átvételei. A két regényt valójában egy páros szerkezet két részeként látni, olvasni és érteni legalább olyan magától értetődő, mint a *Sorstalanság*, a kéziratban maradt *Én, a hóhér* és a *Kudarc* egybeolvasása, határaik átléphetősége, az utalások, átvitelek, átvételek egyenetlenségének és tagadhatatlan sűrűségének élménye. „Mindössze” arról a léptékváltásról van szó, amelyet igyekszem félreérthetetlenül megfogalmazni: ideje, hogy a Kertész-életművet egyetlen palimpszesztként kezdjük el olvasni, amelyben a mulandóság áramlásait követő Proust-szöveg felidézése, a bernhardi szövegformálás kihasználása, tehát a külső szövegek interiorizálása folyik, vagyis amelyben szövegek rakódnak folytonosan, rendre egymásra. Hasonlóképpen a *Sorstalanság* és *A nyomkereső*, ez a két szöveg pontosan illeszkedik egymásba. A *Jedem das Seine* („mindenkinek a magáét”, a latin *Suum cuique* cinikus kihasználása), tehát a kapu szövegének részleges – magyar nyelvű – felidézése és a fenyegető állításnak a két szöveget átható valósága kérdését akkor sem kerülhetjük meg, ha nem tudjuk rá a választ. „A modern világ kapuja fölött ez fog állni: »Légy önmagad!«”

Irodalom

- Mihail Bahtyin: Kronotoposz: idő és tér a regényben, *Korunk*, 1976/4.
- Omer Bartov: *The Eastern Front: 1941–1945: German Troops and the Barbarization of Warfare*, Palgrave, Macmillan, 2001.
- Az *értelmezés szükségessége. Tanulmányok Kertész Imréről*, szerk. Scheibner Tamás és Szűcs Zoltán Gábor, Budapest, L' Harmattan, 2002.
- Tony Judt: A Hero of His Times, *New Republic*, Apr. 1. 1996.
- Kertész Imre: *Gályanapló*, Budapest, Magvető, 1992.
- Kertész Imre: *A száműzött nyelv*, Budapest, Magvető, 2001.
- Kertész Imre: *A végső kocsmá*, Budapest, Magvető, 2014.
- Kertész Imre levelei Radics Viktóriához, *Múlt és Jövő*, 2017/2.
- Radics Viktória: Az ember mélye. Kertész Imre: *Sorstalanság*, *Életünk*, 1988/1.
- Clara Royer: *Kertész Imre élete és halálai*, Budapest, Magvető, 2019.
- Friedrich Schiller: A fenségesről, in Uó: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, Budapest, Atlantisz, 2005.
- Schmal Dániel: „Természetesen”. Kézirat, korábbi változatát lásd „Természetesen”. Leibniz és a rossz problémája, in *Utolérnek téged a szavak. A hetvenéves Sulyok Elemér köszöntése*, szerk. Simon T. László, Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 2011.
- Selyem Zsuzsa: Tárgynak lenni, alanynak lenni. A személyesség tétje Kertész Imrénél, *Jelenkor*, 2014/4.
- Manès Sperber: My Jewishness, *New German Critique*, No. 20. 1980. Spring–Summer, Germans and Jews.
- Manès Sperber: *Churban, oder die unfaßbare Gewißheit*, Europa Verlag, 1979.
- Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941–1944*, Ausstellungskatalog, Hamburger Institut für Sozialforschung, 2004.

„...A SZABADSÁG ÁBRÁNDJA BE VOLT KERÍTVE...”

Nádas Péter Berlinjéről

A brit festő Frank Budgen 1918 és 1919 közötti zürichi visszaemlékezései szerint barátja, James Joyce az *Ulysses* írása közben egy alkalommal azt találta mondani, hogy készülő művében olyan pontos képet kíván festeni Dublin városáról, hogy ha az egy nap hirtelen eltűnne a Föld felszínéről, azt regénye alapján bármikor zavartalanul rekonstruálni lehetne.¹ Joyce prózája tehát, legalábbis szerzője szándéka szerint, nem csupán a regényirodalom egyik radikális megújításaként értelmezhető, de egyúttal olyan hiperrealista irodalmi földrajzként is, amely gyökeresen új fordulatot hozott nyelv és tér, város és szöveg irodalmi összefüggéseinek modern kori történetében. Az *Ulysses* szerzője ugyanakkor látszólag nem tesz különbséget a valóságos város szöveggé történő olvashatósága, illetve a fikciós próza városleírásainak valóság-hű geográfiaiaként történő értelmezése között. Mindez olyan térpoétikai felfogást sejtet, amely ismeretelméleti szempontból a *reprezentáció* és reprezentált *valóság* közötti határt mindkét irányból zavartalan transzparenciaként képzei el.

A közvetlen referenciális olvasat lehetőségén felbátorodva készíti az irodalomtörténész Joseph Nugent az *Ulysses* regényvilágának legkülönfélébb térképészeti, háromdimenziós és egyéb új-média alapú vizualizációit is. Így például a 2012-es *JoyceWays* című térképalapú okostelefon-alkalmazást, amely Joyce regényének térképészeti is beazonosítható helyszíneit térképes sétakalauzok narratívájába helyezi. A Bloomsday dublini eseménypontjait valós idejű térképészeti adatokkal összehangoló irodalmi térkép valójában a modernista városregény olvasójának „nézőpontját” keresztezi a digitális *flâneur* gyakorlataival. Ezáltal hozva létre a *valóságos* és a Joyce által *fikcionált* Dublin köztes térében létrejövő térpoétikai hipervalóságot, amelyben zavartalan átjárás nyílik a fizikai környezet, illetve annak térképészeti, nyelvi és képi reprezentációi között.²

Nugent legutóbbi, 2017-es *JoyceStick* című projektjével azonban még egy lépéssel tovább merészkedik a Joyce-regény fikciós tereinek lehetséges vizualizációjában.³ A videojátékok és építészeti tervezőprogramok grafikai világát idéző számítógépes alkalmazás az *Ulysses* világát az elbeszélés logikája szerint bejárható virtuális terekként szimulálja. Vagyis az előző, térképalapú városkalauztól eltérően nem a valóságos és fikciós Dublin földrajzi térképeit vetíti egymásra, hanem a regény fikciós (bár a valóságos várossal számos tekintetben megfeleltethető) tereit igyekszik *szimulálni*. Míg tehát az előző programja a regény fikciós városát mint a valósággal megfeleltethető urbanisztikai komplexumot mutatja be, addig a virtuális valóság-alapú videojáték éppen-séggel megkettőzi a szimulációt. Ha ugyanis a Joyce-regényben megjelenített Dublint retorikai értelemben a valóságos város szövegbeli szimulációjaként határozzuk meg,

¹ Frank Budgen: *James Joyce and the Making of 'Ulysses' and Other Writings*, Oxford University Press, Oxford, UK, 1989. 69.

² Stephen Ross and Jenterey Sayers: *Modernism Meets Digital Humanities*, *Literature Compass*, 2014, Vol. 11. 625–633.

³ Graham Elyse: *Ulysses, The Video Game*, *American Scholar*; Winter 2017, Vol. 86 Issue 1, 17.

akkor a szövegszerű város digitális környezetben reprodukált mását a szimuláció szimulációjának kell tekintenünk.

Mindazonáltal Nugent kísérletei remekül példázzák azt a térközpontú irodalomtudományos fordulatot, amely a szövegimmanens értelmezések hagyományaitól eltérően a valóságos és szövegszerű terek lehetséges összefüggéseit kívánják feltárni. Ugyanakkor, amint arra Barbara Piatti is felhívja a figyelmet, a kihívás éppen abban áll, hogy ezen érintkezési pontok kutatása úgy tudja meghaladni a kizárólagosan szövegközpontú térpoétikai olvasatok előfeltevéseit, hogy egyúttal a pusztán ábrázoláselvű, a terekről szóló szövegeket valóságos terek reprezentációiként értelmező, mimézis-alapú művészetfilozófiai paradigmán is túllép.⁴ A „valóságos” és „képzeletbeli” irodalmi földrajzok közötti viszonyrendszerek kritikai feltérképezésének irodalomtudományos gyakorlatát nevezi a francia irodalmár Bertrand Westphal *geokritikának* [*géocritique*]. Ennek az értelmezői gyakorlatnak a legfőbb küldetéséről a következőképpen ír könyvében: „Számos olyan elméleti modellel támaszkodva, amely a reprezentáció és tárgya közötti szakadékot igyekszik felszámolni, a geokritika célja, hogy felfedezze a határterületeket ezen, egymástól korábban elkülönített dimenziók között, hogy közelebb hozza egymáshoz a könyvtárat és a világot.”⁵

Nádas Péter szövegvilágához közvetlenül is kapcsolódó digitális irodalmi *flâneurizmus*-ként tekinthetünk Dunajcsik Mátyas néhány évvel ezelőtti kartográfiai projektjére, amely a szerző regényeinek berlini színtereit hivatott térképalapú interaktív gyűjteménybe rendezni. Így hozva létre a *Berlini tantörténetek*,⁶ az *Emlékiratok könyve*,⁷ az *Évkönyv*⁸ és a *Párhuzamos történetek*⁹ berlini helyszíneinek térképes koordinátákkal, fotókkal és a megfelelő szövegrészletekkel kiegészített adatbázisát.

Ez a kartográfiai hipertextus egyebek mellett arra is alkalmas, hogy rámutasson azokra a „repedési” pontokra, ahol a Nádas-művek fikciós Berlinje és a valódi város egymástól eltér, pontosabban épp e szétcsúszó rétegeken keresztül egymással találkozik. Erre a sajátos jelenségre Dunajcsik egyik találó példája az *Emlékiratok könyvének* azon jelenete, amelyben a Névtelen elbeszélő a heiligendammi szállodaszobájában, ébrenlét és álom között félúton, a berlini Senefelderplatz nyilvános vizeldéje előtt álló énjét vizionálja:

„[...] valamivel éjfél után, amint öreg barátnémtól, Natalja Kaszatkínától hazamegyek, de a Senefelder tér sarkán, a nyilvános illemhely előtt vártam, hogy odaérjek, s miközben felém csattogtak lépteim, eltűnőben, előbukkanóban, a fénytelen kis építmény a tér csupasz bokrai között valami zajt lihegne, szél csapkodta ajtaját, kinyílt és bezáródott, lélegzetem ritmusa szerint, és amint éppen kinyílt, beláttam: a kátránytól csillogó fal előtt magas férfi állt, és amikor végre odaértem, vigyorogva nyújtott egy szál rózsát nekem.”¹⁰

⁴ Barbara Piatti: *Die Geographie der Literatur. Schauplätze, Handlungsräume, Raumphantasien*, Wallstein Verlag, Göttingen, 2008.

⁵ Bertrand Westphal: *Geocriticism. Real and Fictional Spaces* (Translated by Robert T. Tally Jr.), Palgrave Macmillan, New York, 2011. 169–170. [Fordítás M. Zs.]

⁶ <https://www.flickr.com/photos/tomdaedalus/albums/72157622502779402> (Hozzáférés: 2017-09-26)

⁷ <https://www.flickr.com/photos/tomdaedalus/albums/72157622502755272> (Hozzáférés: 2017-09-26)

⁸ <https://www.flickr.com/photos/tomdaedalus/albums/72157622502787506> (Hozzáférés: 2017-09-26)

⁹ <https://www.flickr.com/photos/tomdaedalus/albums/72157622502764934> (Hozzáférés: 2017-09-26)

¹⁰ Nádas Péter: *Emlékiratok könyve*, I. kötet, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2003. 37. (A továbbiakban az EK rövidítés erre a kiadásra vonatkozik.) Vö. Dunajcsik Mátyas: *Ex Libris, Élet és Irodalom*, 2009. november 27.

A virtuális gyűjteménynek köszönhetően tehát el sem kell zárándokolnunk személyesen a prenzlauerbergi térhez, elég, ha csak térképes nézetmódban rákattintunk az adatbázisban a megadott szövegrészhez tartozó bejegyzésre, s a szöveghez rendelt, Dunajcsik által készített fekete-fehér városi fotográfiák jóvoltából meggyőződhetünk arról, hogy a valóságban e helyen nem egy „fénytelen kis építmény” áll, amelynek bejárati ajtaját a szél a lélegzet ritmusára ki-be csapkodhatná. Ehelyett ugyanis egy sajátosan berlini urbánus képződményt, a helyi szóhasználatban – alaprajzi formájára utalva – „Café Achteck”-ként becézett, nyolcszögletű nyilvános vizeldét találunk.¹¹

De, ahogy azt már fentebb is jeleztük, a valóság és a fikció közötti elcsúszás is csak a lehetséges azonosságok művi jellegére, konstruált voltára hívja fel a figyelmet, melyet az idézett szövegrészben az elbeszélő az álom és ébrenlét közötti delíriumos állapotra való hivatkozással narratív szinten is tematizál. Miként az álom, éppúgy az azt leíró elbeszélés belső logikájának értelmében is szükségszerű, hogy az önmaga lélegzését még „távolról” érzékelő elbeszélő álomképében a nyilvános vizeldén olyan ajtó legyen, amit a szél mozgat, és amelyen keresztül – akár egy lidérces David Lynch-filmben – bepillantás nyílik a lilásan kék rózsát átnyújtó különös idegenre.

Dunajcsik térképes gyűjtése ugyanakkor arra is alkalmas, hogy Nádas regényeinek belső tér-idő-szerkezetét, sőt a berlini helyszíneken keresztül a különböző művek egymáshoz való viszonyát is láttassa. Felszínre hozva olyan, a szövegvilágok mögött megbújó kísérteties törésvonalakat, amelyek a város archeológiai tudatának néma nyomaiként íródnak be a valóságos és szövegszerű Berlin egymást átfedő világaiba. Ilyen például a két nagyregény, az *Emlékiratok könyve* és a *Párhuzamos történetek* Berlinjeit történetileg, mentálisan és térben is kettészelő, jóllehet a regények tematikus szintjén inkább csak érintőlegesen reflektált berlini fal is, amelynek láthatatlan határvonala éppen az egyes művek helyszíneinek közös térképre helyezéséből válik egyértelművé. Míg ugyanis az *Emlékiratok könyvének* nyolcvanas évekbeli regényszála értelemszerűen kivétel nélkül a fal keleti oldalán található helyszíneken játszódik, addig a *Párhuzamos történetek* mindkét berlini történetszála kizárólag a nyugati oldalon.

Míg tehát a nagyregények kimondatlanul is a fal mentén kettéosztott Berlin logikáját követik, addig a *Berlini tantörténetek* című esszé összeköti a történelem – és így a két Nádas-mű – által kettészelt várost.¹² Az esszé fő témáját a város kettéosztottságának építészeti, kulturális és történelmi eredői adják, valamint annak következményei. Ezeket az esszé hol kötetlen impressziók, hol pedig a történelmi számonkérés és végítélet hangnemében tárgyalja. Előbbire kiváló példa az esszé azon része, amelyben Nádas egy mozilátogatás élményének felelevenítésén keresztül a város nyugati szektorába tett első látogatását meséli el. Az elbeszélés középpontjában az a kulturális sokk áll, amelyet a keleti oldalról érkező író számára a film alatt folyamatosan hangosan vitatkozó, kabátjukat a ruhatárban le nem adó dekadens fiatalsággal, a '68-as generáció „második ereszté-

¹¹ Az építész és vezető várostervező Carl Theodor Rospatt 1878-as tervei alapján készült nyilvános illemhelyek közül a mai napig harminc működik városszerte. A sötétzöld öntöttvas építmények egyik különleges alaprajzi sajátossága éppen az, hogy nyolcszöglet formáló falai közül az egyik, bejárat gyanánt némiképp előretolva, meghosszabbítva, s két rövidebb, a belső falak egymással bezárt szögét lekövető lamellával kiegészülve, paravánt képez. Az így kapott konstrukció tehát gondosan védí a bejáratot mind az avatatlan utcai tekintetekkel, mind pedig a befújó széllel szemben. Vö. Michael Hollenbach, *Café Achteck – Die Geschichte öffentlicher Bedürfnisanstalten in deutschen Städten*, <http://www.deutschlandradio.de/archiv/dlr/sendungen/merkmal/292278/index.html> (Hozzáférés: 2017-09-26)

¹² Az esszé a *Valamennyi fény* című, Nádas Berlinben készített fotográfiáit is magában foglaló kötetben olvasható. Nádas Péter: *Berlini töredékek*, In Nádas Péter: *Valamennyi fény*, Magvető, Budapest, 1999. 207.

sével” történő első találkozása jelentett számára. A történelmi számonkérés hangnemére pedig a berlini fal drámai architektúráját felkavaró élességgel láttató bekezdés szolgálhat például:

„Vándor, az angol szektort most elhagyod. De milyen szektort hagyhattam volna el, ha egyszer ott állt a fal. Az én hazám ott volt a két fal között. A szögesdrótos, aláaknázott, jól belőhető senki földje volt az én otthonom. A figyelmeztető felszólítás beszélt az én igazi nyelvemen, hiszen a felszólítás értelme és jelentése között nem volt kapcsolat. Holt tér. Ahol nem működtek az európai gondolkodás alapszabályai, a szabadság ábrándja be volt kerítve. Ahol nem voltak tények, nem szelídíthettek meg semmit a kényelmes illúziók, nem volt reményteli és nem volt reménytelen.”¹³

Arról viszont, hogy az angol szektort elhagyva, majd a „szögesdrótos, aláaknázott, jól belőhető senki földjén” is átjutva a szabadság miféle „bekerített ábrándjaival” is kell szembesülnie mind az esszéíró Nádasnak, mind pedig – a valóságosból a fikciós Berlinbe átcsúszva – az *Emlékiratok könyve* névtelen elbeszélőjének, érdemes a regény egyik híres sétaleírását hosszabban is idéznünk. Az alábbi bekezdésben a regény ismeretlen narrátora Melchiorral közösen kifejlesztett, a totalitárius társadalmak paranoid pszichogeográfiáját tökéletesen ábrázoló sétamódszerüket mutatja be. A különös térgyakorlatok célja, hogy olyan egyéni útvonalakat rajzoljanak Kelet-Berlin térképészeti felszínére, amelyek tudatosan kikerülnek a városrész azon területeit, amelyeket a monoton ismétlődő, szürke panelházak elidegenedett urbánus tájképe ural:

„[...] kulturális ismereteink, kényszeres tradícióiszteletünk és polgárinak nevezhető neveltetésünk szinte biológiai kényszerétől nyugözve, finnyás ízléssel, esztétizálásra beállított hajlamokkal, a romlás virágainak szépészetén, a fin de siècle stilsztikáján élösködő, félnék értelmiségi élvezkedéssel választottuk ki azokat a járatokat, melyek ebben a városban még egyáltalán alkalmasnak mutatkoztak valamiféle hagyományos értelemben vett sétára.”¹⁴

Ez a körülményes sétaesztétika, miként azt a regény narrátora is megjegyzi, a mozgási szabadságában korlátozott urbánus szubjektum önámítása, amely éppenséggel csak tovább szűkíti lehetséges mozgásterét. A pártállami diktatúra központosított várostervezési eszményével szemben nosztalgiaival és romantikus individualizmussal tiltakozó városi sétáló térgyakorlatok egyszerre hasonmái és antitézisei a kései kapitalizmus túlszabályozott urbanisztikájával szemben fellépő szituacionista téreltérítési taktikáknak. A Guy Debord és a szituacionista mozgalom tagjai által kifejlesztett *dérive* (sodródás, céltalan kószálás) városi taktikája ugyanis olyan tudatos eltérésekre és spontán útvonalválasztásokra épülő térgyakorlatot jelent, amely a centralizált és távolról irányított kapitalista városszervezéssel szemben szeretné újra feltalálni a városi tértől elidegenedett szubjektum lehetséges pszichogeográfiáit.¹⁵ Vagyis amíg Melchior és a névtelen elbeszélő a totalitárius rezsim által eleve körülkerített, térképészeti lecsupaszított mozgástéren belül határolja tovább körbe magát, addig az utóbbi éppen a kapitalizmus hatékonysági szempontjai szerint túlracionalizált és túlmechanizált városi teret igyekszik fellazítani. Közös azonban mindkettőben, hogy a hatalom központi perspektívájából elosztott és kiszerve-

¹³ Uo.

¹⁴ EK. II. 83.

¹⁵ Lásd Guy Debord: *Theory of the Dérive* (Ford. Ken Knabb), <http://www.cddc.vt.edu/sionline/si/theory.html> (Hozzáférés: 2018-02-05)

zett urbanitás rendszerébe újfajta összefüggéseket, hálózatokat, csomópontokat és útvonalakat kíván rajzolni.

A regény névtelen elbeszélője ugyanakkor nem áll meg a szocialista várostervezés lélektelen funkcionalizmusának kritikájában, hiszen azt két bekezdéssel lejjebb a keletnémet politikai rendszer lakáspolitikája által propagált életmódprogram és az azt megalapozó dehumanizáló kommunista világgép bírálatává tágítja:

„Esti vagy éjszakai sétáinkon még véletlenül se tévedtünk az új lakónegyedekbe, ahol a kedélytelen sivárság nyers valósága, azon minden személyességet nélkülöző kényszeres elv nézhetett volna vissza ránk, mely az embert, az építészet nyelvéen szólva, munkavégző állatnak tekinti, és a szükséges pihenés, a szaporodás és az utódnevelés igen körülhatárolt céljai szerint, élettelen betondobozokba szinteli; nem, arra ne! felkiáltással mindig olyan útvonalakat választottunk, ahol mégiscsak látható, érezhető, szagolható volt valami az elpusztult és egyre jobban lepusztuló, kifoltozott, elfeketedett, szétmálló személyességből.”¹⁶

Fontos megjegyezni, hogy az eredeti modernista építészeti utópia, amelynek itt már csak a silány megcsúfolását, vagyis a szovjet típusú államszocializmus által megvalósított, disztópikus változatát találjuk, a *Párhuzamos történetek* újlipótvárosi rendelőfelújítási jelensorai között válik majd irodalmi ábrázolás tárgyává Nádasnál. Így teremtve a két regény között olyan szövegközi átjárást, amelyet a huszadik század építészeti- és társadalomtörténete mentén olvashatunk. Ennek köszönhetően ugyanis a félresiklott építészeti gondolat időben korábban született bírálat, valamint Madzar Alajos modernista „szerzetesi utópiájában” sűrűsödő esztétikai-világnézeti rekonstrukciója lép egymással párbeszédbe az életművön belül. De a szövegközi átjárhatóság nyomvonalai a 2017-ben megjelent *Világló részletek* Pozsonyi úti református templom részletgazdag leírásának irányába is meghosszabbíthatók. Nádas ugyanis ebben az építészeti leírásában a baloldali elkötelezettségű, nemzetközi modernizmus eszméje, valamint annak beteljesületlen, pontosabban kiüresített keletnémet megvalósulása mellett, Marcello Piacentini és az olasz *Novocento* megidézésén keresztül, a modernizmus nacionalista-fasiszta elhajlásának történetét is felvillantja.

A „betondobozokba szintelt munkavégző állat” disztópikus képe és az azzal szemben individuális szabadságharcot folytató szubjektum közötti feszültség azonban nem a kommunista diktatúra kiépülésével lép színre, hiszen e konfliktusban éppúgy ott kísért a századfordulós kísérteties urbanitás ellentmondásossága is.¹⁷ A századforduló során Európában kialakuló nagyvárosi kultúra Berlinben, miként arról egyebek mellett Walter Benjamin vagy Siegfried Kracauer vonatkozó írásai is tudósítanak, a weimari köztársaság ideje alatt jutott csúcsára.¹⁸ Ennek a korszaknak az egyik emblemikus művészeti dokumentuma Walter Ruttmann 1927-ben bemutatott *Berlin. A nagyváros szimfóniája* című némafilmje, amelyről még ugyanazon évben Kassák Lajos a *Nyugat* hasábjain a következőképpen ír:

¹⁶ EK. II. 83.

¹⁷ A „munkavégző állat” disztópikus képét gondolja tovább a német kísérleti filmes, Harun Farocki 2006-ban elkészült, *Arbeiter verlassen die Fabrik* című videómunkája is, amelyben a rendező tizenegy évtizednyi videóanyagon keresztül mutatja be a műszakjukat befejező gyári munkásokat – a Lumières fivérek 1895-ben bemutatott *La sortie de l'usine Lumière à Lyon* című filmjétől, egészen a 2000-es évből származó felvételekig. <https://vimeo.com/59338090> (Hozzáférés: 2018-04-06)

¹⁸ Vö. Walter Benjamin: *Egyirányú utca. Berlini gyermekkor a századforduló táján*. Ford. Berczik Árpád, Márton László, Szitás Erzsébet. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2005; valamint Siegfried Kracauer: *Straßen in Berlin und anderswo*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2009.

„A gyárak elnyelik a munkásokat, s a remízekből mint valami roppant állatok tisztán és fényesen előjönnek az elektromos szerkezetek, hogy szétfussanak, hogy magukba összegyűjtsék a munkára szorított életet, hogy halálra gázolják az együgyűeket és elfáradtakat, hogy parancsoljanak nekünk és szolgáljanak minket, és ragyogjanak a napverésben. [...] Az ember, az állat és a gép csodálatos formái és mozgásai. Az organizmus és az organizáció.”¹⁹

Kassák tehát a modern nagyvárosi lét elszemélytelenítő vonását látja visszaköszönni Ruttman filmjének Berlinjében, amely az embert, természetet és technológiát egyetlen jól szervezett „óriásgépbe” (Lewis Mumford) szervezi. Ezt az individuális érzékelés szintjét meghaladó szerveződést nevezi Bacsó Béla Berlin-esszéjében, Georg Simmel nagyvárosi kultúráról szóló gondolatai nyomán, a „személytelenné vált szellem formáinak”.²⁰

A *Párhuzamos történetek* vonatkozó, 1930-as évek Berlinjében játszódó történet szála azonban nem aknázza ki a város ezen aspektusában rejlő térpoétikai lehetőségeket, hiszen az Otmar Freiherr von der Schuer professzor igazgatta Vilmos Császár Fajbiológiai és Örökléstani Intézet köré csoportosuló jelenetek javarészt a várostól délnyugati irányba elhelyezkedő Dahlemben játszódnak. A történet szála folyamán egyebek mellett az intézet közelében található Szent Anna templom, Schuer professzor villája, Arno Breker műterme, vagyis csupa olyan helyszín jelenik meg, amely a náci párt arisztokrata, tudós, értelmiségi és művészeti elitjének exkluzív kulisszáit mutatja be. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a dahlemi eugenikai intézetben és annak környékén játszódó jelenetek a regény fikciós földrajzában valójában nem a *Párhuzamos történetek* további Berlin-leírásaiba, hanem a harmadik kötetben megjelenő délnémet fajkutató központ wiesenbadi jeleneteibe kapcsolódnak.

A Nádas-regény így tudatos térpoétikai döntésként takarja ki a korszak Berlinjének sajátos atmoszféráját. Azt az eleven lüktetésű várost tehát, amelyet egyebek mellett Alfred Döblin híres városregényéből, az 1929-ben megjelent *Berlin Alexanderplatz*ból vagy kortárs feldolgozásban Volker Kutscher 2007-ben megjelent *Der nasse Fisch* című bűnügyi regényéből, illetve az az alapján készült, 2017-ben bemutatott nagysikerű, *Berlin Babylon* című televíziós sorozatból ismerhetünk.²¹ Így azonban a regény nem aknázza ki a weimari köztársaság Berlinjének egy másik, irodalom- és művészettörténeti szempontból is jelentős aspektusát sem, amely éppen a személytelenné és mechanikussá váló kísérteties urbanitás ellentereiben burjánzik. A reprezentatív beruházásokkal, grandiózus infrastrukturális fejlesztésekkel és a bürokrácia funkcionális tereinek kiépülésével párhuzamosan ugyanis Berlinben megjelennek a kicsapongó, dekadens individualitás kultuszát éltető alternatív kultúra és éjszakai élet legkülönbözőbb szinterei is: éjszakai klubok, kocsmák, bordélyházak, a legkülönbözőbb szexuális szubkultúrák titkos kulisszái, vagy éppen a korszak avantgárd művészeinek kávéházi körei. Mindezek öröksége tovább él aztán a második világháború utáni Nyugat-Berlin ellenkulturális szintereiben, onnan pedig átöröklődött az újraegyesített város identitáskultúrájába is, s ez viszont, mint azt alább látni fogjuk, már megjelenik a Nádas-regény kétezres évekbeli történet szálán. A *Párhuzamos történetek* fikciós földrajzából tudatosan kikapart dekadens Berlin tehát ideiglenesen bár, de az előkelő külvárosokba és az ősi német vidékekre „szorítja ki” a nemzetszocialista faji utópiák szintereit.

¹⁹ Kassák Lajos: *Az abszolút film*, in: Kassák Lajos: *Éljünk a mi időnkben*, Magvető, Budapest, 1978. 130.

²⁰ Bacsó Béla: „Nekünk ma Berlin a Párisunk”, *Élet és Irodalom*, 2007. április 6. 17. Az esszé egyéb-iránt a Petőfi Irodalmi Múzeumban azonos címmel rendezett, *Magyar írók Berlin-élménye 1900–1933* alcímmel megrendezett kiállítás megnyitászövegének írásos változata.

²¹ Volker Kutscher: *Der nasse Fisch*, Kiepenheuer & Witsch, Köln, 2007.

Ugyanakkor a városnak ez a dekadens oldala, még ha nem is kitüntetett témaként, de Nádas regényeiben mégis több ponton visszaköszön. Így például, ahogy arra Urbán Bálint az *Emlékiratok könyvének* kelet-berlini szexuális heterotópiáiról szóló tanulmányában is felhívja a figyelmet, „Melchior és az elbeszélő kapcsolatának lehetőségében [...] ott érezhetjük a város affinitását a nem normatív szexuális gyakorlatok és kapcsolatok irányába”.²² Ez az affinitás, amely a keletnémet kommunista diktatúrában játszódó regényben még csupán a zárt értelmiségi és művészkörök kulisszáin belül, illetve privát terek intimitás-utópiáiban ölthet formát (lásd Melchior tetőtéri szobájának térpoétikáját), a *Párhuzamos történetek* kétezres évekbeli eseményszálán már a város pszichogeográfiájának szerves részét képezi.

Az első kötet *Varázstükröben önmagát* című, Carl Maria Döhring perspektíváján keresztül kibontakozó cselekményszála a nyugat-berlini Wittenberg tér mögötti, látszólag ártalmatlan fehérműveltségben játszódik. A város környéki biciklis felfedező túráit követő esősebb napok egyikén Döhringet ezúttal a város elegáns bevásárlónegyedében található fehérműveltségbe vezeti kíváncsisága. A nagynénje előkelő, Fasanen utcai lakásától nem messze található, „a város legdrágább fehérművésének” számító üzletét az elbeszélő szinte már a kortárs dizájnmagazinok belsőépítészeti leírásait parodizáló részletességgel elemzi:

„Ívekbe és hullámvonalakba hajlított kecses pultokat, szeszélyesen elrendezett paravánokat lehetett sejteni a puha sötétben. Hajlított felületű, óriás tükrök csillogtak fel a mélyén. Miként egy valódi álomban, nem lehetett rögzíteni, hogy minek hol van eleje, vagy milyen mélynek hol lesz a vége. Grafitszürke, süppedékeny padlószőnyegen haladtak egy távoli pult felé, fekete volt a mennyezet. Rejtett forrásokból néhány szűrőfény világított.”²³

Ahogy azt a további leírásokból megtudhatjuk, a gondosan válogatott bútortárgyak és belsőépítészeti elemek a hatalmas helyiség egészét uraló, pszichedelikus háttérzenével és precízen komponált világítástechnikával egészülnek ki. A hatáselemek összjátékának köszönhetően az üzlethelyiség szinte meditációs terek vagy még inkább kortárs művészeti galériák hangulatát idézi. Utóbbi párhuzamot a térben elhelyezett különös installációk is csak tovább erősítik: „Fehér, meztelen gipsztorzók ültek, álltak, heverték a fények ovális tócsáiban.”²⁴

A nagyvonalúan kialakított bolthelyiség atmoszférájának leírásával a regény elbeszélője szinte drámai túlzással igyekszik egyértelműsíteni az olvasóban, hogy ezúttal nem egy hétköznapi alsónemű-szaküzletről van szó, hiszen „[...] e helyen inkább a legkivételesebb igények szerint készült fehérműt árúsítanak, s az igények kielégítésében igen megszűre mennek, mondhatni nincs határ.”²⁵ [Kiemelés: M. Zs.] A sejtelmesen túlfogalmazott üzletfilozófia azonban jelen esetben nem csupán metaforikus túlzás, de szó szerint is értelmezendő. Az olvasó erre vonatkozó esetleges gyanúját az első kötetben még csak olyan homályos jelek táplálhatják, amelyek majd csak a harmadik kötetben, Kienast nyomozó bűnügyi következtetéseinek egyik kulcsfontosságú bizonyítékként nyerne végső megerősítést. Ilyen óvatlan jelek például az üzlethelyiség távoli pontjaiból, vagy „még

²² Urbán Bálint: A szexualitás heterotópiái az *Emlékiratok könyvének* Kelet-Berlinjében, <https://apokrifonline.wordpress.com/2014/02/15/urban-balint-a-szexualitas-heterotopiai-az-emlekiratok-konyvenek-kelet-berlinjeben-tanulmany/> (Hozzáférés: 2018-04-06)

²³ Nádas Péter: *Párhuzamos történetek*, I. kötet, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005. 248. (A továbbiakban a PT rövidítés erre a kiadásra vonatkozik.)

²⁴ Uo.

²⁵ PT. I. 246.

azokon is túlról” beszüremkedő különös férfihangok, amelyeket Döhring itt még csak szinte mellékesen, a nagynénjére vonatkozó saját gyerekkori erotikus fantáziáinak és egy képzeletében távolabbi, zátonyra futott gőzhajó fantáziaképének²⁶ keveréke miatt szinte alig érzel:

„Ugyanakkor olyan érzete támadt, mintha ebből a nagy, sötét térből, amelynek nem volt többé kijárata, valamilyen másféle emberi hangokat is kihallana. A zene mögül jött elő, a pendülések között talált utat magának. Egy férfi csiklandós nevetésére lett figyelmes. Ennek előtte még soha nem figyelte meg, miként futnak és szárazódnak egymás mellett a legkülönbözőbb gondolatok, érzetek és a legkülönösebb történetek. A rövid nevetésre egy másik férfi jóindulatú brummogása válaszolt.”²⁷

Ezek a szokatlan távoli hangok Kienast nyomozói munkálatainak (és egyúttal a regény) előrehaladtával a harmadik kötetben, azon belül is *A boldogság fűszere* című fejezetben találunk egyértelmű magyarázatra. Ebben a fejezetben a nyomozó tanúvallomás reményében keresi fel a Düsseldorftól nyugatra, a német–holland határhoz közeli erdőszéligben lévő, a regény több idősíkján is felbukkanó pfeileni családi házukban időző Carl Maria Döhringet. Kienast ekkorra már számos olyan kompromittáló bizonyítékkal rendelkezik, amelyek a regény nyitófejezetének bűnügyi helyszínelése során a Tiergartenben talált ismeretlen hulla és Döhring között egyértelmű összefüggést sejtetnek:

„Tudta róla már, hogy milyen márkájú parfümöt használ, s a parfüm minden valószínűség szerint megegyezik a halott férfi hasára és ágyékszórzetére felkenődött parfümmel. Tudta, hogy a speciális minőségű alsónadrágjuk márkája szintén megegyezik, s mindkét egyezés lehet persze merő véletlen is. [...] Járt a különös márkaboltban, ahol mindkettőjüknek eladták ezeket a slipeket, járt a bolthoz csatlakozó bárban és a bár alatt a hírhedt pincékben, ahol választékos és drága kínzószerszámaikkal felszerelve kiszolgáltatták egymásnak magukat a férfiak.”²⁸

Vagyis a Kienast tudatmozgását kihangsúlyozó elbeszélő ezzel a következtetéssel egyértelműen Berlin egyik pszichogeográfiai toposzát, a pincemélyi sötét kéjbarlangok képét idézi meg. Ezáltal kapcsolva be a város térpoétikájába a nem normatív szexuális közösségek azon rituális színtereit, amelyek, mint azt már fentebb láthattuk, egészen a weimari köztársaság időszakának Berlinjére vezethetők vissza. A fehéreneműület gondosan felépített védelmező álcája mögötti bár, illetve az abból lefelé nyíló pince képe tehát, ahol „választékos és drága kínzószerszámokkal felszerelt” férfiak szolgáltatták ki magukat egymás-

²⁶ Úgy látszik, hogy ennek a látszólag jelentéktelen gőzhajónak, illetve egyáltalán a nautikus létmetaforáknak fontos helye van a nádas életműben, hiszen az nem csupán a Döhring életét jellemző metaforaként funkcionál a regényben, de a két világháború közötti korban a Mohács felé tartó, Bellardi kapitány és Madzar közötti beszélgetés helyszínéül is szolgáló, dunai gőzhajó konkrét képében is visszaköszön. A *Világló részletek* borítóképének Izland partjain zátonyra futott rozsdás halászhajója pedig immár Nádas saját életének létösszegző metaforájaként jelenik meg: „Literáti-Nagy Ferenc képeinek nagyon jó helyük van a könyvem borítóján. A megfeneklett izlandi halászhajó én vagyok.” Kuczogi Szilvia: *Nádas: imbecillisek vagyunk, és azok is kívánunk maradni*, <http://nepszava.hu/cikk/1127916-nadas-imbecillisek-vagyunk-es-azok-is-kivanunk-maradni> (Hozzáférés: 2018-04-10) A hajótörés, illetve egyéb vonatkozó nautikus létmetaforológiák filozófiai értelmezéseihez lásd még: Hans Blumenberg: *Hajótörés nézővel. Metaforológiai tanulmányok*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2006.

²⁷ PT. I. 253.

²⁸ PT. III. 451–452.

nak, minden bizonnyal egy olyan BDSM-klubot sejtet, ahol a látogatók különböző szexuális szerepjátékok változatos formáit gyakorolják. Ennek a szubkultúrának az irodalmi és más művészeti ágakban történő ábrázolásaira egyébiránt számos példát találhatunk.²⁹

Erre a földalatti világra mint a bűncselekmény felderítésében játszott kulcsfontosságú helyszínre való hivatkozással az elbeszélő önkéntelenül is egy olyan társadalmi előítéletet, és egyszerűen térszociológiai közhelyet hoz működésbe, amely e szexuális közönségek földalatti színtereit mint a „földfeletti”, heteronormatív társadalmat veszélyeztető deviáns teret stigmatizálja.³⁰ Ez a térpolitikai és térpoétikai megbélyegzettség, noha ez a regényben tematikusan nem jelenik meg, a nem normatív szexuális szubkultúrákhoz tapadt társadalmi deviancia képzetéhez társítja a betegség, tisztátalanság, perverzió és egyéb patológiás tünetek képeit is. Az itt csupán villanásszerűen sejtetett szexuális heterotópia lehetősége a regény másik, a magyar kommunista diktatúra idején játszódó, Kristóf főszereplésével zajló margitszigeti orgiajeleneteiben, valamint vele párhuzamosan Lippay-Lehr professzor alkalmi kalandozásain keresztül térpoétikailag kidolgozottabb formában is megjelenik Nádas regényében.

A *Párhuzamos történetek* berlini színtereiről azonban összességében megállapíthatjuk, hogy a városábrázolásokat is meghatározza a regény egyik központi, valóság és látszat közötti, térben is leképződő dialektikus feszültsége. Látszat és lényeg, homlokzat és belső tér, pincemély és felszín, dekadencia és pedantéria, közönségesség és exkluzivitás, hatalom és szubjektum: ezek az ellentétek mind Nádas fikciós Berlinjének feszültségteli, s térpoétikailag változatos formákban kiaknázott fogalompárjai. Legyen szó akár a náci hatalomra jutás időszakának Dahlemjéről, amelyet a kifogástalanul karbantartott arisztokratikus miliók, illetve az azok paravánjai mögött készülődő diabolikus világnézeti és ideológiai szándékok közötti feszültség ural. Vagy éppen a kétezres évek Nyugat-Berlinjének jómódú, felső középosztálybeli élettereiről, amelyek közül időnként felsejlik a város fogékonyasága az esztétikai szubverzió legváltozatosabb formái iránt.

²⁹ Lásd Romana Byrne: *Aesthetic Sexuality. A Literary History of Sadomasochism*, Bloomsbury, New York, 2015. Byrne könyve egybek mellett de Sade, Friedrich Nietzsche, Georges Bataille és mások szövegeinek elemzésén keresztül azt a foucault-i tézist kívánja megcáfolni, miszerint a nyugati társadalmak kulturái csupán a *scientia sexualis* tudásalakzatait hozták létre, miközben a keleti kultúrák az *ars erotica* legváltozatosabb gyakorlatait teremtették meg. Vö. Michel Foucault: *A szexualitás története 1. A tudás akarása*. Ford. Ádám Péter. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1996.

³⁰ Említésre érdemes Gaston Bachelard-nak az a(z) – egyébiránt C. G. Jung-ra visszavezethető – térszociológiai gondolata, amely a pince birodalmát a ház sötét, földalatti erővel paktáló részeként nevezi meg. Vö. Gaston Bachelard: *The Poetic of Spaces* (Trans. Maria Jolas), Beacon Press, Boston, 1994. 19.

A KOZMIKUS PERSPEKTÍVA, A RAGASZTÓ ÉS A PISZOK

Weöres Sándor a mesterségről

Folyóirat-szerkesztők, rovatvezetők, fiatalok bizalmával megtisztelt költők tudnák megmondani, hány reményteli kezdő, érdemes tehetség és javíthatatlan dilettáns írásával foglalkoznak évről évre. Beszélhetnének arról, hogy a hozzájuk fordulók megfogadták-e javaslatukat, beváltották-e a várakozást.

A tapasztaltabbak változatos módon segíthetik az indulókat: a poétikai, prozódiai, szerkesztésbeli tanácsok mellett felhívhatják figyelmüket egy-egy induló fórumra; könyveket, fordításokat ajánlhatnak számukra. Támogathatják megjelenésüket, befolyásolhatják fogadtatásukat. Mesterré válhatnak. Koronként jelentős különbségeket érzékelhetünk: mást (is) jelentett a felkarolás Vörösmarty idejében, a *Nyugat* nemzedékeinél, mást a *Csillag* éveiben, az *Új Írás* indulásakor vagy napjainkban. Nyilvánvaló, hogy nem mindenkinek van szüksége mesterre, és sokan alkalmatlanok arra, hogy azzá váljanak.

Az írás magányos munka. A tanácsadás eredménye kétséges. Nincs objektív mércéje; közvetlen haszna ritkán nyilvánvaló. A támogatók java előbb-utóbb leküzdendő akadályt jelent; az irodalmi apák elleni lázadásokra megannyi példa sorolható. A kérdés elemzőjének alighanem a „kétkedj okosan!” a leghasznosabb iránymutatója. Felsorolni is nehéz a tisztánlátás akadályait. Ki tudná pontosan felidézni a korabeli beszélgetéseket, pletykákat, a dicsérő vagy lesajnáló megjegyzéseket, a mondatok hangsúlyait? A fennmaradt naplók enyhítő csúsztatásai, öngigazolásai, az indulatos vagy magyarázkodó levelek, az elfogult visszaemlékezések gyakran csábítanak aránytévesztésre. Alkalmanként karistolásokat mutatnak nagyítva, máskor nehezen gyógyuló sebeket kisebbitenek. A téma feltárása a nehézségek ellenére hálás, gyümölcsöző munka. Szemléletesen jellemzi a tanácsadókat. Gyakran hitvallással érnek föl. Különösen akkor tanulságosak, amikor leveleikben olyan jelentős alkotók fejtik ki véleményüket, akik kevés bírálatot írtak, és nincs tekintélyes számú esszéjük, tanulmányuk a líráról.

Weöres Sándor különös helyet foglal el közöttük. *A vers születése* című doktori értekezésében (1939) jobbára saját tapasztalatait fogalmazta meg. Mindössze egy-egy alkalommal hivatkozott a klasszikusokra, alig néhány példával a kortársakra. A *Nyugat*ban közölt bírálatain kívül nyilvános fórumokon Babitshoz, Kosztolányihoz, Tóth Árpádhoz, Szabó Lőrínchez, Vas Istvánhoz képest ritkán szólt pályatársairól. Megjelent és kiadatlan levelei, nyilatkozatai megkülönböztetett figyelmet érdemelnek; gazdagítják ismereteinket arról, hogy mit gondolt verseiről, az irodalmi életről, a hasznos vagy vállveregető baráti véleményekről, a pályatársakról, az elődökről, a hazai és a nemzetközi líráról.

Tanácsainak vázlatos bemutatása előtt röviden áttekintem, hogy őt kik és hogyan segítették. A szombathelyi reáliskola növendékeként mások mellett Karácsony Sándor karolta föl. Az *Erő* című ifjúsági lapban több versét is megjelentette (*Öregek; Tájkép; A Percoonat; Szelek zenéje; Üzenet*). Tudta, nem minden csodagyermekből lesz jelentős alkotó. Óvta a túl korai felfedezéstől, a gyors elhamvadástól.¹ Bevezette volna a *Napkelet* köré-

¹ Az *Erő* szerkesztőjével több üzenetet is váltott a szombathelyi diák. A tőle kapott intéseket a *Szombathelyi emlékpohárban* közöltem (*Vasi Szemle*, Szombathely, 2007, 41. kk.).

be, de visszakozott, amikor ott nem művészi értékeit, hanem fiatal korát tekintették fontosabbnak. Tartott attól, hogy Bónyi Adorján 1929. áprilisi beharangozója a *Pesti Hírlap*ban többet árt, mint használ. Utolsó, korholást is tartalmazó levele után Weöres nem küldött írást *Az Erőnek*. Alighanem kapcsolata is megszakadt Karácsonnyal.

Pável Ágoston első biztatásai, óvásai előszóban, szombathelyi beszélgetéseik során hangzottak el. Csak közvetve tudjuk felidézni, hogy miket mondhatott kosztos diákjának. Baráti üzeneteiből alig néhány maradt fenn. Bennük nem poétikai, prozódiai, stilisztikai témák szerepeltek, hanem erkölcsi intések. Többek között ezek a sorok: „minden érdekel, ami írói és emberi mivoltodra vonatkozik. Stop! Emberi mivoltodra! Tudod, milyen nagyra tartom én ezt a részét a költőnek. Egész emberre kell formálódnia a zseninek, akkor nem halnak el a pusztába igéi. Persze, ez a Te szemedbe mind ócskaság, avas filozófia. De egyszer be fogod látni igazságát. Bár ne későn látnád be!”² Pável nem csupán tanár, könyvtáros, kultúraszervező volt, hanem költő és műfordító is. Az általa megőrzött levelekből kiderül, hogy a tanulmányait Győrben folytató „Cina” milyen sokat adott véleményére. Úgy vélte: „az ember nem méltánylásra, hanem bírálatra szorul”; a felületes dicséretekből nem lehet annyit tanulni, mint az alapos számonkérésekből.³ (Ez a gondolat, szinte változatlan formában, gyakran visszatért leveleiben, nyilatkozataiban.) Firkatúrának nevezett írásairól elfogulatlan, őszinte értékelést várt. Ezt minden biztonnyal megkapta: esetenként talán aggodalomba csomagolva a kételyt, szeretetbe a féltést.

Pável szemérmes tartózkodását jellemzi, hogy pártfogoltja még 1931 októberében is sajnálta, hogy nem ismeri verseit. *Vak völgy ölen így zsolozsmázok* című kötetét ő értékelte a *Nyugat*ban 1934-ben. Akkorra már korosztályának éles szemű bírálója lett. Nagy kár, hogy kritikusi tollát hamar letette.

Weöres később pontosan érzekelte, hogy a tanácsok elfogadásához bizonyos érettség kell. Az sem mindegy, hogy ki, mikor, miféle pedagógiai érzéssel áll egy fiatal tehetség mellé. Pécsi egyetemistaként a rá jellemző nyíltsággal vallott Várkonyi Nándornak korai támaszairól: „És különös, hogy pl. Pavel, akit ma eléggé középszerű lelkületnek érzek, akkor milyen sokra tudott tanítani. Lehet, hogy Te éppúgy nem tudtál volna értéket adni nekem az időben, mint más kiválóbbak, kik köröttem voltak: Kosztolányi, Karácsony Sándor. Csak Pavel és hasonlókól tanulhattam; a kiváló szellemek zavartak. Dadáztak, tanítottak [...]. Leveleztek velem stb. Kardeván, Böröczffy. Sokat kaptam tőlük. Nem a magam erejéből nőttek, engem tenyésztettek. [...] Önérzet bennem nem volt, hanem rettentő érvényesülési viszketeg. – Karácsony és Kosztolányi voltak ilyenek, kik jellemhibáimból gyógyítottak, akkor eredménytelenül.”⁴ Évekkel később Pávelt jóval árnyaltabban minősítette. Versben, visszaemlékezésben, beszélgetéseiben, leveleiben is szeretettel szólt róla.

1929 szeptemberétől „Kedves fiam” megszólítású üzeneteiben a „nevelővé vedlett” Kosztolányi elragadtatással szólt Weöres koraérettségéről.⁵ Türelmre intette. Folyamatos munkára, lankadatlan tanulásra biztatta. Visszaült személyes találkozásukra, és helytelennek nevezte nevelését, önnevelését. Hogy ez rajta kívül szüleire vonatkozott-e, esetleg tanáira, támogatóira is, mára kideríthetetlen. Kiemelte felelősségét: „A benned szuny-

² Pável Ágoston dátum nélküli levéltörredéke. Lásd: Lőcsei Péter: *Weöres-mozaik. Dokumentumok, tanulmányok, beszélgetések*, Magyar Nyugat, Vasszilvágy, 2014, 27.

³ Weöres Sándor Pável Ágostonnak, Csöngé, 1930. dec. 26. *Weöres Sándor: Egybegyűjtött levelek*. Szerkesztette: Bata Imre – Nemeskéri Erika. Pesti Szalon – Marfa, Budapest, 1998. I. 14. A továbbiakban: *WSLev*.

⁴ Várkonyi Nándor: Weöres Sándor pécsi éve, *Magyar Műhely*, 1964/7–8, 2–3.

⁵ Kosztolányi Dezső Weöres Sándornak, [Budapest], 1929. szeptember 7. Kosztolányi Dezső: *Levelek – naplók*. Sajtó alá rendezte: Réz Pál. Osiris, Budapest, 1996, 584. A továbbiakban: *KDLev*. A Weöreshez szóló Kosztolányi-üzenetek egy része elpusztult. Tartalmukra részben a Pável Ágostonnak küldött levelekből és Weöres válaszaiból következtethetünk.

nyadó nagy ígéretet és jeles képességeket csak vasfegyellemmel, uzsorás gonoszsággal lehet kezelni, különben elpuffog, a már meglevő értékek jó vagy jobb kópiájává válik. Becsületes, aggódó tanácsom, hogy tanulj, dolgozz komolyan, de egyelőre ne közöltes magadtól semmit, mindaddig, míg olyat nem alkottál, amivel magad is a legnagyobb mértékben meg vagy elégedve.”⁶ Megleپódott, meg is ijedt, amikor úgy látta, hogy pártfogoltja félreértette sorait. Rövidesen igyekezett tisztázni álláspontját, és elfogadta megjelenési terveit. Addig azonban kanyargós út vezetett. Weöres hiába szorgalmazta kötetének kiadását, őt és fő támogatóját, Pável Ágostont sorra visszautasították. Sem a Szombathelyen működő Faludi Ferenc Irodalmi Társaság, sem a *Nyugat*, sem az Athenaeum, sem a *Pesti Hírlap* nem hozott kockázatot. A *Szivárvány* is csak a szerző költségén vállalta volna a nyomtatást 1932-ben. A magánkiadású *Hideg van* két évvel később Pécsen jelent meg.

1932-től Babits mértékkel adagolta a fiatal költő verseit. Könyvismertetőit – beleegyezése nélkül – többször alaposan megkurtította. A *Nyugat* szerkesztőjének levelei elpusztultak, esetleg lappanganak. Csupán a válaszokból és a címzett néhány megjegyzéséből következtethetünk tartalmukra.

Weöres nemcsak a gyámkodást, de az irodalmi hatások egy részét is nyűgnek érezte. Függetlenedési vágyáról többek között Illés Árpádnak számolt be: „Kicsit úgyis légynek érzem magamat és Ady, Babits, Kosztolányi, Gellért, Kassák gyertyája körül keringek. Most már alig merek fölszállni, hogy bele ne röpüljek véglegesen valamelyikbe.”⁷ Felmérte, Illés Árpádnak ki is fejtette, hogy a Poe-, Baudelaire-, Ady-, Manet- és Gauguin-féle „izmos aratók” után jelentkező fiatal költők, képzőművészek legfeljebb a nagy elődök „marokszedői” lehetnének. Új utakat, kifejezőeszközöket kell keresniük.

A *Diáriumot* szerkesztő Kenyeres Imre 1944 telén két bírálót kért fel Weöres új kötetének értékelésére. A szerző ezt így nyugtázta: „Hálásan köszönöm, hogy Vajthóval és Hamvassal írártál a Medúzáról; kíváncsian várom a februári számot, hogy vajjon mit süttöttek ki rólam.”⁸ Mindkét értékelőről volt már tudomása. A *Diárium*ban szereplő Hamvasra (*A négy első levél a magyar Hyperionból*) ekkoriban hívta fel Fülep Lajos figyelmét,⁹ frissen megjelent kötetét több ismerősének, barátjának is ajánlotta. A *Medúzáról* szóló bírálatokat kedvezően fogadta. Vajthó Lászlót szeretetre méltónak, Hamvasét egyenesen zseniálisnak érezte. Ez nyilván összefüggött azzal a lelki átalakulással, művészi formálódással, amelyet több barátjának is hosszan leírt, és amelyről később szót ejtek. A *láthatatlan történet* írója Weörest „Mester” nélkül színre lépő költőként jellemezte. Olyan alkotót látott benne, aki a kelleténél korábban jelentkezett verseivel. Szerinte a *Medúzával* indulhatott volna. Ezt természetesen mondhatja egy filozófus, egy kritikus, de nem feltétlenül gyakorolhatja egy utat kereső művész. Miért ne tartozhatna egy alkotóhoz a botladozás, a saját hang megtalálásának küzdelme? A Hamvas által bírált, cím szerint kiemelt, leértékelt versek (*Ha majd testemre rög borul; Nem nyúlsz le értem*) jelentősebbek annál, mint amennyire ő taksálta őket. Ezek a korholó szavak azonban eltörpülnek a költő rangjának kinyilatkoztatása, értékeinek világirodalmi összefüggésbe állítása mellett. Távolatot, célt mutatott Weöres számára. Mester módján bánt azzal, aki azonnal megsejtette benne a lehetséges lélekvezetőt. A szellemi és valóságos találkozás kivételesen szerencsés időszakban történt. Ezt bizonyítja levélváltásuk, ezt hitelesíti Hamvas következő két írása *A teljesség felé* és *A fogak tornáca* című kötetekről. Weöres sorra ajánlotta Hamvas Darázs Endrének, Illés Árpádnak, Várkonyi Nándornak is. A fiatalok műveiből több alkalommal küldött neki mutatóanyagokat. Mindezek ellenére nem csodálkozhatunk eltávolodásuk mi-

⁶ Kosztolányi Dezső Weöres Sándornak, [Budapest], 1930. március 21. *KDLev.* 604.

⁷ Weöres Sándor Illés Árpádnak, [1930 ősze], *WSLev.* I. 235.

⁸ Weöres Sándor Kenyeres Imrének, Csöngé, 1944. febr. 8. *WSLev.* II. 378.

⁹ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, Csöngé, 1944. febr. 2. *WSLev.* I. 436.

att. A fordulat éve utáni zimankós időben Hamvas a teljes kívülmaradást választotta (váltotta). Kirekesztették, és maga is elzárkózott. Ennek megvalósításában, eredményében később maga is kételkedett. Naplójában megalkuvással vádolta Weörest. Csak évek múlva találtak újból egymásra. (Kapcsolatuk részletes megismeréséhez egyelőre lényeges dokumentumok hiányoznak.)

Abban az értelemben, ahogyan Hamvas értette, Weöresnek nem volt mestere. Figyelmet érdemel, amit erről Kenyeres Imrének írt 1944-ben: „nem állt mellettem senki állandó tanács-adással, dajkaszerűen. Babbitstól, Kosztolányitól rengeteget tanultam, de inkább műveikből, mint személy szerint tőlük. Mestereim voltak, de úgy mint Shakespeare, a műveik által; nem pedig személyes irányításuk által...”¹⁰ Leveleiben Hamvason kívül Kosztolányit, Babitsot, Kodály Zoltánt, egy ideig Füst Milánt szólította Mesternek. Mellettük Fülep Lajos bizonyult leghosszabb, legkitartóbb támaszának.

*

Weöres Sándor az előtte járók közül Pável Ágostonnak és Bárdosi Németh Jánosnak adott tanácsokat, javító ötleteket. Lovász Pál kötetének megrostálásából és kiadásának előkészítéséből is kivette részét. Képes Géza, Takáts Gyula, Kiss Tamás, Gazdag Erzs, Csorba Győző mellett a náluk fiatalabb Solymos Ida verseit is több szerkesztőségnek ajánlotta. Köteteikről ismertetéseket kért a *Magyar Csillag*, a *Termés*, a *Sorsunk* szerkesztőitől. Önzetlenül osztotta meg velük a könyvkiadással, terjesztéssel összefüggő tapasztalatait. Tájékoztatta őket, hova küldjenek feltétlenül dedikált példányokat. Néha még a hízelgés fortélyaira is hangsúlyt helyezett. Az általa olvasásra, tanulmányozásra ajánlott szerzők saját érdeklődésére, ízlésére irányítják figyelmünket. Vas Istvánnak, Jékelynek és Kiss Tamásnak nemzedékük megszervezéséről is többször írt. Rendszeresen bevonta őket lapindítási tervezeteibe.

Takáts Gyulának – dicsért versein kívül – kendőzetlenül szólt gyengébb rímeiről és formai bizonytalanságairól. Az elharapódzó „népmentő pózokkal” kapcsolatban óvatosságra intette. Úgy vélte, az alkotó belső kényszerből, hitelesen szólhat a társadalmi igazságtalanságokról. Ugyanakkor érzekelte a divat szirénhangjait, a frázisok vonzását is: „Szép, ha a költő szíve az elnyomottakért dobog; csak ne a karkötőóra helyén dobogjon. Amilyen kitartóan véreztek Ábrányi Emilék és Kozma Andorék a honért, éppoly kitartóan véreznek ma egyesek a nincstelenségért; nagyszívűségük és szent önfeláldozásuk olyan kötelező magatartássá kezd válni, mint amilyen kötelező volt a hazafias lelkesedés a millennium idején.”¹¹ Figyelmeztetését néhány öncélúnak tartott kép, „barokk ciráda” idézésével folytatta. (Szinte ugyanezekkel a szavakkal bírálta korábban Pável Ágoston verseinek egy részét is: „Gusztai Bátyám csak ritkán viseli a szívét a bordái között [...], de annál többször a mellényzsebében.”¹² Az általa nagyra becsült Illyésről hasonló okokból szólt fenntartással: „azért nem merem igazi költőnek tartani, mert túl-elhatározottan áll a népmentő szobortalapzaton.”¹³ (Súlyos aránytévesztés lenne azonban csupán ezekből az ítéletekből véleményt formálnunk.) Takáts Gyulának 1939-ben Carl Sandburg, Robinson Jeffers, T. S. Eliot és Ezra Pound verseit ajánlotta.¹⁴

A debreceni Kiss Tamást centrifugális alkotónak tekintette, aki ritkán időz el egy-egy gondolatnál, hangulatnál, és folyamatosan újat keres. A gördülékenységet és a kitartó munkával megszerezhető rutint gyöngé oldalának vélte. Leveleiben szóvá tette fordításainak ritmikai botlásait, és egy francia verstan beszerzését javasolta. Bírálói felfogását ek-

¹⁰ Weöres Sándor Kenyeres Imrének, Csöngé, 1944. febr. 29. *WSLev.* II. 382.

¹¹ Weöres Sándor Takáts Gyulának, [Csöngé], 1938. I. 7. *WSLev.* II. 107.

¹² Weöres Sándor Pável Ágostonnak, Csöngé, 1933. január 3. *WSLev.* I. 51.

¹³ Weöres Sándor dátum nélküli feljegyzése Várkonyi Nándor részére. Magántulajdon.

¹⁴ Weöres Sándor Takáts Gyulának, Csöngé, 1939. jan. 20. *WSLev.* II. 121.

képp összegezte: „Megvallom, én nehezebben dicsérek, mégpedig azért, mert a dicséretől még senkise lett okosabb, a gáncsoktól és kifogásoktól ellenben sokesetben igen.”¹⁵

A nála három évvel fiatalabb Csorba Győzöt Pécssett ismerte meg; a *Sorsunk* szerkesztése idején szoros barátságot kötött vele. *A híd panasza* című kötetét sokféle módon segítette.¹⁶ A kéziratot anyagot lektorálta, a darabokat egyenként „osztályozta”, a tördelésre is javaslatot tett. Megjelenése után Jékelytől kérte, hogy írjanak róla az erdélyi folyóiratokban. Újabb verseket ígért tőle a *Termésnek* és más lapoknak.¹⁷ Csöngére távozásakor, 1943 telén, barátját ajánlotta a pécsi könyvtár vezetésére. Üzenetváltásaik 1944 januárjától maradtak fenn. Weöres a praktikus tanácsoktól kezdve sok mindenbe beavatta. Amikor gratulált Baumgarten-díjához, figyelmeztette, hogy haladéktalanul köszönje meg Baschnak és Schöpflinnek. Újabb versei számára fórumokat javasolt. Különösen az *Ordo földreszállása* tetszett neki. Szerette volna a *Magyar Csillagban* látni. Az ottani közlés meghiúsulása esetén a *Sorsunkat* és a *Termést* javasolta. Az értékek említése mellett bíráló szavai is voltak. Kiemelte a *Szomorúság* szépségét, újszerűségét, de szuggesztivitását nem tartotta elegendőnek: „Ilyen versnél, ahol konkrét értelem nincsen, valami ellenállhatatlan lendületnek kell az egyébként széthulló részeket összetartani.”¹⁸ A folytatásban javító ötletekkel kiegészítve írt barátja epigrammáiról és új típusú „szó-tördelő” rímeiről. Velük kapcsolatban a modern angol líra rím-enjambement-jaira hívta fel figyelmét.

A háború után úgy vélte, hogy Csorba Győzőnek meg kell hódítania azokat a magaslatokat, amelyekhez elérkezett. Enélkül a XIX. századi alkotók által felélt témaköröket és megközelítési módokat ismételné: „szükséges, hogy individuális élményköröd rétegét szinte áttörd, s egy réteggel tovább hatolj, abba a világba, ahol az ember alap-erői rejlenek. Ezt a lépést megtette Mallarmé, Valéry, George, Rilke, Joyce, T. S. Eliot, Lawrence, Wilder, Sartre, stb. [...] Élesen válaszd szét magadban a személyi érzések világát, mely a körülmények habjain úszik, s az alatta lévő változatlan tűzü és fényü világot. – Sok odaadás és önelemzés kell ahhoz, hogy az ember a saját változó, individuális tényezőit szét tudja választani a változatlan, elementáris tényezőitől. Próbáld meg úgy írni verset, hogy annak magja valamely elementáris tényező legyen, így költészeted is azzá válik, ami a költészetnek és minden művészetnek eredeti mivolta: a természetfölöttinek átsugárzása az emberi életbe. A költészet itt már nem önkifejezés, hanem a természetfölötti világ megnyilvánulása a költőn, mint médiumon keresztül.”¹⁹ Weöres tudta, hogy nem mindenkinek fogalmazhatna meg hasonló tanácsokat. Meg is jegyezte, hogy a fiatalabb, kevésbé tapasztalt, másféle beállítódású szerzőkben (például Kopányi Györgyben vagy András Endrében) a hasonló tanácsok, feladatok csak zűrzavart keltenének.

Költőtársának egyes verstani megoldásai rá is hatottak. Egyenességét bizonyítja, hogy amikor Rónay György egy rímtechnikai átvételt feltételezett Csorba Győző részéről, nyilvánvalóvá tette a fordított hatást: azaz ő tanult barátjától. Emellett rokon példákat idézett Ungvárnemeti Tóth Lászlótól, Babbitstól, József Attilától.²⁰

Az ötvenéves Weörest szép vallomással köszöntötte Csorba Győző. Megvédte mindazoktól, akik kétségbe vonták szándékának komolyságát, és kísérletező műveit meghökentésként könyvelték el. Hamisnak tartotta azt a vádat, hogy az értelem ellen lázad. (Ezt Weöres maga is cáfolta: 1946-ban a *Magyarok* hasábjain különbséget tett az irracionlizmus és az antiracionlizmus között.) Úgy vélte, az ünnepelt, de sokak által félreismert

¹⁵ Weöres Sándor Kiss Tamásnak, Szombathely, 1934. dec. 15. *WSLev.* II. 160.

¹⁶ *Ars poetica I.*, Beszélgetés Weöres Sándorral és Károlyi Amyval. Szerkesztette: Tüskés Tibor, Pécs, 2004, 7.

¹⁷ Weöres Sándor Jékely Zoltánnak, Pécs, 1943. máj. 2. *WSLev.* II. 297.

¹⁸ Weöres Sándor Csorba Győzőnek, Csöngé, 1944. febr. 15. *WSLev.* II. 392.

¹⁹ Weöres Sándor Csorba Győzőnek, Csöngé, 1946. febr. 10. *WSLev.* II. 399.

²⁰ Weöres Sándor: Csorba Győző: Szabadulás, *Válasz*, 1947. II. 364.

költő hatása elsősorban nem esztétikai, hanem etikai jellegű. Munkásságával arra mutat példát, hogy az alkotók vegyék komolyan az írást, ne sajnálják tőle az időt, képességeiket, magát az életet. Csorba szerint az végképp nem igaz, hogy a hozzá fordulókat a maga képére kívánta formálni. Tapasztalata ennek ellenkezője volt: „Ha Te bíráltál, mindig azt vizsgáltad, kibomlott-e a magból minden, ami kibomolhatott volna; élt-e a költő mindazzal a lehetőséggel, mely rendelkezésére áll.”²¹

*

A kísérletező, mindig új utakat kereső, önmagával folyamatosan elégedetlen Weöres már diákkorától fogva kíváncsian figyelte a művész és a kor viszonyát. Alig múlt húszéves, amikor arról írt Kosztolányinak, hogy szeretné kifejezni magát abból a hálóból, amelyben a kortárs irodalommal együtt ő is vergődik. A klasszikusok közül Plautusra, Shakespeare-re és Molière-re hivatkozott, akik koruk szórakoztatói voltak; úgy teremtettek egyetemes értékeket, hogy közben nem szakadtak el olvasóiktól, nézőiktől. Babitsnak is beszámolt arról, hogy a slágerek és a giccs világának megnemesítésével kísérletezik, hogy érvényeset, ugyanakkor befogadhatót teremthessen. Az alkotó és a közönség kapcsolatát, a változó művészetfelfogást, a személyiség szerepének módosulásait Várkonyi Nándorral folytatott diskurzusaiban is szóba hozta. Szomorúnak tartotta, hogy a romantika korától fogva a költészetet felsőbbrendű dolognak tekintik. Ő ugyanolyan produktumnak látta, mint a többi emberi tevékenységet. Beszélgetőcéduláin az általa Goethétől eredeztetett „személyi irodalom” bírálata ugyanúgy megtalálható, mint jelentősebb hazai kortársainak rövid, olykor sarkos minősítése: „Alig hinném, hogy a mát azok jelentenek, kiknél az én, a szerep szinte fölfalja a művet. A személyi irodalom tán már kiéli magát; egyelőre minden teret elfoglal, de örökké csak nem marad uralmon.”²² Az egyéniség-túltengésben művészetellenes veszélyeket is látott. Úgy vélte: „egy nagy műben kell annyinak lenni, hogy szerzőjétől és tárgykörétől függetlenül is valami! Sőt: addig valami, míg szerzőjétől és tárgyától függetlenül bírjuk nézni; a nagy mű lényegileg univerzális és időtlen s csak egy köldökszínőr fűzi az egyszerihez, esetlegeshez.”

Jegyzeteiből kiderül, hogy Szophoklész, Shakespeare-t, Kalidászt tartotta kétségtelesen univerzálisnak, Goethét, Petőfit, Heinét pedig „szerepes, magatartásos” művészeknek. Beszélgetőtársának ellenvetéseire, finomító árnyalataira következtethetünk abból, hogy az újabb lapokon enyhítette, pontosította túlzónak feltűnő véleményét. Nem csupán személyiségeket, hanem korokat is megítélt az alapján, hogy inkább egyetemes vagy személyes jellegűek. A középkor alkotóit jobbra az előbbihez, a reneszánsz művészeit az utóbbihoz sorolta. Ugyanakkor Shakespeare-t arra hozta példaként, hogy népballadáknál is személytelenebb drámáiban az élet végtelen sokszínűsége tükröződik. „Nézd végig az 1-ső s 2-od rendű műveket: a legnagyobb alkotások közt kivétekléppen találsz csak személyi tárgyút (Divina Comm.), de ott is csak a tárgy személyi, a mű nem egyéni. – A kis művek légiója röpködi körül a Szerző Ófelségét s az univerzálisnak alig van nyoma (Petőfi, Goethe, Ady).” Azt hajlandó volt elismerni, hogy felvetése inkább a jellegre és nem kizárólagosan az értékre vonatkozik. Az úgynevezett univerzális alkotókkal rokonszenvezett, de beállítódását nem akarta egyoldalúan, mérceként alkalmazni. Nehezményezte, hogy az egyéni típusú alkotók egy része „személyiségének túltengésével szinte kidobná a művészetből a művészetet s csak a mondanivalót, szerepet hagyná. Ma a költők szinte szégyellik a versépséget.”

²¹ Csorba Győző: Levél Weöres Sándorhoz, *Jelenkor*, 1963/9, 846.

²² A Várkonyival folytatott beszélgetések dokumentumait Várkonyi unokája, Kende Kata bocsátotta rendelkezésemre. Segítségét ezúton is köszönöm. Az idézett gondolatokat a *Sorsunk* előkészítésének, illetve szerkesztésének idején vethette papírra Weöres.

Sallay Erzsébet gyermekkori verseit a *Diáriumban* mutatta be Weöres Sándor. A szerzőről azt feltételezte, hogy „rendkívül élesezű, eredeti észjárású, meditáló hajlamú és talán túlpajtástalan gyerek lehet...”²³ Dicsérte gondolkodásmódját, költeményeinek nyelvi báját. Alighanem egykori önmagára emlékeztette. A leányt a háború idején Csöngére is meghívta. Tudomásom szerint a látogatásra nem került sor. Személyes kapcsolatukat fél évtizedre becslöm. Elvileg ennél hosszabb időszak is lehetséges; a hagyatékból még fontos levelek kerülhetnek elő. Remélt kiadásukig Weöres fogalmazványaira és üzeneteire támaszkodom. Egy Erzsikének szóló levélpiszkozatában Kosztolányi egykori intelmeire ismerünk. Értékelte verseit, egyúttal felelősségére és az alkotás nehézségeire utalt: „Vigyázzon arra a nagy tehetségére, amit Isten adott Magának. De egy dologra figyelmeztetem; már elég nagy lány hozzá, hogy megértse. A vers-írás nem öröm, hanem kemény munka és sok szenvedés. Aki verseket ír, az szétajándékozza a saját boldogságát az embereknek és ő maga boldogság nélkül marad. Jó ha ezt előre tudja”.²⁴ A folytatásban arról szövegezte, hogy le-
veléhez a korszak három legnagyobb költőjétől mellékelte válogatást. Vajon kiket minősített így? Mit küldött tőlük? Bizonytalan, hogy a diáklány miként fogadta sorait és az ajánlott verseket. Egyelőre azt sem tudjuk, hogy a fogalmazványokat ebben a formában továbbította-e. Másik vázlatában az szerepel, hogy a *Csendben, egyedül* című Sallay Erzsébet-költeményt elküldte Hamvas Bélának.²⁵ Ennek visszhangja egyelőre ismeretlen.

A lány tehetségéről Fülep Lajosnak is beszámolt. 1946 augusztusában aggodalommal jegyezte meg, hogy a mozgékony, társaságkedvelő Erzsike nemcsak a költészettől, hanem tőle is távolodik. Már leveleire sem válaszol. Édesapjától értesült arról, hogy az utóbbi időben alig érdeklik a versek. Tartott attól, miként hatnak rá a serdülőkori változások. Vajon visszatérhető-e az irodalomhoz, vagy végképp felhagy vele? „Furcsa, hogy valaki ekkora képességgel indul, mindenki biztatja, és ő maga mégis szeretné képességét megsemmisíteni, mondván, hogy ez az életben nem előny, hanem teher. Ujabban nem foglalkozom vele, mert a helyzetet csak rontanám, mit ajánl Professor Úr, kéne-e itt valamit tenni, vagy istenre bízni?”²⁶

Ide kapcsolódik az a levél, amelyet Halmy Lujzának írt 1947 telén. Ebből az derül ki, hogy továbbra is foglalkoztatta a tehetséges gyermek. Ismerősét arra kérte: keresse fel Sallay Erzsikét, és nyugodtan hivatkozzon az ő biztatására: „Ez a tizennégy éves kislány az egyetlen női alkotó-zseni, akivel a jelenkorban találkoztam, akár személyesen, akár könyveken keresztül. Verseinek hangja, szuggesztivitása, minden csiszolatlanság ellenére is, olyan, mint a legnagyobbaké. És most, a bakfis-kor zűrzavarában, mintha elhomályosulna a tehetsége; félek, hogy ha a tehetsége ki is tud újra bontakozni, nem lesz az a mélyről-feltörő erő, akit a gyermekkori írásai ígérnek, hanem valami sokkal felületesebb. Tehetség sok jelentkezik; de olyan tehetség, aki minden mozdulatával önkénytelenül a mélyvilág egy-egy jelét hozza felszínre, igen ritka. S nem hiszem, hogy elfogultság beszélne belőlem; pl. Németh László egy cikkében, melyet a gyermekköltésről írt, Leopardihoz hasonlította; Fülep Lajos pedig azt mondta, hogy valóságos költő-Mozart ez a gyerek. – És férfi-alkotózseni minden korban terem tíz-húsz, de ugyanez nőben, igen ritka; hamarjában csak kettőt tudok: Sappho-t és Avilai szent Terézt. Pedig ki kéne végre a jellegzetes női zsenialitásnak is bontakozni; bizonyosan van, csak alszik, ezerévek óta. A nő, ha alkotó akar lenni, előbb férfias intelligenciát gyűjt fel magában, s így számára idegen köze-
gen

²³ Weöres Sándor: A gyermekek költészete. *Diárium*, 1941/5. 119–122. Az ismertetőben közölte Sallay Erzsébet két versét (*Hó borult a hegytetőre!*; *Lédi*).

²⁴ Lelőhelye: PIM V. 4779/113. (A 34. lap verzóján)

²⁵ Lelőhelye: PIM V. 4779/113.

²⁶ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, Csöngé, 1946. aug. 5. *WSLev.* I. 446.

keresztül kezd alkotni. S ha a nő egy férfi-bázisból indul, természetes, hogy lemarad, kell lenni nő-bázisnak is, csak felszínre kell hozni. És egész társadalmi berendezkedésünk mingyárt egészségesebb lenne: elvesztené jelenlegi egyoldalúságát.”²⁷

*

Weöres 1944 táján több barátjának is beszámolt arról, hogy költészete és élete alaposan átalakult. Leveleiben gyakoriak az önbíráló szavak. Útkeresése közben ritkán érzett megnyugvást. A *Háromrészes énekről*, a későbbi *Harmadik szimfóniáról* Fülep Lajos értékelését kérte. Egyebek között arra volt kíváncsi: vajon versenyezhet-e a mértéknek számító Keats és Pindarosz műveivel. Igényét azzal indokolta, hogy nincs személyes becsvágya, de olyan alkotásokra törekszik, amelyek a magyar nyelvet nélkülözhetetlenné teszik: „részben közvetlenül az én munkáim által, részben közvetve azon munkák által, melyekhez én mint előzmény szükséges vagyok”.²⁸ Az önfegyelemről, a hiúság elvetéséről, személyiségének átalakításáról, a velük kapcsolatos Szent Ágoston-i gyötrődésről Illés Árpádnak vallott: „De ugyan mikor fogom ezt a lépést megtenni. Pedig addig nem jutok semmire. Addig még a költészetem is csak valami cukros, modern, ideiglenes ál-dolog, pusztá artisztikum, rossz vagy jó vagy akár remek költészetpótlék, de nem igazán-létező valami, nem igazi költészet. – Hogy mit kéne tennem, nagyon jól tudom. Csak egyelőre nem teszem, ez a nagy baj.”²⁹

Egy dátum nélküli levélben Vas Istvánnak is szólt formálódásáról: „Igyekszem az életből a pusztá létezésbe áttisztulni, aszkétává lenni és a teljes vágytalanságot, teljes boldogságot elérni; de nem a boldogság vonz, hanem a boldogságból, a tiszta létezésből nyíló lehetőségek. Így az ember nem a sorsnak alávetett többé, hanem kezébe veszi sorsának irányítását: a dolgokhoz való viszonylatok kitisztulnak, a világ egész képe megváltozik, átszellemül. – Ahogy ehhez az állapothoz közeledem, úgy változik a költészetem is. Végeredményben itt is a tökéletesség és a harmónia a célom, csakhogy egészen más fokon és módon, mint eddig. Verseim most többé-kevésbbé tartalmatlanná és értelmetlenné válnak: néha csak annyiban, hogy a vers a témát nem »elmondja«, hanem mintegy »körüllebegi« (ilyen például a Medúzában a »Háromrészes ének«, vagy a »Triptichon«) s a versnek nincs elmondható tartalma, hanem mintegy »merőleges« a mondanivalójára...”³⁰

Ebben az időben jelentkezett nála Ertsey Péter. A pályakezdő költő dedikációkat, fényképet szeretett volna tőle. Alighanem saját terméséből is küldött, és hűgának verseiről kérdezte. Csöngői keltezésű levelében Weöres mentegetőzött amiatt, hogy nincs példánya *A vers születéséből* és a *Bolond Istókból*. Csak a *Theomachiát* postázhatta. A szegedi költőről és testvérének írásairól szigorúan vélekedett. Önmagát sem kímélte: „Huga versköteté éppolyan jó, mint bármelyik mai magyar verskötet: ugyanazon a meddő síkságon bolyong, mint mi mindannyian. Huga is, Maga is, én is eljutottunk oda, hogy megszereztük a költészethez szükséges mesterségbeli tudást: hát itt kezdődne a költészet, de innen tovább egy lépést se teszünk. Csak azt mondhatom hűgának is, Magának is, önmagának is, a többi hatvanhatezer magyar költőnek is: amíg csöndes, mély szomorúságainkon és távozó kedvesünkön édelgünk, addig bármily jól írjuk is meg, amit írunk, semmit sem ér az egész.”³¹ A levél folytatása szoros rokonságot mutat *A teljesség felé* darabjával:

²⁷ Weöres Sándor Halmy Lujzának, Csöngé, 1947. febr. 9. Megjelenés: *Lyukasóra*, 2014/1, 5. Közreadja: Alföldy Jenő.

²⁸ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, 1943. okt. 7. *WSLev.* I. 435.

²⁹ Weöres Sándor Illés Árpádnak, Csöngé, 1944. júl. 13. *WSLev.* I. 279.

³⁰ Weöres Sándor Vas Istvánnak, [dátum nélkül; a levél tartalma alapján: 1944. március vége előtti] *WSLev.* II. 67–68.

³¹ Weöres Sándor Ertsey Péternek, [Csöngé], 1944 mar. 7. Lelőhelye: PIM Kézirattár V. 2315/4

„Értelmetlen bálványimádás és egyhelyben-tipródás helyett akkor férünk hozzá a költészethez, saját igazi lelki tartalmunkhoz, ha minden »személyes« természetű dolgot, minden valamire-vonatkozót, minden hiút kilódítunk magunkból; akkor hozzáférünk az igazi, személy-fölötti valósághoz s ezt költészeté lehet varázsolni. Ott, ahol most tipródunk, fű nem terem”. Ugyanígy tévútnak tartotta az írók magánéletében való „turkálást”, illetve az alkotók méricskélését: „az a fő, hogy tudott-e igazi értéket adni s nem az, hogy hánynak a libasorban”.

1946 őszén Ertseyt – Darázs Endrével, Szabó Edével, Mátyás Stefániával, Bodnár Évával és Juhász Ferencsel együtt – a *Sorsunk* szerkesztőjének figyelmébe ajánlotta.³² További kapcsolatukról alig tudok valamit. Annyi bizonyos, hogy a *Tiszatáj*-ban, a fiatal költő folyóiratában 1947–48-ban Weöresnek négy verse jelent meg. A folytatás azonban elmaradt. Ez nyilván a szerkesztő vonalassal, illetve az idomulni nem akarók elleni durva támadásokkal és a sajtószabadság korlátozásával is összefüggött.

*

Weöres a *Válasz* körében ismerte meg Szokolay Károly néhány írását. Sárközi Mártának maga ajánlotta az *Ősz* és a *Mozdul a csónak* című versét.³³ Ezek már nem jelenhettek meg ott. A fiatal költő kiadatlan munkáiból is küldött neki, és minden bizonnyal tanácsokat kért tőle. Ezt a fennmaradt válaszból tudhatjuk. Darázs Endréhez hasonlóan őt is tehetségesnek tartotta. 1949. február 28-án kelt üzenetében egész sor figyelmeztetést fogalmazott meg számára. Arra biztatta, hogy ne foglalkozzon a gyors siker lehetőségével. Ehelyett „a lassan-érlelődő emberfelettien-nagy eredményre” törekedjen. A jelentős művekhez az alkotóerő mellett az alakítóerő megszerzésére van szüksége. Hét olyan összetevőre hívta fel figyelmét, amelyet tanulnia, erősítenie kell. Elsőként a verslábak, versformák tökéletes elsajátítását említette. Ehhez szorosan kapcsolta a szavak hangzásának, jelentésárnyalatainak, hajlékonyságának ismeretét. Úgy vélte, nélkülözhetetlen a versek egységes árama, lendülete. Fontosnak tekintette a mondatfajták változatos felhasználását. A kompozíciók típusai közül egyiket sem tartotta kizárólagosnak. Néhány jellegzetes példát nevezett meg közülük: Petőfi és Ady egy-egy versét (*Kutyakaparó*, *A Halál rokona*), Kosztolányitól a *Hajnali részegséget* és a *Szeptemberi áhítatot*. A fő témák és a melléktémák variálódásának remekműveként Babitstól az *Egy filozófus halálára*, Pilinszkytól az *Utazás* szerepelt.³⁴ Azt tanácsolta Szokolaynak, hogy írásaiban ne tűrje az aránytalanságot, ugyanakkor óvta a túlzott szabályosságtól. Véleménye szerint a töretlen harmóniát azelőtt kell megbontani, mielőtt monotonniát okozna.

Weörest nem csábította az eredetiség; nem is tartotta önértéknek. Számolatlanul sorolta azokat a hatásokat, forrásokat, amelyekkel kapcsolatba került, amelyeknek tartalmi, formai elemeit felhasználta. Közöttük remekművek éppúgy előfordultak, mint mások által figyelemre sem méltatottak. Szokolay Károlynak adott utolsó tanácsa is ezekkel függött össze: „Ne törődj affélével, mint: egyéniség, eredetiség. A hatásoknak nagy érlelő erejük van, szerelmes verseiden John Donne hatását sejttem, s ez igen jó iskola.”³⁵

³² Weöres Sándor Várkonyi Nándornak, Csöngé, 1946. okt. 14. *WSLev.* I. 546.

³³ Weöres Sándor Sárközi Mártának, 1949. jan. 18. *WSLev.* II. 211.

³⁴ Utóbbi azért is szót érdemel, mert egészen friss élménye volt Weöresnek. A vers a *Válasz* 1948. decemberi számában jelent meg. Végső címét (*Senkiföldjén*) később nyerte el.

³⁵ Weöres Sándor Szokolay Károlynak, Csöngé, 1949. febr. 28. *WSLev.* II. 482.

*

Marsall László az ötvenes évek derekán írással, festészettel, zenével is foglalkozott. Mellettük sportolt, fizikai munkát végzett. Verseiből küldött Weöres Sándornak, aki személyes beszélgetést kezdeményezett vele. Ezt követően több tanácsadó üzenetet küldött neki. Szükségesnek tartotta, hogy válasszon: éljen a művészetek egyikének, vagy hagyja meg saját kedvtelésének az alkotást. Ha az előbbi mellett dönt, az alkotának legmegfelelőbbet tartsa meg, és teljes odaadással művelje: „Mert sem a művészet, sem az élet nem ismer megalkuvást; mindegyik egész embert kíván.”³⁶ Marsall írásaiban a szűk tematikájú, de mélyen átélt élmény ragadta meg. Dicsérte verseinek láttató, kritikus, talán öntudatlanul moralista szemléletét. Juvenalis és Martialis – egyelőre dilettáns – rokonának vélte. Minden bizonnyal felismerhető hangja, érdes, zabolátlan tehetsége is izgatta. Írásait megmutatta Fülep Lajosnak, továbbá Fodor Andrásnak és Csoóri Sándornak is.

Felhívta figyelmét a metrikára.³⁷ Az alapoktól kezdte. A szótagok rövidségének, hosszúságának megmagyarázása után oldalakon keresztül ritmizált számára klasszikus és modern idézeteket: többek között Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Babits versrészleteit.³⁸ Olykor egy-egy példához megjegyzéseket fűzött. A *Szeptember végén* kapcsán kétféle ritmizálást is lehetségesnek tartott: az első anapestusokra épül, a második „*Auftakt*”-ot követő daktilusokra. A modern költészet lazábban kezelt jambusaira az *Esti kérdés* négy sorát hozta példaként. Az idézetben két hiba fordul elő (*Mikor a Midón helyett; betakarja az eltakarja helyett*). Csak az autográf levél alapján mondhatnánk meg, hogy Weöres tévedett, vagy sajtóhiba történt.³⁹

Marsall László úgy érezte, hogy Weöres alapvetően rendítette meg és formálta át művészetét. Tájékoztató pontokat kapott, „szellemi centrifugába” került. Élete végéig hálával gondolt rá. Verset, prózai vallomást is írt róla.

*

Beney Zsuzsa a kevesek egyike volt, akik előítélet és ideológiai szemellenző nélkül értékelték *A hallgatás tornyát*. A kötet szerzőjét személyesen évekkal később, Fülep Lajos közvetítésével ismerte meg. Weöres 1962 kora tavaszán elragadtatott sorokban hívta fel a művészettörténész figyelmét a *Jelenkorban* közölt Beney-versre, a *Zenére*. Légies szerkesztésű, hibátlan remekműnek tartotta, amely súlyos, mint egy gótikus katedrális, mégis anyagtalannak tűnik föl. Bach és Bartók fúgájához hasonlította. Pedagógiai érzékét, tapintatát bizonyítja, hogy a dicsérő sorok megosztását későbbre javasolta: „Úgy érzem, ilyen bírálatot aligha ajánlatos megmutatni a megbírálnak. Hiszen gyorsan halad utján, minek késztesük mégnagyobb sebességre, hogy aztán esetleg kifulladás. Inkább az önbizalomhiány nehéz időszakában olvashassa el ezt a levelet, mikor biztatás kell.”⁴⁰ Később jó né-

³⁶ Weöres Sándor Marsall Lászlónak, 1956. jún. 17. *Hitel*, 1994/12, 20.

³⁷ *A Magyar Naplóban* Marsall László így emlékezett: „Weöressel akkor már kéthetente személyesen is találkoztunk. Ilyenkor szabályos feladatokat adott nekem. Például, hogy írjak verset hús alkaioszi strófában egy legelésző lóról. Én tizenkettőig eljutottam, bemutattam neki, remélve, hogy megdicsér, ehelyett azt kérdezte: nem hús strófát beszéltünk meg? – Igen – feleltem büntudatosan. – Miért nincs akkor hús? – Mert tizenkettőnél kifulladtam, nem jutott semmi az eszembe. – Ez nagy baj – emelte föl az ujját. Egy költőnek úgy kell bánni az anyagával, mint Johann Sebastian Bachnak a sajátjával.” *Magyar Napló*, 2003/12, 28.

³⁸ *Hitel*, 1994/12, 22–28.

³⁹ *Hitel*, 1994/12, 24.

⁴⁰ Weöres Sándor Fülep Lajosnak; Budapest, 1962. III. 16. *Fülep Lajos levelezése VII., 1961–1970*. Szerkesztette: F. Csanak Dóra, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2007, 81.

hány alkalommal találkoztak Fülepnel. Weöres neki ajánlotta *Két világ határán* című versét. Tehetségét a *Költők egymás közt* című kötetben méltatta. Olyan érett alkotónak tartotta, aki Tandori Dezsőhöz hasonlóan „a személyiség-idő-tér közti viszonylatoknak új, ismeretlen, gazdagabb formát adott, beláthatatlan mennyiségű és minőségű variációs lehetőséget, a realitás költői felismerésének új módszerét”.⁴¹ (Talán fölösleges mondanom, de ez nem más, mint Weöres lírájának hiteles értékelése. Igazi költői önarckép.) Az értékelésben szereplő Tandorit több összefüggésben is kiemelte. *Vázlat az új líráról* című versét eredetileg neki is ajánlotta.⁴²

*

Áttekintésem végén Weöresnek két név nélküli tanácsgyűjteményéből idézek. Az első Károlyi Amy közölte *W. S. levele egy diáklánynak* alcímmel. Az intelmek minden bizonnal kérdésekre adott válaszként íródtak 1976 novemberében: „1. 40-50 évi tapasztalataim szerint a költészetben csak egy a fontos: hogy az ember igyekezzék szuggesztív, tartós verseket írni, melyek száz év múlva is eleven olvasmányok lehetnek. 2. Nem találok önmagamot? Lehet. Nem is keresem. Mert valamely önfeláldozásban legalább részben elveszteni önmagunkat, sokkal jobb, mint megtalálni. 3. Poeta natus és poeta doctus: nem ellentét. A született költőnek tanult költőnek kell fejlesztenie önmagát. 4. »Virtuóz játékosság« – csak látszat. Mennél könnyedebbnak látszik az eredmény, többnyire annál több munkát és időt kíván.”⁴³

Várkonyi Nándor hagyatékában maradtak fenn azok a dátum nélküli – feltehetően a hatvanas, hetvenes években feljegyzett – beszélgetésrészletek, amelyeknek másolatát Kende Kata bocsátotta rendelkezésemre. Weöres mintha csak az előbb idézett gondolat-sort folytatta volna. Ajánlásai azonban jóval személyesebbek. Indulatát sem palástolta. Mint annyiszor, most is kiemelte a technikai tudás szerepét. Visszatérő szófordulatával úgy vélte, ebben a tekintetben a költő nem különbözik a susztertől: „De csak két branche, a politikus és a poéta, képzelem azt, hogy minden képzettség nélkül nekifog és máris csinálja. A zongorához senkise ül le úgy, hogy nem tanulta, de zongorázni fog.”⁴⁴

Veszélyesnek tartotta a magyar költői hagyomány kizárólagos folytatását. Kritikusan jegyezte meg, hogy líránk java néhány elmaradhatatlan témát variál: a „haza, nép, szerelem, politika” kvartettje könnyen a hígulás zsákutcájába vezet. A témaválasztás mellett szólt a szerkesztés igényességéről is. Példamutató, szűkszavú költőként a korai Babitsot emelte ki. Véleménye szerint a *Nyugtalanság völgye* után ő is vétett ez ellen. Tóth Árpádot jobb iskolának tartotta Juhász Gyulánál. A fiatalok közül Tandorit, Pilinszkyt, Kálnoky, Toldalagit ajánlotta. A szerkezetek, formák elsajátítása, csiszolása érdekében a fordításokat és a régi magyar költőket javasolta. Az antik verselés ismerete akkor is kihagyhatatlan, ha később nem időmértékes verseket ír a szerző. Ezt párhuzamba állította azzal, hogy az absztrakt képzőművészeknek is ismerniük kell az egzakt iskolás rajzot és festést.

Különösen veszélyesnek érezte azt, hogy sokan a könnyebb utat, a kisebb ellenállást választják, és misztikus értelmezésekbe bonyolódnak: „Mindenfélét kiolvasnak a jelentéktelenekből, mindenhez kozmikus perspektívát álmodnak. De ahol egyértelműen szól az ember mesterségről, ragasztóról, piszokról, ez kiábrándító. Jobb nekik a semmibe belemagyarázni a végtelenséget az Istent, mint elolvasni pár szót a nyomorult kis mesterségről.” Visszatérő gondolata volt, hogy a mindenáron erőltetett egyénieskedés lényegét tekintve egyformasághoz, semmitmondáshoz vezet. A beszélgetés során saját befogadói gyakorla-

⁴¹ Weöres Sándor: Beney Zsuzsa lírájáról, *Költők egymás között*, Szépirodalmi, Budapest, 1969. 39–40.

⁴² Az ajánlás így szól: „Szentjóby Tamás, Tandori Dezső és más fiatal költőink verseire, szeretettel”. (*Élet és Irodalom*, 1967. szept. 23., 7.)

⁴³ Károlyi Amy: *Vers és napló*, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 17.

⁴⁴ Weöres Sándor cím és dátum nélküli feljegyzése Várkonyi Nándornak, magántulajdon. A továbbiakban is ebből idézek.

tát ekképp jellemezte: „Lassan le is szoktam arról, hogy versek tartalmára, jelentésére figyeljek. Mingyárt a második, asztrális szinten olvasom. S a 3-ik, mentális, 4-ik, intuitív szinten. Az első jelentés nekem elvész, jelentéktelen”. Sorai Dante nevezetes 13. levelére emlékeztetik az olvasót. Azokra a sorokra, amelyekben a középkor és a kora reneszánsz határán élő szerző Can Grande della Scalának szól a *Commedia* értelmezéséről. Weöres nem saját műveiről beszélt, de vallomással felérő szavai hitelesítették azt a költői utat, folyamatos keresést, kísérletező kedvet, amelyet fellépésétől kezdve a *Harmadik szimfóniával*, *A teljesség felé* darabjaival, az *Egysoros versekkel*, a *Psychével* és a *Három veréb hat szemmel* antológiával bejárta. Ő, aki nem kívánt vezetni, kioktatni, tanítani, mégis „perzselő szomjat” keltett azokban, akik érteni vélték szavait.

HIRDETÉS

SZÍNHÁZ

decemberi szám

- Mi a siker? Hogyan mérhető? Miként viszonyul egymáshoz: siker és teljesítmény, siker és érték, siker és népszerűség?
- Hogyan lehet összeegyeztetni a termelést és a kísérletezést? Interjú a k2 társulat vezetőivel, Benkó Bencével és Fábián Péterrel
- Reklámfogás vagy inspirációforrás? Három filmkritikus három friss színházi film-adaptációról
- Lecture performance: tanulmány és kritikák egy viszonylag új műfajról
- Erdélyi tánckörkép: kísérletezők

és még sok más színházi írás, amely szakmai és olvasmányos

ALKALOMADTÁN

Keresztesi József: *Inverz Ophelia*

Nem valószínű, hogy bárki is az alkalmi költészetet, ezt a sokszor korszerűtlennek tartott és lenézett műfajt vagy verstípust tartaná a mai magyar költészet legfontosabb irányzatának, de tagadhatatlan, hogy a – legalábbis első ránézésre – meghatározott szituációhoz kötött lírai művek (köszöntő, emlékező, felkérésre született, kép- vagy eseményleíró vers, parafrázis, sírfelirat stb.) igenis jelen vannak, és jelen is lesznek mindig. Keresztesi József verseskötete, az *Inverz Ophelia* e hagyomány, az alkalmi költészet talán legjelesebb aktuális képviselője; az egy adott helyzethez többé-kevésbé kötött költemények bevett formáinak és eljárásainak ugyanakkor a megújítására is törekszik. Valahogy úgy, ahogy például Parti Nagy Lajos tette a *Grafitnesz* verseiben vagy Tóth Krisztina a *Magas labda* című kötetében. Hogy az alkalom – a helyzet, a felkérés, a megadott téma vagy követendő versforma – ne túl könnyen teljesíthető rutinfeladat legyen, hanem kilövőrakéta, ahonnan kirepül a vers.

Keresztesi József könyve nem is rejti véka alá a benne foglalt versek alkalmi jellegét, mert mindjárt a harmadik darabjában ezt olvashatjuk: „minden vers alkalmi, ezt mondja PNL / valahol (ennek is utána kéne nézni / alkalomadtán)”. A hárombetűs monogram Parti Nagy Lajosra utal, az ő hatvanadik születésnapjára íródott ugyanis a *A pingpongasztal* című vers, amiből idéztem. Az egész kötet koncepciójára nézve jelentéssel bírónak tartom, hogy a kötetre egyébként nagyon jellemző akkurátus adatolás és bőséges jegyzetekben közölt információk helyett az „ennek is utána kéne nézni” feltételessége szerepel, kiegészítve azzal a szójátékos iróniával, amely a „minden vers alkalmi” kijelentés és az „alkalomadtán” szó között feszül; pontosabban a „minden vers alkalmi” állítás tartalma és aközött, hogy mégsem jött még el, mégsem adódik az alkalom a szöveghelynek utánanézésre. Avagy: versírásra van alkalom (Parti Nagy Lajos hatvanadik születésnapja), az információnak utánanézésre viszont nincsen.

A vers e pontján nagyjából húsz sorral vagyunk az után, hogy egy hirtelen kétségbe vont információ kérdésségét – „de hogy az az októberi lapszám / hová érkezett, a Király utcai / szerkesztőségbe már? meg kéne nézni” – csillag alatti jegyzet oldja fel, melyben a költő megadja a választ: „Megnéztem, oda [...]”. De a „minden vers alkalmi” idézet feltételezett Parti Nagy-i forrását húsz sorral később nem nézi meg, és nem nézte meg a vers első megjelenése (*Jelenkor*, 2013. október) és kötetbeli kiadása (2019. június) közötti majdnem hat évben sem. Máskor, más versek esetében mindig pontos adatokat olvashatunk, az idézett művek kiadásaitól és fordítóitól kezdve gyakran a szövegek létrejötteinek

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2019
96 oldal, 1699 Ft

alkalmáról, helyéről, idejéről is tájékoztat, ráadásul ez a jegyzetapparátus néha olyan részletes, mintha a kötet a saját maga kritikai kiadásának paródiája volna. Nem lehet tehát véletlen, hogy itt elmaradt az utánanézés alkalmá, hogy a válasz *in limbo* maradt. Az, hogy „minden vers alkalmi”, tehát olyan axiomatikus kijelentésnek (wittgensteini *kijelentésnek*) tekinthető, ami minden adatolt információtól, jegyzetelhető igazságtól függetlenül igaz (mert a világban fennáll), és valóságartalma azon sem múlik, hogy Parti Nagy Lajos hol mondta, vagy hogy mondta-e egyáltalán.¹ Sőt, ha az állítás igaz, akkor nincs is olyan műfaj vagy műcsoport, hogy „alkalmi vers”, hisz abba mindegyik vers beletartozna.

Azt hiszem, hogy ez, mármint a nem létező jegyzet vagy kiegészítés, az „(ennek is utána kéne nézni / alkalomadtán)” jövőbe tolt és soha meg nem valósuló vágya, ez a kötet legfontosabb helye, mert Keresztesi itt olyan módon játszik az adatok közlésével és visszavonásával, ami a gyűjtemény összes többi darabját, azok alkalmiságát, létrejöttüknek filológiai is dokumentált folyamatát, referencialitás-igényüket, valamint ciklusokba és kötetbe rendezésüket is egészen más fénytörésben mutatja.

Mindezek után talán nem mondok újat, ha azt mondom, az *Inverz Ophelia* alkalmi verseket (vagyis: verseket) tartalmaz, de ezekre a műfaji címke klasszikus, Goetheig visszamenő és köznyelvi értelme is vonatkoztatható. A könyv – különös módon előre helyeztenő – tartalomjegyzékében is látható módon négy részre oszlik. Mivel ezek sok szempontból eléggé különböző verseket tartalmaznak, érdemes sorjában végigvenni őket.

Az első ciklusban többnyire köszöntő és emlékező versek vannak, itt szerepel az emlegetett *A pingpongasztal* is, de Petri halálára írott vagy Bertók Lászlót köszöntő, illetve más alkalmakat megidéző szövegek is ide kerültek. A fejezet címe *Reggeli, ebéd, vacsora*, ami a születés-élet-halál hármasság ironikus lefordítása a főétkezések rutinjára (vö. „Egy nap élet”), és ezen keresztül a költészet mindennapisága, azaz az irodalom aktualitása, valóságban-gyökerezettsége mellett tesz hitet, ha ironikusan is.

A második egység az *Elburjánzó történetek* címet viseli, és ez a fejezet tartalmazza a kötet szerintem két legjobb versét: az *Ophelia-projektet* és *A megérkezést*, noha ezek és a teljes ciklus is egészen más költészetfelfogást képvisel, mint az első. Mindkét említett szöveg mitológémákból építkezik (ebben az értelemben természetesen Shakespeare *Hamletje* a saját jogán éppolyan mítosz, mint egy antik eredetelbeszélés), pontosabban történet- és mítosztörmelékeket vetít egymásra. Az *Ophelia-projekt*hez társul egyébként a kötet leghosszabb jegyzete is, amelyből megtudhatjuk, hogy egy képzőművészeti kiállítás „társalkotásaként” íródott. A jegyzet az aktuálpolitikai, az antik mitológiai és a Shakespeare-utalásokat is részletesen elmagyarázza, a források megadásával együtt. Ez a gesztus szerintem nagyon lerontja az egyébként kitűnő költemény értékét, mert a keletkezéstörténet-alapú önértelmezés mintha mindenáron a vers olvasói tapasztalatának és értelmezői kísérleteinek a helyébe kívánna furakodni azzal, hogy a vers minden motívumát lecövekei egy adott ponthoz. Ha a jegyzetet nem vesszük figyelembe, akkor az *Ophelia-projekt* a kötet csúcspontja: rettentő invenciózusan montírozza össze saját drámai jambusokban írt szövegét a *Hamlet* Arany-fordításának szövegtörmelékeivel, *Ophelia* tragédiáját a görög mitológiából vett Hülász-történettel és közéleti reflexiókkal. Olyan átütő erejű a motívumok és nyelvi egységek kombinatorikus ismétlődése és a vers (nem metrikai, hanem dra-

¹ De így már kötelességemnek érzem utánanézni. A már-már közhelyszámba menő kijelentés eredetileg Goethétől származik, 1823. szeptember 17-én mondta Eckermann-nak, aki másnap fel is jegyezte a *Beszélgésekben*. Egyesek T. S. Eliotnak tulajdonítják, de ennek nem találtam meg az eredetét. Viszont ugyanezt a mondatot Illyés Gyula is leírta ugyanígy, *Fekete-fehér* című kötete bevezetőjében (1968), tőle is idézik. Bertók László is használja *Kockakövek* című versében. – Éppenséggel Parti Nagy Lajos az, aki ebben a formában soha nem írta le – legalábbis nem találtam nyomát – ezt a kijelentést, tehát Keresztesi játéka tovább bonyolódik. Persze a versnek is lehet igaza, amikor azt állítja, hogy „ezt mondja PNL”, csak a szó elszállt.

maturgiai) ritmusának ívelése, hogy az talán csak Weöres *Szimfóniáival* összevethető. A fejezet másik nagy verse, *A megérkezés*, amelyhez szerencsére nem csatlakoznak jegyzetek, szintén mitológiai parafrázisként olvasható, és az Ophelia-vershez hasonlóan ez is a történetmondás narratív linearitását egyesíti a zenei, patetikus, weöresi felépítmény líraiságával. A vers Atlantisz elsüllyedéséről szól, pontosabban a tragédia után az oda hazatérni vágyó hajósokról, akik még jó ideig keringenek egykori otthonuk hűlt helyén a tengeren; ehhez az eseménysorhoz csatlakoznak azután utólagos (énekmondói, történetírói, pletykás) reflexiók, mindvégig az imitált ókori nyilvánosság retorikai keretei között maradván, a mesélő által többször emlegetett kijelentés szerint pedig Atlantisz elsüllyedten „nincs mit siratni”. A vers ügyesen elkerüli tehát az analógián alapuló allegorizálást, ami pedig egy olyan közismert mítosz esetében, mint Atlantisz története, állandóan fenyegető veszély. Vagyis: nem felelt meg semmit sem az elsüllyedt kontinenssel, sem az azt kereső hajósokkal, sem pedig az ezekről szóló történetet hallgatókkal. A kötetnek talán ez a vers a legkiemelkedőbb pontja, és vélhetően éppen azért, mert itt tud leginkább elszakadni a referencialitástól: sem a keletkezés körülményeit, sem valamilyen összveget, sem versformai előzményt nem mutat fel, hanem egy történetfilozófiai példázatot állít fel, ráadásul úgy, hogy annak egyik fele hiányzik. Ezt a rögzítetlenségét, valamint azt, hogy nem ad mellé azonnal értelmezést sem, határozottan előnyére tudja fordítani a szöveg.

A kötet harmadik fejezete, a *Wroclaw – Egy napló árnyéka*, mint arról a szerző beszámol, egy lengyelországi ösztöndíj egy hónapja során az alsó-sziléziai nagyvárosban írt verseket tartalmazza, ezek között vannak naplószerű, impressziókat rögzítő, urbanisztikai élményekről beszámoló, vagyis szándékuk szerint a költői megszólalást transzparens nyelvi aktusként elgondoló (pontatlan terminussal: „alanyi”) versek is. Emellett egy Tadeusz Rózewicz-vers parafrázisait, múzeumi élményekre írott, ekphraszisz-szerű költeményeket és jobb híján esszéversnek nevezhető szövegeket is olvashatunk ebben a tematikus lengyel blokkban. Feltétlenül egyetértek Keresztesivel abban, hogy Wroclaw lenyűgöző város, ha tehetem, én is legalább évente egyszer elutazom oda, és mindenkinek ugyanezt ajánlom. De hiába ismerem valamennyire jól a várost, ezekből a versekből nemigen ismernek rá. A Keresztesi által a verseiben megörökített benyomások ugyanis mintha valami furcsa szűrőn haladtak volna át; a szöveg túlságosan eltávolodik voltaképpeni tárgyától (a város valamely építészeti jellemzőjétől, konkrét műalkotástól, színházi előadástól stb.), amelyet pedig a vershez csatolt jegyzetben vagy a címben megjelöl. Ez pedig furcsa diszszonanciát hoz létre, és a verset olyan köztes térbe löki, ahol az már sem a saját kiindulópontjával (leírandó tárgy, élmény), sem valami absztraktabb gondolati síkkal nemigen tart kapcsolatot. Néhány jelentős darab ugyanakkor ebben a ciklusban is akad: a rövid *Chance of Rain* például igen érzékeny módon mutatja be a szemmel látható és a technológiai eszközök által közvetített tények, adatok közti ide-oda mozgást, úgy, hogy mindez a kultúrák különbözősége miatt érzett sokkélvány (ez ugyanis még Lengyelországban is feltétlenül bekövetkezik) tapasztalatára vetíti rá. A *Széljegyzetek a Pan Tadeushoz* című hosszú, esszéisztikus, erős Tolnai Ottó-hatásokat mutató vers izgalmas gondolatmenetet közöl, és érdekes szempontokat vet fel Mickiewicz klasszikusának értelmezéséhez; kérdés persze, hogy aki nem ismeri a *Pan Tadeust*, ezt a ragyogó, de magyarul finoman szólva sem értő fordításban olvasható 19. századi lengyel verses regényt (avagy eposzt), tud-e bárhogyan is kapcsolódni Keresztesi verséhez. Szerintem nem nagyon, de ez nem baj, a költészetnek, ahogy éppen az emlegetett Tolnai mutatja ezt meg, igenis lehet beavató vagy akár (furcsamód) ismeretterjesztő szerepe is.

A kötet záródarabjait *A szégyenről* című negyedik fejezetben olvashatjuk. Ez a három szöveg az előző rész esszéverseihez kapcsolódva a költészetről szóló ars poeticus versek sorát gyarapítja, amelyek így a könyv belső ökonómiájában szorosan kapcsolódnak a szintén a költészet mibenlétét és a költő feladatainak aktualitását firtató Rózewicz-átiratokhoz.

Ám míg a ciklus első darabja, a *Terjedésének természetéről* az önmagát figyelő, önmaga keletkezéséről beszámoló (József Attila *Költőnk és kora* című verse első sorainak – véresen komoly – poénját kicsit esetlen módon versszervező elvvé emelő) vers, addig a *Manifesztum-töredék* egészen más poétikát mutat fel a költészet egyedül üdvözítő útjaként (jelesül a képek és versek univerzális, kontextusfüggetlen, a diskurzusrendek közötti szabad szárnyalásának a klasszikus avantgárdtól átvett idealista utópiáját). A kötet utolsó (és a ciklus legjobb) verse pedig már ismét más mellett tör pálcát: itt ugyanis egy Babits-sorparafraízisből kiindulva a költészet olyan mindent benövő, indás, organikus képződményként jelenik meg, amely eleinte csak a beavatottaknak elérhető, de később a titkos világba behatoló gyarmatosító, leigázó műveletei révén az egész világ színe elé kerül. A költészet így beilleszkedik a termelés kapitalista rendszerébe, bearázódik, eladható és megvásárolható („Tisztességes ár, mindent egybevéve”), tehát ősereditiségétől, organikusságától végérvényesen megfosztják, de ez az ára az elterjedésének, közismertségének. A záróciklus három darabja tehát gyökeresen eltérő, egymással nemigen összeegyeztethető álláspontokat képvisel a költészet mibenlétét, célját és feladatát illetően. Ez zavarba ejtő.

A könyv íve tehát, mint láttuk, a gyakorlatlatiságtól, a mindennapi rutinok kérdésességétől jut el a költészet általános kérdéseire; az első ciklus hagyományos értelemben vett alkalmi verseitől és életmetaforáitól a második narratív nagyversein és a harmadik naplószerű és esszéisztikus költeményein keresztül a negyedik ciklus egymással felelő ars poeticáig. És mindeközben formailag is nagyon tarka utat jár be. Keresztesi – akár csak dalszövegeiben és gyermekverseiben – lenyűgöző formaművészetről tesz tanúbizonyságot: ha akar, csilingelőn rímel, ha akar, megrendítő drámai jambusban vagy sanzongangulatot idéző refrénes versben szólal meg. A biztos kezű formakezelés ugyanakkor olyan veszélyeket is magában rejt, amelyeket Keresztesi kötete nem tud elkerülni: nagyon egyszerűen megfogalmazva arról van szó, hogy a sokféle, önmagában formailag kikezdhetetlen (mert verstanilag kifogástalan) megszólalásmód között a végére nem dereng fel, hogy akkor milyen is Keresztesi József költői hangja. Egyéni költői hangot számon kérni persze közhely, és általában igazságtalan elvárás egy elsőkötetes szerzőtől, na de Keresztesi nem pályakezdő (mindenfélét írt már, és világeletemben irodalommal foglalkozott), és valójában kizárólag azért számít költőként elsőkötetesnek, mert első kötetét – mint ő maga mondja² – nem vers-, hanem dalszöveggyűjteménynek olvasták olvasói.

A felismerhető hang hiánya pedig a gondolatiság problémájával is összefügg. Ahogyan *A szegényről* ciklus ars poeticái ellentmondanak egymásnak, úgy az egész kötet verseinek olvasása során sem vált számomra láthatóvá semmiféle olyan gondolati egység, állítás, világnézet vagy észjárás, amit a Keresztesi-líra sajátjának, vagyis olyan megkülönböztető jegyének tudnék tekinteni, amiből levonhatnék arra vonatkozó következtetést, hogy tulajdonképpen mit is akar velem közölni ez a költészet. A szerző sokféleképpen és igen bravúrosan tud verset írni, és talán éppen emiatt, a kötetbeli négy ciklus (legalább) négyféle lírapoétikájának szétartó ereje miatt nincsen olyan egységes nézőpont, ahonnan a versek – egyszerre formai és eszmei – sokfélesége összességében belátható lenne; az olvasó számára legalábbis biztosan nincs. A kötet alcíme szerint e versek „Eltávolító gyakorlatok kezdőknek és haladóknak”, ám végigolvasva a kötetet nemcsak az nem derült ki, hogy mi választja el a kezdőket a haladóktól, de az sem vált számomra világossá, hogy mitől távolítanak el e szövegek, vagy hogy hová; úgy látszik, a távolítás túl jól, túl messzire sikerült.

² Keresztesi József: Inverz Petőfi (Jánossy Lajos interjúja), *Litera*, 2019. július 9., <https://litera.hu/magazin/interju/keresztesi-jozsef-inverz-petofi.html>

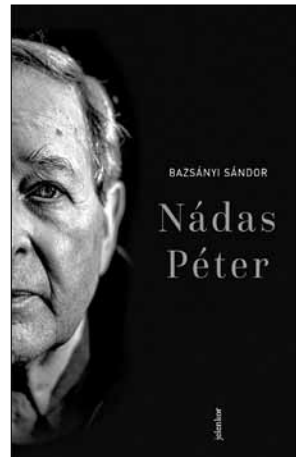
EGY KLASSZIKUS VÁLLALKOZÁSRÓL

Bazsányi Sándor: Nádas Péter

Bazsányi Sándor Nádas Péter prózájáról szóló 2010-es teoretikus munkája után olyan klasszikus feladatra vállalkozott, amire ma kevesen: az íróról szóló irodalomtörténeti nagymonográfiára. Méghozzá az igencsak testes kötetnek a lehető legegyszerűbb és legáttekinthetőbb szerkezetet választva, időrendben és műfajok szerint előrehaladva. Az első szavunk csakis a köszönet lehet. Irodalmunk legnagyobbjairól föltétlenül szükség van (szükség volna) az ilyen művekre, amelyek áldozatosan, s a szükséges akribiával összegzik a fölhalmozott tudást, pályaképet adnak, eligazítanak. (Elképzelésem sincs, hogy például Tandori életművének rengetegében miképpen fognak eligazodni a jövő kutatói és olvasói egy ehhez hasonló munka híján.)

Ezen az evidens nyereségen túl, amelynek jelentőségét nem lehet eléggé nyomatékosan hangsúlyozni (egy kultúra irodalmi életének, irodalmi élete elevenségének próbakövet jelentik az ilyen vállalkozások), rögzítsem távirati stílusban a kötet eredményeit. Az első az, hogy soha ilyen plasztikusan és gazdagon nem mutatkozott meg Nádas Péter irodalmának *szöveve*. Azaz anyagának és anyagkezelésének egysége, amely a kezdetektől előre- és a *Világlo részletektől* visszatekintve egy rendkívüli, virtuális konkordancia-tárat hozott létre, amely a legváratlanabb helyeken mutat ki egyezéseket, egymásra utalásokat. Kibontakozik egy *mánia*, amelyet Bazsányi megvilágító módon úgy jellemez, hogy az író szándéka a legszemélyesebb legmélyére jutva érni el a személytelenig, ahhoz az író által – talán pontatlanul – „semlegesnek” nevezett látásmódig, amely minden időben jellemezte Nádas költői eszményét. Ha ezt elméleti nyelvre fordítjuk (humánus versus animális), akkor sovány ellentéppárra találunk, de hát éppen ez Nádas világirodalmi nagyságának egyik titka, hogy az individuális humánustól a nem-individuális animálisig vezető úton talán még senki nem merészkedett nála előbbre oly módon, hogy hihetetlen gazdagságú személyiség-rajzok tömegét volt képes felidézni. Azaz, ha bízunk is benne, hogy „elmélete” hamis, a „pornográf” regiszter, továbbá minden érzék-szerv felszabadítása és megjelenítése a magas irodalomban rendkívüli módon gazdagította tudásunkat a létről, aminél többet aligha lehet mondani íróról.

A második az, hogy Bazsányi nemcsak az állandót, hanem a mozgásban levőt is megmutatja, amit az életmű destilizációs dinamikájának lehetne nevezni. Nem ritka a művészet történetében az anti-esztétikai mozgalom, de mindig egyik változata érdekes. Ráadásul kivételes, hogy Nádas önértelmezésében közvetlen összefüggést lát stilisztikai döntései és a világtörténelem között. A reduktív stílussal való szakítást (Mészöly Miklós egyetlen közvetlen tanítványa-

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2018
756 oldal, 5499 Ft*

ként) az 1968-as csehszlovák intervencióhoz köti. Utólag az *Emlékiratok könyvének* stilisztikai jellegzetességét, a kivált bőséges bővített mondatokra rácsapó gnóma-jellegű tömondatokat írója mesterkéltnak érezte, és a *Párhuzamos történetek*ben a kifejezetten stílus nélküli mondatokra törekedett, amit Bazsányi „nem-poétikus mondatpoétikának” nevezett. Nyersségükben és törtségükben érzékiként jellemzi őket. A mondat-esztétika alapos vizsgálata könyvének egyik kimagasló érdeme. Kitetszik a tragikus világlátás kvázi-harmonikus mondatokban való közlésének (*Emlékiratok könyve*) ellentéte a *Párhuzamos történetek* kaotikus eszményével. S ez persze tartalmi változásokat is föltár, amelyek közül a legérdekesebb a két nagyregény egymással szembeállított ’56-képe.

Harmadszor a nagy terjedelem rendkívül alapos műelemzésekre ad lehetőséget. A sok telitalálat közül kiemelném a *Párhuzamos történetek* elképesztő gazdagságú regisztereinek feltárását, amely talán maga is összefügg a de-stilizációs törekvéssel. Ilyen mennyiségű, egymást a köznapi várákozás szerint kioltó stílárís regiszter mozgósítása egészen kivételes, és ennek fölismerése és föltárása a monográfus érdeme.

Az egyensúly kedvéért azonban kritikai megjegyzéseket is kell tennem. Az első technikai jellegű, de nem jelentéktelen. A függelékben Bazsányi megírja Nadas Péter életrajzát, listázza szépirodalmi köteteit, színdarabjainak színházi bemutatóit, fényképészeti kiállításait, hivatkozott műveinek rövidítéseit, a kötet képeinek jegyzékét, a hivatkozott szakirodalmat, sőt, ez utóbbinak fejezetenkénti mutatójával is szolgál. Fájóan hiányzik azonban a névmutató, s szükség lenne – az említett konkordancia áttekinthetőségének érdekében – tárgymutatóra is.

Másodszor, a nagymonográfia általában affirmatív műfaj, ha valaki éveket áldoz egy író életművére, akkor nagy valószínűséggel igent is mond rá. De ez nem jelenti a *föltétlen* affirmációt, s ha valaki, mint Nadas, nemcsak Magyarországon, hanem az élő világirodalomban is a legjelentősebbek közé tartozik, az nem jelenti kritikálhatatlanságát.

Mondanék néhány példát. Nadas színházi trilógiáját a kritikai közvélemény úgy fogadta, hogy olyan színházeszményt testesít meg, amelynek beteljesítésére a magyar színház képtelen. Bazsányi folytatja ezt a tradíciót. De negyven évvel később, újabb és újabb sikertelen bemutatók (köztük külföldi bemutatók és azok hiánya) után ez a közfelfogás talán revízióra szorul. Nem vitatva a magyar színházi világra irányuló kritikát, talán föl lehetne tárni a művekben magukban rejlő problémát, amelyet – kísérleti jelleggel – úgy fogalmaznék meg, hogy a szerző színházi utasítása és mögötte álló színházeszménye (amely, amíg szokás volt, elkülönült a szövegtől, és idő múltával el lehetett tekinteni tőle) itt beépül a szövegbe, amelyet a megjelenítendő színházeszménnyel szöges ellentétben óhatatlanul bőbeszédűvé tesz. Beckett soha nem téved ebbe a hibába.

Nadas esszéisztikája is kritikára szorul. Egészen föltűnő a különbség esszéi nívója között, ha tárgya fogalmi vagy érzéki, s ezt Bazsányi csak annyiban észleli, hogy állásfoglalás nélkül utal azokra a kritikusokra, akik ezt szóvá tették.

Vannak továbbá visszatérő jelzői, amelyek Nadas stílusának *tikkjeit* jellemzik – „tudá-lékos”, „modoros” és különösen gyakran a „kellemkedő” –, s az olvasó azt várná, hogy valahol sor kerül ezek értelmezésére. De úgy látszik, a monográfus ezeket csak semleges, leíró jellegű jelzőknek szánta.

E kritikai megjegyzések azonban semmiképpen sem kisebbítik a vállalkozás jelentőségét. Megszületett a Nadas-nagymonográfia, s ez különösen komoly tett egy olyan tudományos környezetben, amelyben a műfajnak nincs divatja, a testes könyvvel szemben előnyben részesítik a rövid, tömör cikkeket, amelyenné ez a recenzió is sikeredett.

A MŰFAJISÁG LEZÁRHHATATLAN KÉRDÉSE

Bazsányi Sándor: *Nádas Péter*

Bazsányi Sándor 2010-ben megjelent „...testének temploma...”¹ című tanulmánykötetét Radnóti Sándor „a Nádas-recepció jelentős állomásaként”² üdvözölte. Recenziójában a nyolc évvel ezelőtt megjelent kötetet, amelynek középpontjában az *Emlékiratok könyve* és a *Párhuzamos történetek* elemzése áll, egy akkor még nem létező Nádas-monográfia fontos előkészületeként értékelte. E hiány betöltésére pedig maga Bazsányi vállalkozik tavaly megjelent *Nádas Péter* című könyvével, amelyben *A Bibliától a Világló részletekig* tekinti át az író eddigi munkásságát, a kronológiát követve és műfajok szerint kategorizálva. Elemzéseiben *Nádas Alkat és szövegszerkezet*³ című esszéjében felvázolt elvre alapozva a mondatok felépítésére, stílusára, szövegbeli alakítására és működésére fókuszál, hogy azok életművön belüli változásait követve vázolja fel hol implicit, hol explicit módon a szépíró Nádas Péter alkattát. Emellett a monográfia kitekint az életmű állomásainak történeti kontextusára, és folyamatosan utal a transztextuális vonatkozásokra, megvilágítva az időrendben egymástól távolabb eső írások közti kapcsolódásokat és a világirodalmi előképeiket is. A szövegekkel eltérő terjedelemben és mélységben foglalkozik, amivel a monográfus árnyalja az egyes kötetek szépirodalmi és életműbeli jelentőségét, valamint jelzi saját preferenciáit. A fókuszba – természetesen – a nagyregények kerülnek, különösen a *Párhuzamos történetek*, amelyre Bazsányi egy hosszú és tartalmas fejezet mellett a *Függelékben* is figyelmet fordít.

Írásomban az életmű utóbbi két nagy prózai teljesítményére fókuszálok; a *Párhuzamos történetek* és a *Világló részletek* monográfiabeli olvasatára a recepció fényében. Az ezredforduló után megjelent szövegek kapcsolódásaival az önéletírásról eddig publikált kritikák nagy része foglalkozott, Bazsányi pedig számos új közös pontot mutat fel elemzésében. Azonban érdemes megnézni a jövőre tizenöt éves nagyregény irodalomtudományos feldolgozását meghatározó irányvonalakat, valamint azt is, hogy melyek lettek a memoár értelmezésének csomópontjai, hiszen a befogadástörténet első hullámát a monográfia mindenképpen lezárja.

Az itt tárgyalt szövegek közös előzményeként Bazsányi az általa önéletírásként kategorizált *Évkönyvet* tekinti – szemben Balassa Péter esszégyűjtemény-meghatározásával –, amelyben már megjelenik a memoár összetett beszédmódjában és írástechnikájában később visszatérő „műfaji-hangfekvésbeli kevertség igénye és szöveggyakorlata” (278.).⁴ Egyúttal az *Évkönyv* első fejezetében vázolja fel Nádas a *Párhuzamos történetekben* megvalósított „káosz” mintájára épülő szerkezet elvét,⁵ valamint zárlatában a későbbi nagyregény margitszigeti vizele-jelenetének előképe is feltűnik (485–487.).

¹ Bazsányi Sándor: „...testének temploma...”. *Erotika, ironia és narráció Nádas Péter prózájában*, Műút, Miskolc, 2010.

² Radnóti Sándor: *Az erotikus, az ironikus, az elbeszélő, Élet és Irodalom*, 2011. szeptember 9.

³ Nádas Péter: *Alkat és szövegszerkezet*. In: Uő.: *Esszék*, Jelenkor, Pécs, 2001, 50.

⁴ Bazsányi Sándor: *Nádas Péter*. Jelenkor, Budapest, 2018. (A szöveghehelyek oldalszámára zárójelben utalok az idézetek után.)

⁵ Nádas Péter: *Évkönyv*, Jelenkor, Pécs, 2000, 13–14.

A Párhuzamos történetekről

Bazsányi megközelítése szerint a regény szerkezetét, műfajiságát és mondatpoétikáját is a „komor antropológiai belátás és történelemszemlélet” (395.) határozza meg, amelynek előzményei már a kilencvenes években megjelennek Nádas értekező prózájában. Ez a „komorság” szervesül a – Bazsányi olvasatában – ironikus, szenvtelen elbeszélői hangban, amely közvetíti a huszadik századi történelem borzalmainak (különböző mértékben) kiszolgáltatott szereplők történeteit. Elemzésében fokozatosan közelít a szöveghez; a regény történelem- és emberképének meghatározása után a fejezetek katalógusszerű számbavételével tekinti át a bennük megidézett regényforma műfaji változatait (426.), eljutva végül a „semleges látású” elbeszélő összetett hangjának vizsgálatához. Értelmezése szerint a különböző műfaji kódok (például bűnügyi, család-, város-, nevelődési és szerelmi-erotikus regény stb.) heterogén együttállása a káosz elvét egyszerre követő és megvalósító szerkezetből következik. Ezek folytonos cseréjével létrejön „[...] a célelvű történetmondást helyettesítő műfaji narratíva” (427.), amellyel az elbeszélő újabb és újabb nézőpontokat kínál a regényvilág megtekintéséhez. Ezzel együtt Bazsányi sorra veszi a „határáthágási” technikákat, amelyekkel létrejönnek a különböző idősíkok, helyszínek és szereplők közötti párhuzamok, kapcsolódások. Ezek az „átcsúszások” nemcsak az egyes fejezetek között és azokon belül valósulnak meg, hanem a regény mondatpoétikáját is meghatározzák. Ennek eredménye az elbeszélő és a szereplők tudatmozgásának találkozásai, a sűrű nézőpont- és beszédmódváltások, a különböző nyelvezetek és stílusok egymás mellé rendelése. Bazsányi nemcsak részletesen elemzi a *Párhuzamos történetek* sajátos ritmusú, „törésvívű mondatpoétikáját” (509.), hanem az életműbeli előzményeit is számba veszi. Így jut el végül elemzése legizgalmasabb részéhez; a regény harmadik kötetének elején álló *Anus mundi* című fejezet szoros olvasásához, ahol az elbeszélő a különböző idők történéseinek összehangolásával párhuzamosan a szereplői tudatok határait is lebontja – így prezentálva a szövegtesten azt a „cserebomlást”,⁶ amely a történetkezelés szintjén az ábrázolt testek között megy végbe.

Fontos szót ejteni a regény befejezettségének problémájáról, amely a recepció első hullámanak⁷ egyik neuralgikus pontja. Ebben az esetben (is) erősen befolyásolták a befogadást az interjúk, amelyekben Nádas a negyedik kötet lehetőségéről beszélt. Több recenzió is erre a kijelentésre hivatkozva kritizálja vagy éppen üdvözli a regény új szereplőket bemutató és számos kérdést nyitva hagyó zárlatát. Margócsy István a történetek elrendezése mögött feltételezett elv magyarázatát hiányolja,⁸ Sári B. László értelmezésében pedig a befejezetlenség „olyan formai hiányérzetet hagy maga után, mely az egész nagyszabású vállalkozás értelmét [...] megkérdőjelezi”.⁹ Ennél finomabban fogalmaz – a Nádas-interjúkra hivatkozó – Németh Gábor, aki – hasonlóan Sári B.-hez – elismeri a regény poétikai lezárhatatlanságát, ugyanakkor hiányolja a szerző által emlegetett negyedik kötetet.¹⁰ A kérdés monográfiában felvázolt „megoldásához” legközelebb Radnóti javaslata áll, amely szerint a szöveg kompozíciós elvéből következik a párhuzamosságoknak alárendelt történetek széttartása és befejezetlensége, és ez a megszokott olvasói stratégia kizökkentését is generalja.¹¹ Bazsányi a *Párhuzamos történetek* „végérvényes félbehagyása” (419.) mellett érvel, amelyet a szerkezetből adódó szükség-

⁶ Bazsányi a regényből kölcsönzi a metapoétikai kifejezést, amely egyúttal Goethe *Vonzások és választások* című regényének eredeti címére [*Die Wahlverwandtschaften*] utal.

⁷ Ez a *Testre szabott élet. Nádas Péter Sajat halál és Párhuzamos történetek című műveiről* (szerk. Rác I. Péter, Kijárat, Budapest, 2007) című kritikagyűjtemény megjelenésével zárul.

⁸ Margócsy István: Margináliák [a *Párhuzamos történetekről*]. In: *Margináliák. Kritikák több hangra*, szerk. uó., 2000–Palatinus, Budapest, 2009, 239.

⁹ Sári B. László: Egy anakronisztikus regény. In: *Testre szabott élet*, i. m., 269.

¹⁰ Németh Gábor: Hassliebe. Uo., 211.

¹¹ Radnóti Sándor: Az egy és a sok. Uo., 226–229.

szerű megoldásnak tekint.¹² A regény felépítésére utaló címben hangsúlyozott *párhuzamosság* azt implikálja, hogy a történetek csak egy megragadhatatlan, imaginált és ábrázolhatatlan végpontban találkozhatnak. Ezért „[a] megoldás a meg nem oldás” (419.), vagyis a történet-szálak nyitva maradnak, kapcsolódásaik esetlegesek, és a harmadik kötet végén „sem érnek össze valamiféle célelvű, távlatos magasságból bonyolított ösztörténetben” (415.).

Ezzel remekül mutatja meg, hogy a recepcióban a negyedik kötet körül kialakult hiánynarratíva valójában elhibázott, mert a *Párhuzamos történetek* három megjelent kötetében képes felmutatni és megvalósítani saját poétikai vállalását.¹³ Azonban a monográfus „félbeagyottság” kifejezése túl erősnek tűnik számomra, különösen az általa példaként említett 1989-es németországi szálón játszódó Carl Maria Döhning és Kienast nyomozó történetével kapcsolatban (415–416.). Talán éppen ez a regény leginkább lekerekített történet-szála, hiszen *A boldogság fűszere* című fejezetben nemcsak az első kötetbeli alsóneműboltban vásárló Döhning jelenetének elemei (*Varázstükörben önmagát* című fejezet) ismétlődnek variálódva Kienast parfümbolti látogatásában (445.), hanem álmának bizonyos részletei is újrajátszódnak családja pfeileni tanyáján. Az első kötet *Isolde szerelmi haláldalát* című fejezetében – amelyről utólagosan tudjuk meg, hogy az ifjú Döhning álma – a pfeileni láger őreként dolgozó nagyapját, Hermann Döhninget megölik a kiszabadult foglyok, miközben ő a fáskamrából tart visszafelé a házába. 1989 karácsonyán pedig *majdnem ugyanúgy* hagyja el Carl Döhning *ugyanazt* a fáskamrát, amikor őt a háta mögött megszólaló Kienast rémiszti meg. Itt tehát az első kötet jelenetével, amelyben Döhning az álombéli szilva elfogyasztása után a valóságban is összepiszkítja magát, nagyon hasonló áttételes mechanizmus jön létre. A szöveg a tartalmi ismétlés mellett szintaktikai azonosságokkal hangsúlyozza az eltérő valóság szinteken játszódó jelenetsorok közti kapcsolatot.¹⁴ Írásomban eltekintek a szöveghelyek közötti kapcsolódások részletes elemzésétől, azt azonban fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy szerkezeti és poétikai szinten is egyfajta keretezés valósul meg. A holokauszt borzalmaiban elkövetőként részt vevő Hermann Döhning unokája és az Annaberg melletti fajkutatókat végző internátusból megszöktetett Kienast fia, az utódok generációi találkoznak Pfeilenben, az egykori lágerhez közel eső birtokon. Az elkövető¹⁵ „rajtaütésének” körülményei majdnem megegyeznek, és míg a negyvenes évekhez köthető álombéli síkon Hermann Döhning meghal, addig Carl Döhning és Kienast története közös határátlépéssel zárul.

Ezért az utolsó Németországban játszódó fejezetként *A boldogság fűszere* már előkészíti a *Párhuzamos történetek* záró két fejezet „codáját”, amely a regényfolyam befejezettsége mellett érvelő – Bazsányi által is hivatkozott – Dunajcsik Mátyás értelmezésében a szöveg polifonikus „zenei narratívájának”¹⁶ lezárása. Döhning megidézett álma az utolsó fejezetben bemutatott új szereplő, Bizsók éber álmának párhuzamosává (is) válik, amelyben visszatér(ünk) Pfeilen környékére, valamint további motivikus kapcsolódásokat is kialakít a szöveg.¹⁷ Továbbá a regény lezártsága mellett szól Radics Viktória finom elemzése a *Szépségének szerelmese* című fejezetről, amelyben Bizsókot a második világháború traumájának egyéneken túli, közös tapasztalatát álmában és emlékeiben is hűségesen magában hordozó alakként értelmezi.¹⁸ Ezzel tulajdonképpen visszajutunk Bazsányi megállapítá-

¹² Ezt az értelmezést Bazsányi a regény megjelenését követő kritikájában fogalmazta meg a *Holmi* 2006. júniusi számában, amelyben Radnóti Sándor és M. Tóth Éva mellett írt a kötetéről.

¹³ Bojtár Endre *Marginaliákhoz* fűzött kommentárjában például határozottan kijelenti, hogy „a regény nagyon is befejezett, kerek egész”. Lásd: Margócsy, i. m., 239.

¹⁴ Lásd: Nádas Péter: *Párhuzamos történetek*, Jelenkor, Budapest, 2016. I. 116. és III. 452.

¹⁵ Ne feledjük, hogy Döhningben Kienast a Tiergartenben megtalált hulla gyilkosát sejtí.

¹⁶ Dunajcsik Mátyás: *Őszből a télbe*, *Holmi* 2008/3, 402.

¹⁷ Ehhez lásd: Radics Viktória: *Visszatérés a regényvilágba*. In: *Párhuzamos olvasókönyv*, szerk. Csordás Gábor, Jelenkor, Budapest, 2017, 363–365. [Második, bővített kiadás]

¹⁸ Radics Viktória: *Bizsók szemüvege avagy a perifériás látás*, *Holmi*, 2014/3, 304.

sához, miszerint a náci fajelmélet olyan motívum, amely „[...] kisugárzik a regény egészére, a »párhuzamos történetek« mindegyikére” (399.).

Szembetűnő, hogy Bazsányi elemzésének kulcsszavai – úgymint az „antropológiai szempont”, a „káosz”, a mondatok „ortopéd jellege” és a „szenvtelen” nézőpontú, majd később „semleges látású”¹⁹ elbeszélő – mind a regény megjelenését követő Nadas-interjúból származó kifejezések.²⁰ Ráadásul az író 2005-ben emellett publikálta – mintegy az olvasáshoz és értelmezéshez nyújtott segédletként (vagy inkább irányelvként?) – rövid szövegét a *Párhuzamos történetek* szerkezetéről.²¹ Kétségtelen, hogy Nadas nyilatkozatai²² rendkívül izgalmasak, különösen egy olyan nagyregénnyel kapcsolatban, amely folyamatosan kihívások elé állítja az értelmezőket és a széles olvasóközönséget egyaránt. Ugyanakkor éppen a szöveg megjelenését követő vegyes kritikai visszhang mutatja meg, hogy a szerző által felajánlott értelmezési szempontrendszer mennyire kétélű fegyver. Ékes példája ennek Margócsy nagy port kavaráó írása, amelynek felütésében a *Párhuzamos történetek*et „egy nagy írónak hatalmas kudarcaként”²³ jellemzi, majd a korábbi esszéikben és interjúkban felvázolt nádas világvélemény vagy „ideológia” illusztrációjává²⁴ degradálja. Írásának belső feszültsége abból (is) fakad, hogy az interjúkban kirajzolódó nádas nézőpontot igyekezett rápróbálni a regényben olvasottakra, és e megközelítés problematikus mivoltát Bojtár Endre több ponton hangsúlyozta a kritikához fűzött kommentárjaiban.²⁵

Mindezzel nem a Nadas által felvetett értelmezési szempontok érvényességét vitatom. Nehéz is volna például az embertani vonatkozás nélkül beszélni a szövegről, amelynek egyik legfőbb erénye a szereplők testi és lelki folyamatainak aprólékos ábrázolása. Azonban megfigyelhető, hogy a recepció első hulláma számára az interjúk szinte megkerülhetlenné váltak; akár elismerték, akár kritizálták a regényt a bírálók, a nyilatkozatokra hivatkozva fejtették ki véleményüket, más esetekben pedig a szerző által megfogalmazott szempontok határozták meg elemzésük irányvonalát. Ennek rendellenességére először Szilágyi Zsófia hívta fel a figyelmet, arra a következtetésre jutva, hogy a *Párhuzamos történetek* a kritikai közeg öndefiniálását elősegítő mű lehet.²⁶

A regényről írt 2006-os kritikájában²⁷ Bazsányi még függetlenül elemzését a Nadas által előre megadott szempontrendszerrel, de a monográfiába már szervezven belesimulnak az író meghatározásai saját művéről. Ezt természetesen tekinthetjük a vizsgálat eltérő mélységéből adódó következménynek – hiszen itt egy életmű tárgyalása zajlik, közel nyolcszáz oldalon keresztül –, azonban szükséges lenne bizonyos mértékű távolságtartás Nadas interjúbeli kijelentéseitől.²⁸ Ennek hiánya különösen az elemzés azon pontjain zavaró, ahol Bazsányi saját értelmezését igazolja, erősíti interjúidézetekkel. Így például a

¹⁹ „Le kell vetkőzni, föl kell öltözni...”. Nadas Péterrel Németh Gábor beszélget. In: *Párhuzamos olvasókönyv*, i. m., 185–205.

²⁰ Mindig más történik. Nadas Péterrel beszélget Károlyi Csaba, *Élet és Irodalom*, 2005. november 4.

²¹ Nadas Péter: A szerkezet és a cselekményminták a *Párhuzamos történetek* című regényben, *Élet és Irodalom*, 2005. november 4.

²² Lásd még: „Hirtelen valami olyasmi közelébe kerül...”. Nadas Péterrel beszélget Darabos Enikő. In: *Párhuzamos olvasókönyv*, i. m., 208–244.

²³ Margócsy, i. m., 235.

²⁴ Uo., 237.

²⁵ Uo., 237. és 244.

²⁶ Szilágyi Zsófia: Hagyományon innen és túl, *Bárka*, 2006/3, 118.

²⁷ Bazsányi Sándor: Hiába ír, *Holmi*, 2006/6, 791–800.

²⁸ Amit például Szilágyi Zsófia megtesz: „A Nadas-regény által felkínált, legizgalmasabb olvasásmód akkor is a kapcsolatok létesítése, ha Nadas önértelmezésébe ez nem fér bele: amikor az íróval készített nagyinterjúban Károlyi Csaba hasonló olvasásmód érvényességéről kezdett beszélni, Nadas ezt az ő »saját rendteremtési önkényének« titulálta, a káoszt nevezve a mű alapstruktúrájának.” Szilágyi, i. m., 120.

regény mondatainak „egyidejűleg tettető és leplező ironiáját” (513.) bemutatva a stílusmentességet megvalósítani kívánó Nádas idézi (514.), és a „kaotikus világrend” szövegbeli megképzésével kapcsolatban az író „[...] esszéiben és nyilatkozataiban bőséggel kifejtett világlátásából fakadó regényszerkezet (és regényeszme) nyitva hagyott kérdéseiről” (427.) beszél. Mindez szükségtelen, mert a monográfia eredeti célkitűzését, amely a nádas-i alkat kutatására koncentrálna a mondatpoétika és a műfajok tükrében, leginkább a szövegek szoros olvasásával tudja megvalósítani.

Bazsányi viszonylag tág apparátussal dolgozik; elemzése több pontján is foglalkozik a regény külföldi visszhangjaival, valamint az *Anus mundi* mondatainak aprólékos értelmezésénél a fordítások megoldásait is áttekinti (524.). Ám a hivatkozott irodalmak tekintetében erős hangsúlyeltolódás figyelhető meg. Míg a korai recepció fontos írásait szinte kivétel nélkül idézi, addig a regényről 2010 után megjelent magyar nyelvű tudományos munkák közül összesen ötöt említ (a *Függelék* két fejezetét is számítva).²⁹ Ez azért furcsa, mert a *Párhuzamos történetek* körüli diskurzus szempontrendszerre sokkal széttartóbb és izgalmasabb a korai kritika viszonylag egybecsengő meglátásainál, amelynek egyik oka, hogy az újabb értelmezések többsége eltekint a regény egészének tárgyalásától. Résznarratívákat, történeteszálakat, motívumokat és fejezeteket emelnek ki, és elemzéseikből elhagyják a szöveg egészét átfogó, általános érvényű kijelentéseket.³⁰ Az eltérő értelmezési irányok pedig nemcsak a regény poétikájának rendkívüli rétegzettségét és összetettségét bizonyítják, hanem a totalitásgénnyel fellépő, a regényvilág egységes megragadására törekvő megközelítést is mellőzik, amelyet a „káosz” mintáján alapuló szerkezet alapvetően akadályoz, elutasít.

A monográfia *Függelékének* első, *Képek, terek, szövegek* című fejezetében Bazsányi egy sokáig érdemtelenül kevés figyelmet kapott szemponttal foglalkozik: a regény térábrázolásával.³¹ Egészen meglepő, hogy a megjelenést követő kritikákban csak elszórtan esik szó a regény helyszíneinek részletes leírásáról; az értelmezések szinte kizárólag a szerkezetre, valamint a testrepresentáció nyelvi-stilisztikai sajátosságaira korlátozódnak. Sári B. László az atmoszférateremtő ábrázolásban az elbeszélő „jelentés feletti kényszeres”³² uralmát látja, azonban rámutat arra is, hogy az épületek egykori történelmi-kulturális közegük eltűnését, jelenbeli hiányát tanúsítják.³³ Meglátását Bacsó Béla írása pontosítja: „[a]z alakformálás éppen ezekben a terekben történik meg, olyan térben, amelynek múltja a tárgyakban

²⁹ Ennek oka az is lehet, hogy Bazsányi monográfiabeli írásának váza két korábbi szövegből áll össze. A *Történelemkép–Emberismeret* című alfejezet elődje: Bazsányi Sándor: *Történelmi pornográfia – érzéki emlékezet*. Nádas Péter *Párhuzamos történetek* című regényéről. In: *Filozófus a műteremben. Tanulmányok Radnóti Sándor 70. születésnapjára*, szerk. Somlyó Bálint – Teller Katalin, Eötvös Kiadó, Budapest, 2016, 221–229. A további alfejezetek pedig korábbi tanulmánykötetének részletei: Bazsányi 2010, 196–266.

³⁰ Példaként egy-két tanulmány az utóbbi évekből, amelyek Bazsányinál nem szerepelnek: Forgách András: Nádas és Ovidius. Szövésminták Publius Ovidius Naso és Nádas Péter írásművészetében (különös tekintettel a Klára-szerelem fejezeteire a „Párhuzamos történetek”-ben), *Holmi*, 2014/3, 290–298.; Nemes Z. Márió: Az ember lenyomata és a maradvány esztétikája. Megjegyzések a *Párhuzamos történetek* antropológiai dimenziói kapcsán. In: Uő.: *Képkötő elevenség. Esztétika és antropológia a humanitás határvidékén*, ELTE BTK Filozófiai Intézet – L’Harmattan – Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 2015, 110–138.; Selyem Zsuzsa: Tiergarten. Az állat mint metafora, mint performatív kifejezés, mint hasonlat és mint jelző Nádas Péter *Párhuzamos történetek* című regényében, *Jelenkor*, 2015/7–8, 856–863.

³¹ A szerző korábban két helyen is foglalkozott ezzel. Lásd: Bazsányi 2010, 268–294. és Bazsányi Sándor – Wesselényi-Garay Andor: „...olykor egyetlen műfogás...”. Nádas Péter: *Párhuzamos történetek*. In: Uők.: *Kettős vakolás. Terek – szövegterek*, Kalligram, Pozsony, 2013, 323–368.

³² Sári B., i. m., 266.

³³ Uo., 267.

némán veszi körül lakóját [...]”³⁴ Vagyis az alakok érzékeléséről, érzéseiről és emlékeiről éppen azon keresztül tudunk meg új dolgokat, ahogyan ők a saját történetiséggel rendelkező terekben mozognak, interakcióba lépnek környezetükkel.³⁵ Ezt mutatja meg Bazsányi is a *Párhuzamos történetek* elbeszélőjét jellemző, plasztikusan ábrázoló nyelvezet vizsgálatával, amelyet kiterjeszt az *épülettetek* ekphrasziszára, pontosabban az építészeti utópiákat elrontva felmutató Oktogon téri és Pozsonyi úti épületek tárgyalására. A bérpalota és az újlipótvárosi lakóház is az elbeszélő érzéki leírásának tárgyai, szöveges bemutatásuk szerkesztésben áll az őket érzékelő szereplők tapasztalatával és az ezt megragadó „test-szerű prózával” (696.). Ezért nem elég a szöveg homlokzatát alkotó testreprezentációra koncentrálni; az antropológiai szemléletből fakadó, átfogó igényű emberábrázolás mélységének feltárása nem lehet teljes az alakokat körülvevő tér vizsgálata nélkül. Hiszen utóbbi – ahogyan Bagi Zsolt is rámutat³⁶ – legalább annyira hordozza magán (és magában) a történelem nyomait, mint a szereplők teste.³⁷ A regény térpoétikája természetesen nem csak a privát lakóterek vonatkozásában érdemes az elemzésre; Bagi például a helyszínek egymáshoz való viszonya alapján vizsgálja a szöveg sajátos időkezelését, a múlt és a jelen egymást átható működésének megjelenítését (406.). A *Párhuzamos történetek* antropológiájának és a térpoétikájának kapcsolódásai pedig leginkább a Margitsziget több szempontból is átmeneti, köztes helyszínén mutatkoznak meg, amelynek szubverzív jellegét Darabos Enikő³⁸ és Nemes Z. Márió³⁹ elemzi részletesen.

A Világoló részletekről

A nádasai mondatot és alkotót körülíró kötet tökéletes végpontja a *Világoló részletek*,⁴⁰ hiszen az önéletírásként kategorizált szöveg az életmű számos témáját, alakját, motívumát, szövegtechnikai és poétikai fogását megidézi, miközben el is tér minden korábbi írástól: „[...] már megint mindent újraindít, mindent újra kell gondolni, újra kell értelmezni”.⁴¹ Az emlékezés asszociatív működése mentén szerveződő írás a monográfia számos pontján hangsúlyozott műfajiság kérdését önmagán mutatja fel.⁴² A *Világoló részletek* folyamatosan (túl)hangsúlyozza távolságtartását a fikciótól (például: I. 324., II. 372.), alcímében *emléklapokat* nevez meg, és maga Nádas is elmondta, hogy itt dokumentumokra és hosszas kutatómunkára alapozott memoárról van szó.⁴³ Ennek ellenére úgy tűnik, a kritikusok többsége nem tudja nem regényként olvasni a *Világoló részleteket*. Vagyis a szöveg meghatározása itt nem abban az értelemben kérdéses, mint a műfajának különböző mintáit regényként megidéző *Párhuzamos történetek* esetében. Paradox helyzet áll fenn: a recepció egy része

³⁴ Bacsó Béla: (Olvasási kísérlet). In: *Testre szabott élet*, i. m., 140.

³⁵ Ez leginkább a több fejezeten átívelő és a recepcióban is jól reflektált, a Pozsonyi úti lakásban játszódó Gyöngyvér-epizódra érvényes.

³⁶ Bagi Zsolt: Realizmus. A *Párhuzamos történetek* és a dolgok állása. In: *Pontos észrevételek Mészöly Miklóstól Nádas Péterig és vissza*, szerk. Úó., Jelenkor, Budapest, 2015, 235–266.

³⁷ Vö. Radics Viktória: Hogyan van jelen a történelem és más szenvedések, *Jelenkor*, 2015/7–8, 850–856.

³⁸ Darabos Enikő: A néma test diskurzusa. A saját mássága mint az individualitás kritériuma Nádas Péter *Párhuzamos történetek* című regényében. In: *Testre szabott élet*, i. m., 305–357.

³⁹ Nemes Z., i. m.

⁴⁰ Nádas Péter: *Világoló részletek*, Jelenkor, Budapest, 2017.

⁴¹ Bagi Zsolt: Szakmai problémák. Magyarázatok a *Világoló részletek*hez, *Műút*, 2017/062, 47.

⁴² „A műfaji-hangfekvésbeli kevertség igénye és szöveggyakorlata fogalmazódik meg újra, jókora léptékváltással és tematikus feldúsulással, Nádas 2017-es önéletírásában” (278.).

⁴³ Károlyi Csaba: Ez a kicsi én nem tűri, hogy a szabadságában gátolják. Beszélgetés Nádas Péterrel, *Élet és Irodalom*, 2017. április 13.

regénynek tekint valamit, amely az olvasás során többször is figyelmezteti befogadját, hogy nem az.

A probléma mentén két értelmezési tendencia bontakozik ki. Vannak, akik a fikciós elemek azonosítása mellett is következetesen memoárként utalnak a tárgyalt szövegre, míg mások nyomatékosítják, Nadas írása igenis fikció, pontosabban regény.⁴⁴ Kétségtelen, hogy retorikai felépítettsége, nyelvi ritmikája, helyenként egészen költői leírásai,⁴⁵ a szereplők nyelvezetének és megszólalásainak sokszor parodisztikus színrevitele kivezeti a szöveget az önéletírás műfaji kereteiből. Ám a kérdés akkor sem oldódik meg, ha regényként tekintünk a *Világló részletekre*, hiszen ezen a „közös nevezőn” belül számtalan műfaji változat sorolható fel: Radnóti Sándor meghatározásában „nagyszabású, szabálytalan családregegy és történelmi regény”;⁴⁶ Bagi Zsolt a szöveg „műfajtalansága” mellett „tudatregényről” és „esszéregényről”⁴⁷ beszél, Kácsor Zsolt pedig „történelmi-történeti elbeszélést”⁴⁸ emleget. Ezzel szemben Nemes Z. Márió mellőzi a választás kényszerét; olvasatában a szöveg ellentmondásossága, nyelvi és stílusbeli heterogenitása éppen a nádasi alkotót alapvetően jellemző⁴⁹ „fikció és referencialitás közti állandó adminisztrációs küzdelem”⁵⁰ feltárása és prezentálása. A monográfiában Bazsányi is köztes álláspontra helyezkedik; „regényszerű önéletírásnak” (582.) tekinti a *Világló részleteket*, amelynek tárgyalásában párhuzamosan mutatja meg a realitás felé törekvő szöveg memoárszerű elemeit, és az azokat folyton deformáló beszédmodok mintázatainak sokaságát. A műfaji kérdések mellett a „léptékváltás” a mondatpoétikában is érvényesül, ezért az elemzés fókuszra a szavakra irányul, hiszen a *Világló részletek* öreg elbeszélőjének meghatározó gyermekkori tapasztalata a nem-értés; az érzékelt világ elemei és a megragadásukra, leírásukra használt szóalak közötti feszültség.

Az önéletírás elemzésében Bazsányi kevésbé fúr mélyre, mint ahogyan azt a *Párhuzamos történetek*nél teszi. Az eddigi recepció áttekintése és a korábbi regényekkel való kapcsolódási pontok feltérképezése mellett inkább értelmezési lehetőségeket villant fel, útvonalakat kínál az olvasáshoz, amelyeken aztán ő maga nem halad végig. Miközben szépen mutatja meg a személyiségértelmezés problémájának kontinuous jelenlétét Nadas írásában, a memoárral kapcsolatos megállapításainak egy része kifejtetlen marad. Így például nem derül ki az sem, hogy a címben is kiemelt *részletek*ből álló szöveg⁵¹ hogyan lesz „[...] elbeszélő önazonosság, rendhagyóan végigmesélt történet” (597.). Ez ugyanis éppen azt a töredékességet⁵² vonja kétségbe, amely a memoár osztott perspektívájából adódik. A gyermekkori tapasztalat megragadását mindig szigorúan ellenőrző felnőtt elbeszélő hang saját emlékeinek bemutatása után és közben folyamatosan elemzi az adott képet és a visszaidézés processzusát is. Az „eltávolítás”⁵³ gesztusaival élő permanens (ön)reflexió ezért

⁴⁴ Lásd: Visy Beatrix: Élfények és derítőlapok, *Alföld*, 2017/10, 127.

⁴⁵ Ennek egyik legszebb példája, amikor az elbeszélő összekapcsolja, szinte egymásra írja az Újpesti rakpart és a Pozsonyi út között álló monumentális református templom, valamint Tauber Klára és Németh Rózsi testalkatának bemutatását: „Küllemével ugyan megzavart, nem értettem oszlopsorának sérülését, de az épületet illető zavarodottságommal együtt tettem magamévá Istenét. Miként másként fogadhatná el egy gyerek a létező dolgokat, ha nem az idegenkedéseivel együtt. *Testalkatukban, értsd statikájukban* is hasonlítottak egymásra az anyánkkal. Az erős csontjaik, a megdolgozott kemény húsuk, a széles csípőjük, a fizikai erejük.” (I. 481. – Kiemelés tőlem: K. A.)

⁴⁶ Radnóti Sándor: Szilénoszi emlékiratok, *Jelenkor*, 2017/7–8, 890.

⁴⁷ Bagi: Szakmai problémák, i. m., 50.

⁴⁸ Kácsor Zsolt: *Ex libris, Élet és Irodalom*, 2017. augusztus 25.

⁴⁹ Vö.: „En a saját tudathasadásom adminisztrátora vagyok.” In: Nadas: *Évkönyv*, i. m., 55.

⁵⁰ Nemes Z. Márió: Trauma és utópia, *Műút*, 2017/062, 53.

⁵¹ Vö. Visy, i. m., 122.

⁵² Vö. Radnóti: Szilénoszi emlékiratok, i. m., 899.

⁵³ Vö. Sipos Balázs: Mimikri és autizmus, *Műút*, 2017/062, 18.

éppen az önazonosságot teszi kérdéssé az egész önéletírásban, amely nincs lezárva, hiszen az elbeszélő íróvá válásának történetét már nem rögzíti.⁵⁴

*

Bazsányi Sándor monográfiája segítőkészen kalauzolja olvasóját a Nádas-életműben, akinek figyelmét haladás közben rengeteg összefüggésre és érdekességre hívja fel. Ahogyan a fülszöveg is kiemeli, a kötet kézikönyvként is jól használható; az egyes fejezetekben tárgyalt szöveg(ek)re fókuszáló elemzés mellett rendre felbukkan a panorámaszerű kitekintés a történelmi kontextusra és az életmű egészére. Bazsányi következetesen olvas és értelmez; előre meghatározott koncepciójához tartja magát, amiből az is következik, hogy tág apparátusa ellenére ritkán folytat mély párbeszédet a recepcióval. Iróniaközpontú elemzése továbbra is egyedi megközelítése a *Párluzamos történeteknek*, ám a regény irodalomtörténeti jelentőségét az is bizonyítja, hogy mennyi kiaknázatlan és tisztázatlan terület maradt még, amelyet tovább szaporít sokrétű kapcsolata a *Világló részletekkel*. Az önéletírás újabb értelmezései pedig remélhetőleg elmélyítik a heterogén diskurzusokból álló szöveggel kapcsolatban eddig felvázolt szempontokat, hogy tovább árnyalják az összetett képet, amelyet a monográfia megrajzol Nádas szépírói munkásságáról.

⁵⁴ Radnóti, uo., 900.

MANN-NAK LENNI MIT JELENT?

Tilmann Lahme: A Mannok. Családrégény

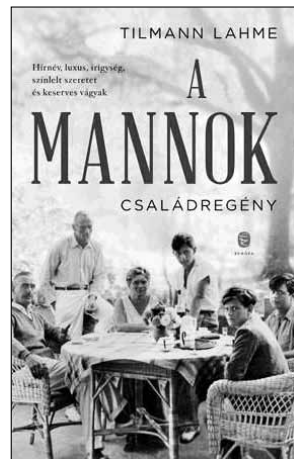
„Most már nem maradt más számomra, csak a család;
ennek nem lehet jó a vége...”
(Golo Mann)

„Erről az a véleményem: kell, hogy legyen egyvalaki
ebben a családban, aki nem ír.”
(Katia Mann)

Nagyon sokféle módon, sokféle műfaji áttételen keresztül juthatunk közel, vagy legalábbis közelebb valamely általunk tisztelt, vagy legalábbis kellőképpen érdekes író életéhez és személyéhez, annak (majdnem teljes) igazságához, vagy éppen ellenkezőleg, az igazság (részleges) elleplezésének valamilyen (jó esetben) tetszetős változatához. A jobb szó híján igazságnak nevezett nézőpontválasztás éppen adott műfaji keretek között, *itt és most* működő fikciójához. Amennyiben az írói személyiség és az író által teremtett világ közötti *valóságos* kapcsolat *fikciós* elve – a „Bovaryné én vagyok” mélyen igaz és egyúttal értelmezendő volta – minden egyes irodalmi műfajra érvényes. Nem csupán, teszem azt, a regényre.

Mert vegyük például Dosztojevszkij esetét. Ahogyan *A játékos* című regénye hőseit magával ragadja a kaszinó világa, meg ahogyan Anna Grigorjevna Dosztojevszkaja ábrázolja férje szerencsejáték-szenvedélyét a visszaemlékezéseiben. Vagy amikor ugyanő beszél az író bázeli találkozásáról Holbein *Halott Krisztusával*, először a *Naplójában*, majd azután az *Emlékezéseim* című könyvében, amit persze nem tudunk nem párhuzamosan olvasni *A félkegyelmű* Miskin hercegének Holbein-élményével. Továbbá kíváncsian búvárolhatjuk Dosztojevszkij magánleveleit is, amelyeket azért az özvegy gondosan cenzúrázott, érthetően elfogult nézőpontját határozottan érvényesítve – legyen szó akár róla, akár elődjéről, az író első feleségéről. Az életrajzi tárgyú és fikciós színezetű dokumentumok nyomán azután tovább gyarapodik az orosz regényíró személyéről és életéről szóló szövegcsoporthoz, amelynek egyik klasszikus darabja a többek között életrajzíróként is hihetetlenül termékeny Henri Troyat 1939-es Dosztojevszkij-könyve – amely még akkor is magán hordozza a regényes történetmondás fikciós jegyeit, ha szerzője az alábbi bevezető szöveget intézi olvasójához (nekünk Déry Tibor és Sárközy György fordításában): „Nincsen ebben a könyvben egyetlen részlet sem, amely nem dokumentumokon alapszik. Ha azt írom, hogy Dosztojevszkij odaállt az ablak elé, hogy megcsodálja Pétervár egének fehér éjszakáját, akkor ezen a napon csak-

Európa Könyvkiadó
Fordította Györfly Miklós
Budapest, 2019
456 oldal, 4999 Ft

ugyan a világos éjszakát szemlélte a város fölött”. De a sokszínűségében tágas műfaji övezeten belül maradva lehet akár szűkíteni is az életrajzi bemutatás tartalmi körét, például úgy, ahogyan Mark Szlonyin tette *Dosztojevszkij három szerelme* című, 1953-ban megjelent regényszerű könyvében. Vagy lehet akár tematikusan tágítani a jelentős író életrajzának ábrázolási területét, sőt ki is lehet lépni belőle, még hozzá anélkül, hogy teljességgel faképnél hagynánk a főhóst, az ő életét és életművét. Ahogyan azt a német irodalomtörténész, Tilmann Lahme teszi a gyerekei sorsát jelentősen, sőt súlyosan meghatározó Thomas Mann-nal. Akinek esetében tehát családi körben is működött az amerikai irodalomtudós Harold Bloom által „hatásiszonynak” (vagy „hatástól való szorongásnak”) nevezett irodalomtörténeti jelenségkomplexum, amelyből, a több összetevőjű Mann-komplexumból tehát, az irodalommal vagy írással (esetenként zenével) foglalkozó gyerekei többnyire inkább rosszul jöttek ki, mint jól.

Éppen ezért – az összcsaládi komplexum jegyében – nevezheti *A Mannok* című könyv szerzője „családregeynek” a hiteles, vagy legalábbis műfajilag egyértelmű dokumentumok alapján megírt munkáját, amely Thomas Mann hat gyerekének (név és születési sorrend szerint: Erika, Klaus, Golo, Monika, Elisabeth és Michael) sorsát követi végig, természetesen az apa alakjának fényében, jobban mondva árnyékában, 1922-től, azaz a két legidősebb Mann gyerek, Erika és Klaus élethosszig tartó lázadásának kezdetétől egészen 2002-ig, vagyis a legkisebb Mann lány, Elisabeth haláláig. Az 1936-os évre (a nemzetiszocialista olimpia és a Rajna-vidék megszállása évére), vagyis a Mann család tagjainak német állampolgárságtól való megfosztásának botrányára összpontosító *Előjátékot* követő hét fejezet a történelmi eseményekkel párhuzamos magánéleti (és a Mannok esetében egyúttal: közéleti) fejlemények szerint tagolja a családtörténetet. A németországi náci fordulat után kényszerotthonként választott Amerikai Egyesült Államokban „an amazing family”-ként emlegetett Mannokról szóló „családrege” elbeszélője, az irodalomtörténész Lahme – szakmájához és hivatásához illően – személytelenül és körültekintően követi a történetet, ámde éppen ezzel teszi lehetővé az olvasók számára a megértésen alapuló, akár érzelmesebb vagy indulatosabb színezetű erkölcsi állásfoglalást (és nem feltétlenül ítélkezést). A határozott műfajmegjelölés persze egyfelől játékosan utal *A Buddenbrook ház és a József és testvérei* című Thomas Mann-regényekre (amelyek közül az előbbit – úgy tűnik, nincsenek vegytiszta véletlenek – éppen *A Mannokat* kiválóan magyaráító Györffy Miklós fordította újra), másfelől meg felhívja a figyelmünket arra, hogy tényleg regényszerű helyzetekről, eseményekről, összeütközésekről, alakokról, lelki folyamatokról olvashatunk Lahme művében, amelynek ugyanakkor minden egyes porcikája okadatoltan támaszkodik a Mann család tagjainak különböző jellegű írásaira: naplókra, levelekre, feljegyzésekre, visszaemlékezésekre – ami nyomon is követhető a „családrege” végére szerkesztett, szikárságában is bőséges *Jegyzetben*. De természetesen az apa és a gyerekek (elsősorban Klaus) szépirodalmi művei is helyet kapnak ebben az ábrázolás- és értelmezéstérben. Nem beszélve a feleség, Katia Mann és a báty, Heinrich Mann saját irodalmi teljesítményeiről (az előbbi emlékiratáról és az utóbbi regényeiről).

A családi körön belül – „Este van, este van: ki-ki...” – működő, érzelmileg megalapozott irodalmi cserebomlások katalizátora természetesen a családtagok által „Varázslónak” nevezett apa, aki például *Zűrzarvar és kora bánat* című 1925-ös elbeszélésében, jobban mondva, ahogyan Klaus írja, „novellabűnében” (33.) áttételesen megrajzolja az ő és a gyerekei érzelmi-intellektuális viszonyábráját, amelyet például a Klausra emlékeztető Bert esetében nem illethetnénk feltétlenül a szeretet és a megbecsülés szavakkal. Viszont rá egy évre érkezik a legidősebb Mann fiú irodalmi válasza, a *Gyereknovella*, amelyben a Thomas Mannról mintázott apa történetesen már halott, az özvegy anya ágyába pedig a Klausról mintázott szerető kerül. És ez a furfangosságában is kiismerhető logika, a célirányult átváltoztatás poétikája működik leginkább a családtagok irodalmi alkotásaiban – a

monográfus szavaival: „A Mann család megszokott irodalmi eljárása ez: inkább felfedezni, mint kitalálni” (95.). Mert például – nagyot ugorva előre az időben, és mozdítva egyet az irodalmi családkomplexum lendkerékén – a legkisebb fiú, a zenész Michael is csak akkor és addig volt fontos az apa számára, amikor és amíg szolgáltatta neki a zenetudományos ismereteket a készülő *Doktor Faustushoz*. (Persze a „kitalálást” helyettesítő „felfedezésben” Thomas Mann azért bőven támaszkodott a családi körön kívüli tanácsadókra is – ahogy a *József és testvérei* esetében Kerényi Károlyra, úgy az ördöggel szerződést kötő zeneszerző, Leverkühn életét ábrázoló regény írása során Arnold Schönbergre. Nem beszélve a Mann család számára óriási egzisztenciális segítséget jelentő amerikai patrónus, Agnes Elisabeth Meyer jóindulatának „felfedezéséről”, majd különösen ellenszenves kikapcsolásáról: az állandósított anyagi támogatás elfogadásáról és az adományozó ezzel egyidejű lenézéséről.) Az irodalmi őslényként, céltudatos csúcsragadozóként működő apa nem is annyira körültekintően szereti, mint inkább zavartalanul használja és kihasználja a gyerekeit – rosszabb esetben novellatémaként (Klaus), jobb esetben szaktanácsadóként (Michael). És az irodalommal vagy írással foglalkozó gyerekekre is átöröklődik – a megfelelő áttételekkel – a családi képlet. Amiként az apjuk őket használta, akként ők meg az apai örökséggel birkóznak: vagy komplexumokkal terhelten kísérlik meg feldolgozni szerelmeiket a többé-kevésbé fikciós műveikben, vagy népszerűségvágytól sarkallva igyekeznek kiárusítani a nagy író magánéletét a beszámolóikban és emlékezéseikben. Az egyetlen kivétel: a magánéletében a „Varázsló” lényétől megnyomorított testvéreihez hasonlóan (leginkább titkolt homoszexualitása miatt) küszködő, ám történészként az (egyébként saját homoerotikus hajlandóságával gazdálkodó) apa tekintélyétől független sikereket elérő Golo. De sajnos most is mélyen igaz a közhely: a kivétel feletti örömünk csak még inkább erősíti a szabállyal kapcsolatos szomorúságunkat.

Az irodalom vagy az írás alapadottsága és gyakorlata mellett még három fontos összetevőt szükséges megkülönböztetnünk a Mannok több mint különös világában (amelyek egyfelől szorosan kapcsolódnak az előbbihez, az irodalommal való foglalatalkodáshoz, másfelől kölcsönösen erősítik is egymást): a sötét titkok fojtogató pókhálózatát, a képmutató eljárások tündéri fátyolszerkezetét, valamint a családi körön belüli egyenlőtlen ségek és aránytalanságok elborzasztó formáit. Az előbbi kettő (a leplezés és a láttatás) ráadásul szorosan összetartozik, amennyiben például Thomas Mann nyilvános önképének egyrészt irodalmi, másrészt közéleti látszatalakzatait bátran értelmezhetjük az ő titkos, elsősorban homoerotikus, azon belül pedofil vágyainak és kalandjainak a leplezéseként – ahogyan erről Nádas Péter beszélt a nagy német író saját maga, majd az özvegye, és végül a kiadója által cenzúrázott naplójáról szóló kritikai esszéjében (a *Holmi* 1989-es évfolyamában). Éppen ezért én most csupán a harmadik összetevőt említeném röviden. Mégpedig egy nyomatékos üzenetű fénykép kapcsán, amelyet Lahme könyvének 116. oldalán láthatunk, és amely a nyolcfős Mann család öt tagját ábrázolja az 1933 és 1938 közötti küsnachti évek valamelyikében. Beszédes tény, hogy kik hiányoznak a képről – ami persze leginkább véletlen. És beszédes az is, hogy akik jelen vannak a képen, milyen csoportalakzatokba rendeződnek – ami szintúgy lehet véletlen, de talán nem véletlenül véletlen. Nem szerepel a fényképen ugyanis a két legidősebb és egyúttal legrakoncátlanabb gyerek, Erika és Klaus, akik közül az utóbbi temetésén, bő tíz évvel később, még csak meg sem jelent az európai előadói körútját, a családtagok jóváhagyásával, félbe nem szakító apa; továbbá nincs a képen az életkorban utánuk következő Golo sem, aki a leginkább volt képes élete és tudósi pályája során függetleníteni magát a családtól. Akik viszont jelen vannak a csonka családi tablón, azok két látványosan elkülönülő csoportot alkotnak: a fénykép bal felén a közepén álló, elégedetten mosolygó Elisabeth felé fordulnak a szintúgy elégedetten mosolygó szülők, balról az apa, jobbról az anya, akik így egyrészt idilli félkörívformát alkotnak legkésőbb született kedvencükkel, másfelől el is szigetelődnek a

kétfős bal oldali csoporttól, a családi összmegevetéstől sújtott Monikától és a mindig háttérbe szoruló Michaeltól, akik közül az előbbi gyanakvó tekintettel, az utóbbi kényszerezett mosollyal figyel a háromfős idillt. Számomra ez a fénykép szimbolizálja a jelentős szépirodalmi életművet megalkotó, amellet közéleti szerepet alakító, ezáltal valamiféle polgári humanizmust megtestesítő Thomas Mann családjának aszimmetrikus belső viszonyait, amelyről szenttelen pontossággal ad számot az irodalomtörténész Lahme – aki ezzel párhuzamosan azért felvázolja a korszak történelmi, eszme- és mentalitástörténeti folyamatait is, nem kis részben éppen Thomas Mann emlékezetes politikai állásfoglalásainak és kulturális szerepvállalásainak ismertetésével és értelmezésével. Vagy Golo Mann saját – időnként apjával vitatkozó – politikai nézeteinek és műveinek játékba hozásával.

És ha minden nyomasztó és felháborító családi történetzilánk ellenére mégiscsak *happy end*del szeretném befejezni az *amazing family*yt ábrázoló irodalomtörténeti „családrégényről” szóló ismertetésem, akkor nem tudok mást kiemelni, mint a személyes és családi komplexumait nem is annyira rendhagyó magánéletében, mint inkább sikeres tudományos életművében megváltó Golo 1986-ban megjelent könyvét, amelynek műfaji kérdésességét így foglalja össze Lahme: „Már hosszú évek óta töprengett rajta és barátokkal is megvitatta, hogyan fogjon hozzá: az igazsággal való rugalmas bánásmódot, Klaus bátyjának [apjához hasonló] módszerét hamisnak tartja, de az André Gide módjára történő radikális vallomás [itt az irodalomtörténész a *Ha el nem hal a mag* című önéletrásra utal, amelyben Gide kendőzetlenül beszél a saját homoszexualitásáról] sem az ő stílusa. Nem szabad elhallgatni élete hibáit és mélypontjait, de fölöslegesen lemeztelenedni sem neki való, ez a felfogása: elmondani az igazságot, de elhallgatni, amit nem akar elmondani. Ezért nem is önéletrajzot ír, hanem azt, amit a cím sugall: *Erinnerungen und Gedanken* (Emlékek és gondolatok).” (392.) Általános érvényű tanulság: a helyes műfajválasztás segíthet leginkább abban, hogy úgy ne mondjuk el az igazságot, hogy közben azért ne is hazudjunk.

Miként Golo 1986-os művének, akként minden irodalmi műnek, a naplótól az emlékezésen át a regényig, megvan a maga „elhallgatásokkal” fátyolozott „igazsága”. A *Mannok* című könyv saját „igazsága” viszont az volna, hogy mindent „el akar mondani”, amit csak el lehet mondani Thomas és Katia Mannról mint szülőkről, valamint a gyerekeikről – mégpedig többnyire olyan szövegek alapján, amelyek mindent azért „nem akarnak elmondani”. Minden könyv, a Mann család tagjai által írt minden egyes könyv, továbbá minden egyes írásos dokumentum másként és másként fátyolozza az „igazságot”. Lahme nem tudja félrevonni ezeket a fátylakat, de segít nekünk, amennyire csak lehetséges, meglátni a fátylak mögött mozgó alakokat, a személyes történeteiket – a körülöttük zajló történelmi eseményekbe ágyazva.

A KOLLEKTÍV EMLÉKEZET ÓHAJTÁSA

Maurice Halbwachs: Az emlékezet társadalmi keretei

Ma már szinte közhelyesnek tűnik kimondani azt, hogy az emlékezet problémája az elmúlt három-négy évtized egyik legtöbbször tárgyalt kérdése volt, mely a filozófiától és az irodalomtudománytól a néprajzon és a szociológián át a pszichológiáig és a történelemtudományig egy sor diszciplínát mélyen érintett, sőt bizonyos értelemben fel is forgatott. Ez az érdeklődés éppannyira volt tudományos-intellektuális, mint amennyire – a kulturális örökség fogalmán keresztül – kultúra- és emlékezetpolitikai természetű. Meglehetősen gyorsan nagy, előbb nemzeti, majd nemzetközi kutatási projektek, konferenciák, workshopok, eszmecserek épültek rá, vagyis szerves része lett a ma globális tudományiparnak nevezett közegeknek.¹ Sőt, amikor az 1970–1980-as évek fordulóján, elsősorban német és francia kontextusban a kutatók érdeklődni kezdtek a téma iránt, látható volt, hogy az emlékezet iránti felfokozott tudományos figyelem összefüggésben állt a két ország múltfeldolgozási problémáival. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az Aleida és Jan Assmann, valamint a Pierre Nora által kezdeményezett és vezetett kutatások voltaképpen „csak” reagáltak arra a társadalmi feszültségre, arra az elégedetlenségre, mely a közelmúlttal kapcsolatban (Harmadik Birodalom, illetve a Vichy-Franciaország) e két országban elsőként fogalmazódott meg.

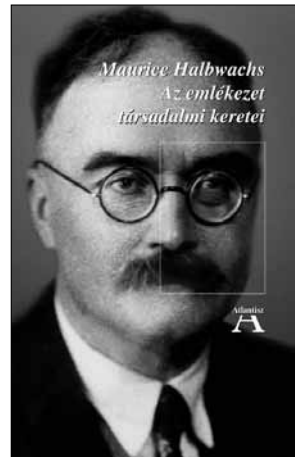
Az emlékezet problémájának ez a gyors, ugyanakkor visszás sikere magukat a kutatókat is meglepte, sőt bizonyos szempontból el is rettentette a kérdéskör további tárgyalásától. Jan Assmann, Pierre Nora, majd Jacques Revel, Paul Ricœur és mások is az emlékezet járványszerű terjedéséről beszéltek, ami a kritikai gondolkodás számára voltaképpen leértékeli a parttalanná vált jelenség értelmezését. Am attól, hogy a trendsetter kutatók korán felismerték a kérdés tárgyalásának politikai és gazdasági veszélyeit, az emlékezet kutatása még tovább virágzott: ebből született a memory studies.² A francia *Les lieux de mémoire* mintájára szárba szökkenek a német, osztrák, olasz, svájci, bolgár, magyar kutatások, a kulturális örökség problémája pedig betagozódott az egyes országok kultúrapolitikájába, vagyis – a műemlékvédelmet zárójelbe téve – a turizmusipar bevételei révén egy-egy ország kulturális márkájává vált. Ennek az emlékezetpolitikai és gazdasági konjunktuurának azonban a kérdés kritikai tudományos tárgyalása látta kárát.

Az emlékezet tárgyalása divattá vált, minimum a dolgozat címébe illet belevenni a szót, ha hódolni akart a kutató az Umberto Eco által keserédesen a „korszerűség édes gyümöl-

¹ Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*, Budapest, Kalligram, 2016.

² Sarah Gensburger: *Réflexion sur l’institutionnalisation récente des Memory Studies*, *Revue de Synthèse*, 2011/3, 411–433.

*Atlantisz Kiadó
Budapest, 2018
388 oldal, 3995 Ft*

csének” nevezett mániának.³ Az 1980–1990-es évek fordulóján önállósodni kezdett az az emlékezetkutatás, amelynek ugyan volt néhány klasszikusa, mint a szociológus Maurice Halbwachs, a történész Pierre Nora vagy az irodalomtörténész Aleida Assmann, de voltaképpen alig rendelkezett lefektetett hagyománnyal, kidolgozott kutatásmódszertani alapokkal. Az így létrejött memory studies elmélettörténeti értelemben tehát roppant ingoványos talajra építkezett, hiszen a „studies”-ok mintájára átvett fogásokat és problémákat a társtudományoktól, ám azok elméleti háttérét többnyire homályban hagyta, nem tisztázta. Az itt tárgyalt kötet esetében voltaképpen az a kérdés, hogy a durkheimi szociológiából merített szemléletet hogyan fejlesztette, gondolta tovább Halbwachs, s ez az erősen durkheimianus világgép – annak előfeltevései nélkül – alkalmazható-e egyáltalán kortárs problémákra. Itt ugyanis az a korántsem lényegtelen kérdés vetődik fel, hogy egyáltalán mi az emlékezet, továbbá mit jelent annak „kollektív” jelzős szerkezettel ellátott variánsa, s mindennek mi a viszonya a társadalomhoz. Kovács Évának igaza van abban, hogy a nagy klasszikus társadalomelméletek mind számolnak a tradíció, az ismétlés, a mimézis, a rutin, végső soron az emlékezet szociológiai szerepével a társadalmi folytonosság és a csoportkohézió fenntartásában.⁴ Ez kiváltképpen igaz példának okáért a tudásszociológiára, gondoljunk csak Berger és Luckmann jól ismert művére, amelyben a „lerakódás” és a „tradíció” a közös társadalmi értelemvilág folytonosságának záloga.⁵ Ebből azonban még nem következik az, hogy az emlékezet valami szubsztancia lenne, melyet *önmagában* is vizsgálhatunk.

Sarah Gensburger francia szociológus az elmúlt években azon kevesek közé tartozott, akik hangot adtak annak, hogy jóllehet a memory studies címszó alatt megjelenő írások nagy előszeretettel hivatkoznak alapítóatyaként Maurice Halbwachusra, az 1925-ben megjelent *Az emlékezet társadalmi keretei* című könyvének nemegyszer olyan megállapításokat tulajdonítanak, melyek egészen egyszerűen idegenek mind a szerzőtől, mind a hivatkozott könyvet mélyen átható durkheimi szociológiától. Az Halbwachst alapszöveggként kezelő, a memory studies címszava alatt megjelenő írások diskurzuselemzésével Gensburger arra mutat rá, hogy *Az emlékezet társadalmi keretei* című könyvet inkább legitimáló hivatkozásként, mint valóban hadra fogható módszerként használja a kortárs kutatók egy része. Halbwachst érintő kritikáikban, melyekben emlékezetfelfogásának prezentizmusát, tárgyiasító jellegét és folytonossághiányát emelik ki, Gensburger szerint voltaképpen mai problémákat kérnek számon az 1925-ös szövegen, ugyanakkor eltekintenek a könyv létrejöttének kontextusától, valamint a mögötte álló durkheimi társadalomelméleti problémáktól.⁶ A francia szociológus voltaképpen azt lobbantja a memory studiesban érdekelt kutatótársai szemére, hogy nem ismerik a klasszikus durkheimi problematikából kibomló kollektív emlékezet kérdését, nem ismerik fel a durkheimi előzményeket, továbbá azt sem, hogy Halbwachs térhez és időhöz kötődő szociológiai elméletét adta az emlékezetnek, nem pedig univerzális kulturális elgondolását.

Halbwachs egyik legérdekesebb kritikusa Jan Assmann volt, aki *A kulturális emlékezet* című könyvének elején egyfelől áttekinti és összefoglalja a kollektív emlékezet fogalmával kapcsolatos tudnivalókat, másfelől Halbwachs bírálatából bontja ki saját kulturális teóriáját. Az első fejezetben mintegy tizennégy oldalt szentel Halbwachs emlékezetelméleté-

³ Vö. Umberto Eco: *Hogyan dívik a divat a kultúrában?*, in: *Az új középkor*, Budapest, Európa, 2002, 92.

⁴ Kovács Éva: *Az emlékezet szociológiai elméletéhez*, in: Bodor Péter (szerk.): *Emlékezet, identitás, díszkurzus*, Budapest, L'Harmattan, 2015, 237–260.

⁵ Peter L. Berger – Thomas Luckmann: *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*, Budapest, Jósözveg, 1998, 99.

⁶ Sarah Gensburger: Halbwachs' Studies in Collective Memory: a Founding Text for Contemporary „Memory Studies”?, *Journal of Classical Sociology*, 2016/4, 1–18.

nek rekonstrukciójára. Értelmezése, fogalomhasználata egy adott pontig rendkívül pontos, rögzíti azt, ami a memory studiesban korántsem evidens, hogy a kollektív emlékezet *csoport*hoz kötődik, tehát nem valamiféle osztársadalmi jószág értendő rajta, hanem a társadalom absztrakt fogalmának kisebb léptékű konkrét megvalósulásai hozzák létre. Assmann maga is megvédi Halbwachs emlékezetfelfogását a leggyakoribb félreértésektől, összegzését mégis úgy zárja, hogy „a (kollektív) emlékezet fogalmát gyűjtőfogalomként használjuk, s ezen belül »kommunikatív« és »kulturális« emlékezet közt teszünk különbséget”.⁷ Érdekes, hogy Assmann az idézett részben már zárójelbe teszi a kollektív szót, s ezzel a gesztussal afféle mindent magában foglaló gyűjtőfogalommá teszi azt. Saját kutatási céljai szempontjából persze logikusnak tűnhet e művelet, de főleg a kulturális emlékezet esetében oly mélységig oldja el Assmann saját koncepcióját az eredeti szöveg fogalmi problémáitól, hogy nehéz belátni, vajon miért is volt rá szüksége. Amíg a német kultúrákutatót voltaképpen egy kultúrákon átívelő, a rituális és a textuális koherencia fogalmához kapcsolódó, kultúraelméletté dúsított univerzális emlékezetelmélet lehetősége izgatja, addig a francia szociológus elképzelése mindvégig *konkrét* (megélt idő, belakott tér, valós csoport) marad.

Mint fentebb is utaltunk rá, az 1980-as évektől konjunktúrájukat élő emlékezetkutatások általában Halbwachsnak *Az emlékezet társadalmi keretei* című könyvéig vezették vissza a kutatástörténetet, ebből fakadóan jobbra elsikkadt az, hogy mit jelentett az emlékezet mondjuk a 19. századi pszichológia, pszichoanalízis, illetve filozófia számára. Ez annyiban érdekes csak, hogy a durkheimi szociológia problémavilágából érkező Halbwachs⁸ könyve a korábbi hagyományra adott *válasz*, hiszen attól az elképzeléstől óhajtotta eloldani az emlékezés jelenségét, mely szerint az az egyénben lejátszódó, individuális mentális folyamat volna. Nem véletlen tehát, hogy minduntalan azt emeli ki, kizárólag társas környezetben jön létre emlékezet (egy teljesen izoláltan élő embernek nincs emlékezete). E megállapítás mögött azonban ott munkált a durkheimi szociológia ember- és társadalomképe, mely radikálisan különbözött az ember elszigetelt, individuális felfogásától.⁹ Ezért társas és társadalmi (a *social* mindkettőt jelentheti) vezérlésű az emlékezet, mert az egyénnek itt is bizonyos kívülről érkező szabályoknak, normáknak kell megfelelnie, azzal a megszorítással, hogy Halbwachsnál egyén és csoport *viszonya* nem magától értetődő. Gimnáziumi tanára, Henri Bergson számára – mint Pléh Csaba rámutat – „a »valódi emlékek« személyesített világa az egyénnek az anyagi világtól való elválásának biztosítója volt. Bergson szerint az emberek kétféle én-standarddal élnek. Számára fontosabb az igazi, belső én, míg a külső én a társadalom számára megkonstruált életünk”.¹⁰ Ám Halbwachs szerint az emlékezés *folyamatában* a csoportnak van primátusa, az egyéni és a társas pedig egy egészet alkotnak. Ebben hallgatólagosan az is benne van, amit Némedi Dénes is megjegyyez, hogy Halbwachs nem állítja olyan élesen szembe az egyént a társadalommal, mint Durkheim.¹¹

Sőt, a csoport, a kollektivitás és a folyamatjelleg hangsúlyozása akarva-akaratlanul az interakciót helyezi előtérbe. „Egyaránt elmondható, hogy az egyén a csoport nézőpontjába helyezkedve emlékezik, illetve hogy a csoport emlékezete az egyéni emlékezetekben reali-

⁷ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest, Atlantisz, 1999, 46.

⁸ John E. Craig: Maurice Halbwachs à Strasbourg, *Revue française de sociologie*, 1979/1, 273–292.

⁹ Gérard Namer: Postface: Rééditer *Les cadres sociaux de la mémoire* de Maurice Halbwachs, in Maurice Halbwachs. *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, Albin Michel, 1994, 299–367.

¹⁰ Pléh Csaba: Maurice Halbwachs kollektív memóriájára emlékezve, in: *Kollektív, társas, társadalmi*, Kónya Anikó et al. (szerk.), Budapest, Akadémiai, 1999, 437–446, 441. Lásd még Roger Bastide: *Mémoire collective et sociologie de bricolage*, *L'Année sociologique*, 21. sz. (1970), 65–108.

¹¹ Lásd Némedi Dénes: *Klasszikus szociológia, 1890–1945*, Budapest, Napvilág, 2005, 122.

zálódik, nyilvánul meg”.¹² Vagy ahogyan később megfogalmazza: „Csak azzal a feltétellel tudunk emlékezni, hogy behelyezkedünk egy vagy több csoport nézőpontjába, és ha visszahelyezzük magunkat egy vagy több gondolatfolyamba”.¹³ A kollektív emlékezet fogalmán tehát egy csoport által életben tartott, azonosságképző jelleggel bíró társas-társadalmi visszatekintő gyakorlatot értünk. Ám korántsem az a célja, hogy a múltat rekonstruálja és megőrizze (ebben különbözik a történelemtudománytól), hiszen funkciója a társas-társadalmi *kohézió* megerősítése, nem pedig a hagyomány időtlen fenntartása. Ebben hallgatólagosan az is benne van, hogy ha a csoport tagjai elhalnak, akkor az általuk fenntartott, az emlékezeten nyugvó csoporttudat mindörökre elveszik. Jellegzetes szerepei közé tartozott például az, hogy rendies legitimitást biztosítson egy-egy nemesi családnak, ahol a nemesi vér fikciója nemegyszer az objektív értelemben vett múlt tudatos meghamisítását jelenti, továbbá az, hogy – Max Weber kifejezésével élve – hivatásrendi tudatot képezzen egy a modern társadalomban létrejövő szakma köré. Hallgatólagosan ide sorolható még az a nemzetközi szakirodalomban alaposan tárgyalt jelenség is, miszerint az első világháború után a frontról visszatért traumatizált katonák élményeik elaborálására „jártak össze” emlékezni. A háborús történetek elmesélésének célja nyilvánvalóan nem az volt, hogy „felelevenítsék” a félelem vagy a nyílt színi halál emlékét, hanem éppenséggel az, hogy feloldják az általa keltett, a mindennapi életben visszamaradt szorongást (melyet például a családjukkal nem tudnak megbeszélni, hisz számukra a frontélmény nem volt közvetlen tapasztalat). Vagyis az emlékezet célja nem a múlt rekonstrukciója volt, hanem az – ahogyan Halbwachsszal egy időben a pszichiáter Eugène Minkowski megfogalmazta –, hogy a megélt időt „kinyissák” a jövő számára.¹⁴

Ugyanakkor Berger Viktor egy írása arra hívja fel a figyelmet a kollektív emlékezet kapcsán, hogy Halbwachss szerint annak mindig van *térbeli* vonatkozása.¹⁵ Míg „benyomásaink egymást oltják ki (*se chassent l'une l'autre*), tudatunkban pedig nem marad meg semmi, [addig] a tér olyan valóság, amely fennmarad, [...] nem ragadhatnánk meg újra a múltat, ha nem őrizné azt meg a bennünket körülvevő anyagi környezet”.¹⁶ Márpedig ha időben és térben valósul meg, tehát társas-társadalmi gyakorlatot értünk rajta, akkor végképp egyértelművé válik az, hogy az emlékezet nem szubsztancia, hanem interakció terméke; pontosabban fogalmazva, az emlékezet maga a roppant illékony interakció. Halbwachss szerint ily módon az emlékezetnek nincs önmagában vett valósága sem, valóságosságát azokból a társadalmi keretből nyeri, amelyek újra és újra életre hívják, megformálják.¹⁷ Ebben a minőségében pedig az emlékezet végképp nem vonatkozhat valamiféle feltételezett állami szintre, hiszen a társadalom nevű absztrakció tagjai egymással konkrét térben és időben nem tudnak kapcsolatba lépni, csakis annak kisebb léptékű megvalósulásáról, a csoporton vagy közösségen belüli emlékezőgyakorlatról beszélhetünk.

Azok a kutatók, akik a „kollektív emlékezet” jelzős szerkezet első részét elhagyják vagy az elsődleges szociológiatörténeti kontextustól eloldva alkalmazzák, olyannyira eltávolod-

¹² Maurice Halbwachs: *Az emlékezet társadalmi keretei*, Budapest, Atlantisz, 2018, 11.

¹³ Maurice Halbwachs: *Mémoire collective et mémoire individuelle*, in: *La mémoire collective*, Paris, PUF, 1950, 14.

¹⁴ Vö. K. Horváth Zsolt: *Betegségek, pszichopatológiák és időstruktúrák. Emlékezet és jövő a nagy háború után: Halbwachs és Minkowski elfelejtett könyvei*, in: *Az emlékezet betegjei. A tér-idő társadalomtörténeti morfológiájáról*, Budapest, Kijárat, 2015, 346–377.

¹⁵ Berger Viktor: *Morfológia és kollektív emlékezet. A tér kategóriája Maurice Halbwachs szociológiájában*, in: Szabari Vera, Takács Erzsébet, Pál Eszter (szerk.): *Vita publica. Tanulmányok Rényi Ágnes tiszteletére*, Budapest, ELTE TáTK, 2015, 25.

¹⁶ Maurice Halbwachs: *Mémoire collective et l'espace*, in: *La mémoire collective*, i. m., 93.

¹⁷ Jacy Alves de Seixas: *Le „réel” chez Halbwachs. Réflexions sur les rapports entre mémoire collective et histoire*, in: *Maurice Halbwachs: espaces, mémoire et psychologie collective*, Yves Déloye – Claudine Haroche (szerk.), Paris, Sorbonne, 2016, 79–90.

nak a benne foglalt társadalomelméleti problematikától, hogy eszmetörténeti szempontból nehéz velük mit kezdeni. Az emlékezet kutatásának megismerés-tudományi aspektusai azóta egy sor dolgot finomítottak Halbwachs megállapításain (ami a tudomány mozgását tekintve teljesen természetes dolog), így adódhatna a következtetés, hogy *Az emlékezet társadalmi keretei* című, majdnem százéves munka lefordítása legfeljebb elmélettörténeti, illetve eszmetörténeti szempontból kecsgetető. A memory studies felületességéből fakadó félreértések tehát éppen arra sarkallhatják a mai olvasót, hogy Halbwachs olvasása közben például eltűnődjön azon, miért volt olyan fontos már mesterének, Durkheimnek a 19. század végén a kollektív képzet fogalma a kapitalizmus által feldúlt társadalmi szövet megértésekor, s hogyan kapcsolódik ehhez egy sajátos társadalomformáló – a korszak fogalmait szerinti – szocialista metapolitikai koncepció.¹⁸ Ennyiben természetesen a kollektív emlékezet sem értékmentes fogalom, hiszen a társadalom csoportokban, közösségekben működő formáit helyezi tárgylencséjére, implicit módon ezek szükségességét emeli ki – és ebben bizony hallgatólagosan az atomizált egyének kitettségeinek és magányának bírálata is megfogalmazódik. Innen nézve a kollektív emlékezet valójában a társadalmi kohézió egy illékony formája (ezért tér el minőségileg is a történelemtől), mely egyszerre épül az individualitás tiszteletben tartásának és a társas környezetben élő egyén másokra vonatkoztatott lényegének eszményére.

Amíg Halbwachsnál a kollektív emlékezet fogalma mindig csoporthoz kötődik, vernalikus, alulról képződő emlékezeti tevékenységnek nevezhető (melyet persze normalizálnak a társadalmi keretek), addig a ma dívó emlékezetpolitika kifejezetten hatalmi jellegű kezdeményezés. Ennek jegyében a mindenkori kormányzat nemegyszer történész szakértők tekintélyére hivatkozva újraértelmezi a múltat; ez a hatalmi jellegű intervenció különösen akkor problematikus, ha egy országban megrendül a demokratikus akaratképzés és beszűkülnek a kormányzat ellenőrzésének lehetőségei. Az emlékezetpolitika tehát mindig „felülről” érkezik, mindig autoritás áll mögötte, s jóllehet ebből nem következik automatikusan az, hogy rosszhiszeműen eleve hamis múltképet termelne, de a hatalom érdekvezérelte jelenléte miatt mindig érdemes gyanakodni. Az alulról képződő kollektív emlékezetet a gazdasági tényezők szempontjából pedig a neoliberais építőiparral szimbiózisban működő örökség- és fesztiválipar veszélyezteti leginkább, mely a tetszés szerint kitalált múltból gazdaságilag fenntartható, nyereségorientált szórakoztatóipart csinál. Úgy tűnik, a csoportemlékezet képzését a gazdasági és politikai szereplők mintegy „kicsavarják” a társadalom tagjainak kezéből, márpedig e politikai tanulságoktól sem mentes változás kifejezetten aktuális teszi Halbwachsnak az alulról képződő kollektív emlékezet formáiról szóló könyvének leporolását és alapos áttanulmányozását.

¹⁸ Vö. Émile Durkheim: *Sur la définition du socialisme*, *Revue philosophique*, 36. évf. (1893), 506–512.; Jean-Claude Filloux: *Durkheim et le socialisme*, Genève, Droz, 1977; Bruno Karsenti – Cyril Lemieux: *Socialisme et sociologie*, Paris, EHESS, 2017.

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2020-as évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így félévre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2020-as évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.